

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022. 04. szám

A budai Zichy major ARS SACRA kiállításának munkáival

ZSIDÓ FERENC: Selyempokróc

FARKAS WELLMANN ÉVA, HORVÁTH FLORENCIA, KARACS ANDREA versei

BERTHA ZOLTÁN tanulmánya Makkai Sándorról

SÁRKÖZI BALÁZS tanulmánya Pilinszky szerelmi költészetéről

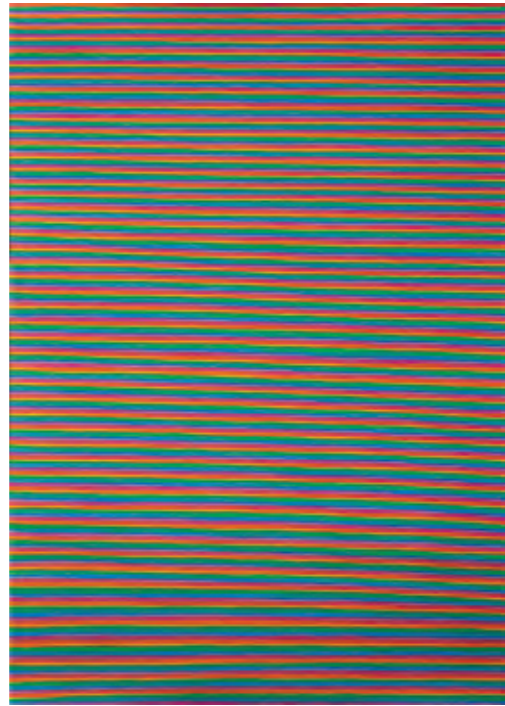
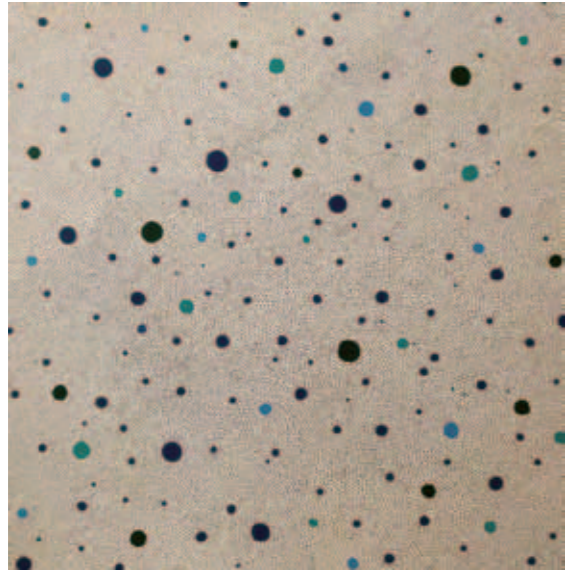
A Kortárs Kritikaműhely írásaiból

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

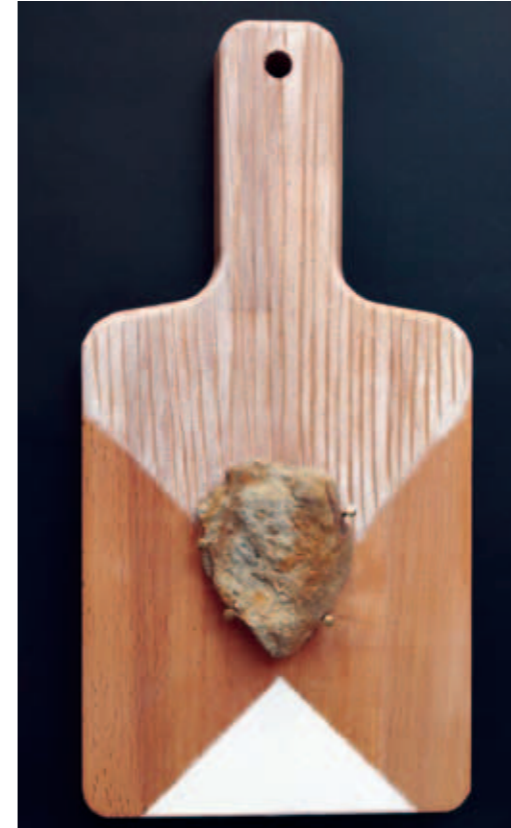
KORTÁRS 2022 04

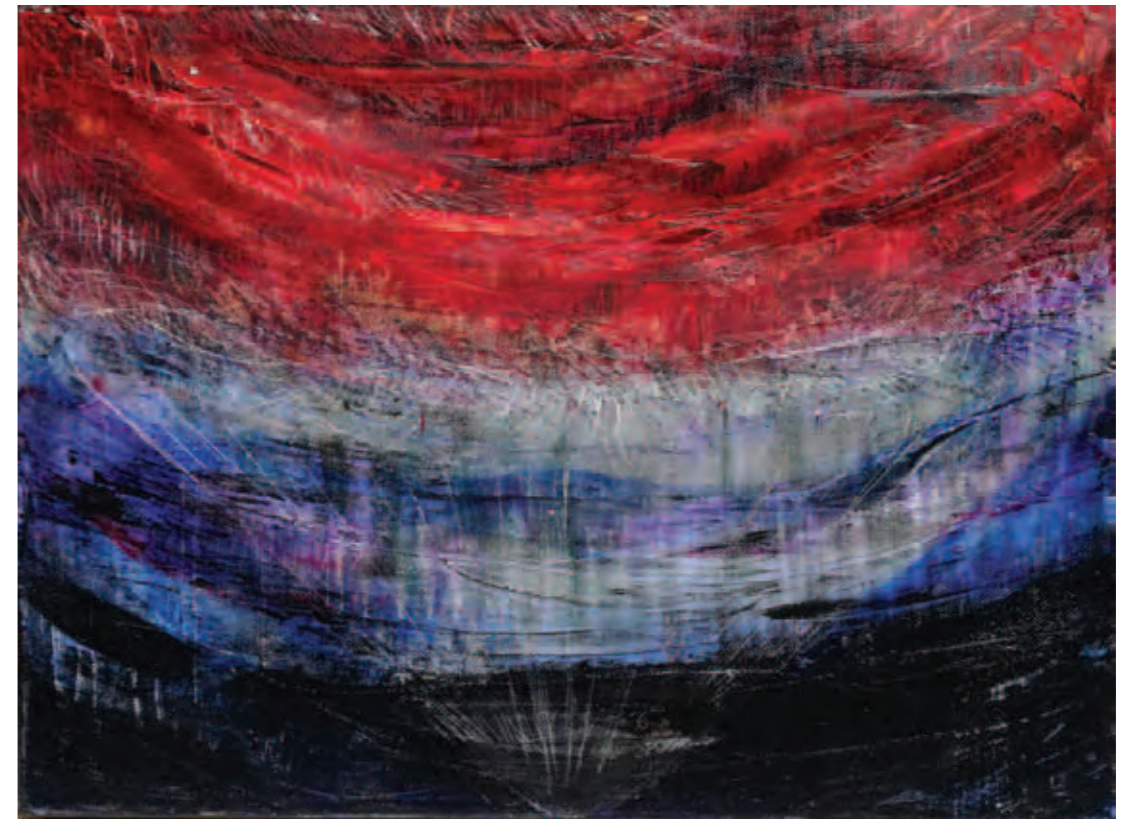
BARAKONYI BORBÁLA, Türkiz dinamika, 2021, 90x90 cm; Sávok, 2017, olaj, vászon, 50x70 cm

BARAKONYI BORBÁLA, A zöld szín hódolata, 2021, olaj, vászon, 100x120 cm

PUSZTAFI PANNA, Az első kő, 2021, vágódeszka, vegyes technika, 29x14x1 cm;
Bölcső, 2021, vágódeszka, vegyes technika, 29x14x1 cm

PUSZTAFI PANNA, Befelé (Kálvária-domb – Meditáció-sorozat), 2021, akril, olaj, vászon, 30x40 cm

TARTALOM

- 3** ZSIDÓ FERENC: Selyempokróc (*próza*)
- 8** FARKAS WELLMANN ÉVA: Visszaúton (*vers*)
- 9** HORVÁTH FLORENCIA: Tanulok markolni (*vers*)
- 10** BENCSIK GÁBOR: Két vekni kenyér (*próza*)
- 13** BOGDÁN JÓZSEF: Még utoljára – Versek az életrajzi sorozatból (*vers*)
- 14** HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro
- 16** BÁLINT ENDRE: Az Óda múzsája – 120 éve született Marton Márta, József Attila Ódájának ihletője (2. rész)
- 25** BERTHA ZOLTÁN: Az „emberi élet magasbalendítése” – Makkai Sándorról
- 33** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor X.
- 37** „Ne vesszen el a magyar szövegekből a humor!” – Patat Bence interjúja Lauri Eesmaa műfordítóval
- 41** FARKAS ARNOLD LEVENTE: a csönd (*vers*)
- 42** Rózsaszín lányregények helyett – Bolla Eszter beszélgetése Gyimesi Emesével
- 45** NOBILIS MÁRIÓ: Művész-ember-lét – „Közeledjetek...” VI. – Gyűjtőpontban a Biblia II. (*képzőművészet*)
- 46** HADIK ANDRÁS: Gondolatok, adalékok apám, Hadik Gyula szobrászművész budaörsi kiállítása kapcsán (*képzőművészet*)
- 65** PAPP ENDRE: Csak bűnrészes – Önbemutató és sorsértelmezés Cs. Szabó Lászlónál
- 75** BÁNFI TAMÁS – KOCSIS DOROTTYA: Előkerült Arany János egyik ifjúkori zsenyéjének „eredeti” másolata
- 78** ROSS KÁROLY: Napos-felhős, semmilyen délután (*próza*)
- 81** METYKÓ GÉZA: Síron innen, síron túl (*filmnovella*)
- 84** KARACS ANDREA: Hőség; Határvonalak (*versek*)
- 85** SÁRKÖZI BALÁZS: Az én és a Másik Pilinszky János szerelmi költészetében – A Trapéz és korlát
- 93** BALÁZS GÉZA: Népeségmegtartó képesség, avagy képességmegtartó népeség
- 98** ÉNEKES ANDRÁS ELŐD: A kívülállás vonzereje – Gondolatok a kortárs zine-kultúráról
- 101** ILLÉS ZSÓFIA: Jász Attila – Csendes Toll / Bölénytakaró
- 103** KELEMEN RÉKA: Jász Attila – Csendes Toll / Bölénytakaró
- 105** SERFŐZŐ RÉKA: Karácsonyi Zsolt / Függőleges állat
- 106** VESZPRÉMI SZILVESZTER: Karácsonyi Zsolt / Függőleges állat
- 108** BONIVÁRT ÁGNES: Zsidó Ferenc / Trendek és elhajlások
- 110** CSIKÓS GRÉTA: Cserhádi Éva / Szabadulószo

E számunkat a budaörsi Zichy major ARS SACRA kiállításának munkáival illusztráltuk.

A borítón: BARAKONYI BORBÁLA, Absztrakt IV., 2019, olaj, vászon, 150x100 cm;

PUSZTAFI PANNA, Kőbe zártam magam, 2020, objekt, vegyes technika, 15x11x6,5 cm.

A reprodukciókat Oravecz István, Kárpáti László, Ghyczy György, Pusztafi Panna és Novotny Tihámér készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Dobri Imre: A fotográfia előtt, a fényképezésen túl – David Claerbout és Ősz Gábor kiállítása a Capa Központban

Bedecs László: Egy madársír felkeresése – Tandori Dezső költészetéről

A térbeliségen innen – Juhász Tibor interjúja Berger Viktor szociológussal

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A Kortárs című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat 2021. évi 4 lapszámának megjelenését szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

ZSIDÓ FERENC

Selyempokróc

ZSIDÓ FERENC (1976) Székelykeresztúr

Bíró János feltolta szalmakalapját a feje búbjára, kikönyökölt a tornác karfájára, s ráncos, mégis derűs arcát az ég felé fordítva a felhők vonulását leste. Száraz, forró június volt, legalább két hete nem esett. A füvek vékonyak voltak, nem volt tartásuk, az a kevés szalmás gabona, amivel e dombvidéki tanyasiak elkínlódtak, hogy az állataiknak abrak legyen, csak senyvedt, nem akarta a kalaszát hányni.

– Ha nem egyéb, ebből végre eső lösz, asszony! – mondta aztán örvendezve, s összedörzsölte tenyereit. Kézfejen és inas karjain a vérerek kidagadtak.

– Csak nehogy vihar lögyön... – jött ki a tornácra Mariska néni, lisztes kezét a köténye korcába megtörölve.

– Néha nem árt egy kicsi vihar... – jegyezte meg az öreg kissé kelletlenül, mert bosszantotta a felesége aggodalmaskodása.

– Miféle viharra gondósz? – kérdezett vissza az asszony, úgy, mint aki érti a célzást.

– Én olyanra...

– Nem való má' vihar nekünk... – igazította meg fejkendőjét az öregasszony, amit a régi beidegződés szerint nyáron is viselt, csupán a fia kedvéért volt hajlandó levenni arra a pár percre, amíg skype-on beszélgettek.

– Nem-é? – kérdezett vissza az öreg, bozontos, ősz szemöldökét felhúzva.

Mielőtt a felesége bármit is válaszolhatott volna, megeredt az eső, beléjük fojtva a szót. Csak álltak, s megenyhülve, gyönyörködve nézték: csendes, de viszonylag tömötten, egyenletesen esett, tudták, a földnek ez a legjobb, mert van ideje beinni, nemcsak lefut a víz, mint egy vad zápor esetén.

Bíró János elnézett le a völgybe, a város irányába: ott felhők is alig voltak.

– Hiába, az esőt magukhoz húzzák a fák – mondta, a dombháton terpeszkedő erdő felé bökve.

– Azok igön... – hagyta helybe engesztelőleg az asszony.

– Hallám, no, kérdőzd meg Jancsit, ott esik-é! – szólt rövid hallgatás után az öreg.

– Ilyen esőben ejszen nem jó bezgetni a masinát...

– Nem csinál az sömmit! – legyintett az öreg, adva a nagyot, holott valójában ő jobban tartott a fia által a tisztaszobában felállított számítógéptől, mint a felesége. Nem is foglalkozott vele, az az asszony felségterülete volt, őt okosította ki a fia, mielőtt Angliába indult volna.

– Ki tudja, az internet is hogy mönyön ilyen üdőben... – aggályoskodott tovább az öregasszony.

– Hát nem avval dicseködött a gyermek, hogy mekkora találmány? Csak nem fog ki rajta egy kicsi eső?!

További osztozódás helyett Mariska néni bement a tisztaszobába, nyelvét csücsörítve, óvatosan megnyomta a számítógép startgombját. Kezdetben ijesztőnek találta a hűtőventillátor zúgását, de mára már megszokta, sőt megszerette ezt a monoton zajt. Csak a legminimálisabbat értett a géphez:

Az írás az MMA ösztöndíjprogramjának keretében született.

elindította a Skype-ot, megnézte, hogy online van-e a fia, s kezdeményezte a videohívást. Legtöbbször előre leegyeztetett időpontban jelentkeztek be, amikor Jancsi végzett már a munkájával. Mindenes volt egy szállodában Dél-Angliában, egy olyan városban, melynek nevét Bíróék nem tudták kiejteni, de mivel ez a város közel volt Londonhoz, hát mindenkinek úgy mondták, a fiuk Londonban él.

Mariska néni ezúttal soron kívül próbált kapcsolatba lépni a fiával, de az nyakig lehetett munkában, mert a videohívást nem fogadta, csak annyit írt vissza, majd később, édesanyám. Mariska néni valahogy kiböngészte az üzenetet, majd bosszankodva kiment még mindig a tornácon nézelődő férjéhez.

– Na, nem tudtam elérni... – mondta kelleetlenül.

– Mi van, beadta a kulcsot a tányér a ház tetején?

– A parabolára gondolsz? – kérdezett vissza némi kioktató éllel a hangjában az asszony.

– Arra, hogy a fene ötte vóna meg! – mondta bosszúsan az öreg, arra gondolva, hogy ennek a fránya technikának köszönhetően még megéri, hogy odalesz az a kicsi tekintélye is. S hogy ez is a fia miatt van.

– Jó erős a jel! – mondta kissé tudálékosan Mariska néni.

– S akkó...?

– Azt írja Jancsi, majd később.

– Később, mi? Gondolom, előbb ki kell még nyaljon két-három szobát. Úgy kell neki, ha nem tudott itthon a seggin ülni, s az agrármérnöki diplomával érvényösülni...

– Látod te is, hogy mennyi baj van a fődekkal...

– A budipucolással nincs baj?

– Hadd el, no, legalább kipróbálja magát, a világot lát...

– Világot? Szaros vécét...

– Van ott egyéb is! Milyen fájin képöket küldött a tégnap is...

– Hányszor elmondtam neki – háborgott az öreg –, hogy vöszünk még fődét, ha kell, rakja bé uniós támogatásra, s termeljön zabot, árpát! Azon jó haszon van... Vagy álljon réa a gyümöcstermesztésre...

– Hadd el, no, te se azt csináltad örökké, amit apádék mondtak... – mondta Mariska néni rövid hallgatás után.

– Nem-é?

– Emlékszöl, amikor kijelentötted nekik, hogy széköly harisnyát márpedig nem vagy hajlandó többet viselni, esetleg a szöbököt ünnepnap? Akkoriba kezdtél udvarolni neköm, élire vasalt szövetnadrágba jöttél...

– Abbiza úgy vót, te asszony!

– S abba is megmakacsoltad magad, hogy márpedig a gyermekeink tegezzenek münköt... Szüleink eleget mondták: annak az a rendje, hogy a gyermek magázza az apját, anyját, ahogy mű is, de te kijelentötted, hogy más világot élünk...

– Hát, lehet, hogy ebbe az égybe nem ártott vóna hallgatni réjuk... – vigyrodott el az öreg.

A feszültség oldódni látszott, Mariska néni azonban folytatta a puhítást:

– S az hogy vót, amikor apád jött, hogy szántani kéne, ganézni kéne, s te pedig azt mondtad, nem azért házasodtál meg, hogy most is apád parancsolgasson?! Mit szólsz, embör?

Bíró János nagyot szusszant.

– Én azt, hogy ha még égy ilyen kellemös emlékötl fölhozol, meg találalak legyinteni... – ezt évödve mondta, úgy, hogy az asszony kiértse belöle, esze ágában sincs legyintgetni, de nem ártana, ha befejezné ezt a témát.

Erőszakra hosszú házasságuk alatt egyszer sem került sor, Bíró János nem osztotta azt a nézetet, hogy az asszony verve jó; néha esetleg morgoló-

dott valamiért, máskor Mariska példálózott a kelleténél élesebben, amit egy-két napi hallgatás, pufogás követett, de aztán az életnek mennie kellett tovább, valamelyikük megtörte a csendet, s tett valami békülési gesztust, nem kérlelőt, nem is szenvedélyest, inkább csak mellékeset – holott minden idegszálukkal ezt kívánták mindketten –, például rákérdezett valami hétköznapi apróságra, háztáji tennivalóra, aztán már úgy tettek, mintha mi sem történt volna, legföljebb este, lefekvés után kissé kedvesebbek voltak egymással.

– Jól van, no! – visszakozott az asszony, érezve, hogy kissé túllőtt a célon.

Elhallgattak, csak nézték a lassan elcsendesedő esőt, beszívták friss illatát. Mariska néni nemsokára rátette a kezét a férje vállára, az öregnek jólesett a gesztus, de nem viszonzotta, arra gondolva, hogy kedveskedjék az asszony, az az ő dolga. Azért kihúzta magát, vállában az izmot kissé megfeszítette, hadd érezze Mariska, van még benne erő.

Ahogy így álltak, a szomszédos tanyán, ami jó száz-százötven méterre volt tőlük, srégen fölfelé, mozgást érzleltek. Ebből a távolságból nem lehetett kivenni, hogy ki az, de ember volt a kapunál, épp a zárral matatott.

– Mi a fene, csak nem Desági Antal?

– Nem tudom, de lehetett volna annyi esze, hogy behúzódjon az eső elől valahova...

– Ő kell lögyön, ki más...?

Csak nézték, ahogy a görnyedt alak valahogy betaszítja a leereszkedett kaput, s bőröndjét az udvaron letéve tanácstalanul szétnéz.

– Bőrönddel? Csak nem valami turista vagy mifene? – hümmögött Bíró János.

– Desági Antal lösz az – meresztette a szemét a felesége –, de nem az, amelyikre te gondolsz...

– Hanem?

– A fia, Anti. A drága jó Desági Andris unokája, Isten nyugtassa. Biztos a négyórás busszal érkezett, s jól megázott a szöröncsétlen, amíg idáig följött a központból azzal az ibóktalan bőrönddel...

Egy darabig még hümmögtek, hogy mit kereshet itt, aztán dolguk után láttak.

– Nem kéne átmönni hézza? – kérdezte később Mariska néni, miközben az esti teendőket intézték.

– Átmönni? – kérdezett vissza megütközve Bíró János. – Jöjjön ő, ha baja van...

– Ki tudja, emlékszik-é réánk?

– Ha nem emlészik, ne jöjjön... Vót itt eleget gyermekkorában.

– Eleget? Inkább vajégyször...

– Ahányszor az a tróger apja hazahozta... Nem túl sűrűn, az biztos! Rajta osztán erősen kiütött a városi úrhatnáság...

– A' mmá igaz! De a fia, ez a kicsi Anti, mintha normálisabb lenne egy szikrát...

– A' biza lehet, te asszon... – mondta csendesen, elgondolkodva az öreg.

– 'Sze ez hazajött, s Jancsit bezzeg Angliába' öszi a fene...

Mariska néni látta, hogy ismét rossz irányba terelődött a beszélgetés.

– Hát épp ezért fogadjuk jól – szólt kisvártatva. – Akár a műfiunk is lehetne...

– Mi vagyunk mű, fogadóbizottság? – háborgott az öreg.

– Ne légy olyan pokróc, no...

– Hát milyen lögyek, no, milyen?

Rosszkedvűen, szótlánul falták be a főtt krumplit szilvaízzel, melléje aludttejet kortyoltak. Utána az öreg bekapcsolta a rádiót, ahogy minden este, immár több mint negyven esztendeje, hogy meghallgassa az esti híreket,

ahogy ő fogalmazott, hogy tudja meg, nem rontott-e ki a háború. Tekintetét ráfűggesztette az ódon, recsegő masinára, mintha ekképp jobban érthetné a bemondó szövegét. A kommunizmus évei alatt főként a Szabad Európát hallgatta, de a Kossuthot is szerette, főként a kora reggeli hírekkel, amikor felhangzott a jól ismert szignó az „Éljen a magyar szabadság, éljen a haza” dalmából, s a „pontos időjelzést adunk”. Aztán délben a *Játék és muzsika tíz percben*-t az andalító komolyzenéssel. Felismerni nemigen tudta, de örömmel hallgatta a klasszikusokat. A rendszerváltás után aztán áttért a vásárhelyi rádióra, bár nem mindegyik műsorvezetőt kedvelte. A megyeszékhelyi rövidhullámú rádiót a dombok takarása miatt nem lehetett fogni. Olykor Mariska néni is melléje ült, nem mintha annyira érdekelték volna a világ dolgai, inkább csak azért, hogy addig is a férje közelében legyen, s hogy hasznossá tegye magát, közben kötögetett vagy paszulyt bontott. Ezúttal azonban tünetően bevonult a szobába, ahogy ők mondták, az első házba, s bekapcsolta a tévét. Igazából jobban szerette a rádiónál, a déli zenés üzenetek, a kora esti sorozatfilmek a pihenést, megnyugvást jelentették számára.

Rossz hangulatuk lefekvésig sem párologott el, az ágyba szóltanul bújtak be, a takarót a fejükre húzva. A fiukra gondoltak, hogy miért kellett elmennie, s magukra, hogy miért engedték el. S arra, hogy milyen tehetetlen is az öreg.

•

Desági Antal megérezhette, hogy mit gondol Bíró János, kinek kell tiszteletét tennie kinél, mert másnap délelőtt beállított hozzájuk.

– Te a Desági Andris unokája vónál, ugyé? – kérdezte Bíró János kimérten a bemutatkozás után. Nem mintha nem tudta volna, de hát el kellett kezdeni valahol a beszélgetést.

– Én az. S kiköltöztem ide, nagyapám örökibe’ – válaszolta Anti büszkén.

– No, te! S hát égy ilyen selyömfíú, mint te, mi fenét kezd itt magával?

– Hát..., arra gondoltam, vennék egy-két kecskét, ha volna urambátyám-nak eladó...

– Kecskét?

– Azt. Úgy tudom, elég igénytelen állat...

– Igénytelen...?

– Kollektivista tehén, nem úgy mondták régebb?

– Mondtak sokfélit...

– Jó volna fejegetni, a sajtja állítólag sokkal jobb, mint a juhsajt!

– Aha! – bólogatott Bíró János, valahogy úgy, hogy adj, uram, észt, akinek nincsen. – No, ha ennyire el vagy szánva, hát beszélhetünk a dologról! De ahhoz ide kell hívjam az asszonyt, a kecskék az ő reszortja, amióta a gyermekök kirepültek, átengedtem neki, hadd lögyön amivel foglalkozni szögénnek; meghá’, neköm a két ló úgyis elég, az kényös jószág...

Mariska néni elő is került csakhamar, rá Anti valamiért nem emlékezett, zavarában kezét akart csókolni neki, hagyd a ménkűbe az ilyen úrhatnáságokat, fiam, há’ mi kéne? Kecske?, szűzanyám, csak nem?, de ekkor az öreg odavágott szemével az asszonynak, hogy hagyd no, ha kecske kell neki, hát adjunk. És adtak is, kiválasztották a legdélcegebbet, tejet ugyan csak egy csorrintásnyit adott, de erről ők természetesen bölcsen hallgattak. Aki akarja, látja mindjárt, ha megnézi a tőgyét. Ha megnézi. Anti azonban csak a szarvát nézte, hogy milyen hosszú, s a szőre is milyen fényes. Amikor az árát megmondták, pillogtatott egy keveset, mert sokallta, de aztán megvonta a vállát, ha ennyi, hát ennyi, telik rá a számítógép árából. Az öreg a szállítást is vállalta, mégpedig szekéren, hiába csak a szomszédba kellett menni, mert a szegény pára a saját lábán az istennek se akaródzott elhagyni az életszert.

Anti diadalmasan rekesztette meg a kecskét a pajtában. Úgy érezte, ezzel megalapozta itteni életét. Aztán rövidesen rá kellett jönnie, nem ilyen egyszerű a dolog, s hogy a lelkesedés mellé némi tudás is kellene.

Másnap a reggeli fejés idején beállított Bíró János. Biccentett, aztán csak somolyogva nézte, ahogy a városi fiú kínlódik a kecskével, rángatja a tőgyét, az pedig keservesen mekeg, lábát kapkodja, belelép, még bele is babol a fejőedénybe, de tejet nem igazán akaródzik adni neki. Egy decinél több nemigen volt az edény alján, kecskeszarral vegyülve.

– Hogy van az, urambátyám, hogy ilyen keveset ad ez a kecske? Valamit nem jól csinálók? – kérdezte Anti egy árnyalattal indulatosabban, mint kellett volna.

– Hát, az biztos, hogy nem jól csinálod, de ha jól csinálnád, akkor se igön adna többet, mert nincs neki... – mondta az öreg kimérten.

– S ezt maga tudta?

– Hát hogy a fenébe ne tudtam vóna?!

– Hát akkor miért adta el nekem?

– Mit gondolsz, fiam, ha jó kecske lött volna, eladom?? – kérdezett vissza feddő hangon az öreg, úgy, hogy Anti azt se tudta, sírjon-e, kacagjon-e, vagy hozzávágja a fejőszéket az öreghez. No, ilyesmire csak nem vetemedik, már csak azért sem, mert az ilyen szíjas tanyasiakkal vigyázni kell, még ha ilyen öreg is, mint ez itt, mert ezek, ha olyasmire kerül sor, egyszer szúrnak, csak aztán szólnak. Így hát nyugalmat erőltetve magára megkérdezte:

– Mért nem mondta meg nekem, hogy ilyen gyengén tejel?

– Hát kérdezted-é, fiam?

Ez az öreg a bolondját járhatja vele, mérgeződött Anti a fejét vakarva, hogy mivel is vághatja vissza. Mielőtt valamit kiötlöhetett volna, az öreg folytatta:

– Node, fiam: hogy ne mondd, szar a magyar, elhoztam neköd égy kecskeollót. Kicsi még, viseld jól gondját, növeld föl szépön. Amire megnő, te is jó kecskés gazda löszöl, nem úgy, mint most. Beléjősz, mint kicsi kutya az ugratásba... Ezt itt pedig vágd le, hanem rövidösön a nyakadra döglik, mert vén a szöröncsétlen!

Azzal az öreg a székérhez lépett, s a saroglyából kiemelt egy szénfekete, összekötözött lábú kecskegidát. Lábáról a hurkot leoldotta, s egy kicsit megsúrolgatta, hogy térjen vissza belé az élet. Aztán a kalapja felé bökött, felszállt a székérre, s komótosan elhajtott.

FARKAS WELLMANN ÉVA (1979) Békéscsaba

FARKAS WELLMANN ÉVA

Visszaúton

Megvász egyszer a semmitől.
Vágyódni fogsz a vanra, leszre.
A korhadt fakereszt kidől.
Idézőjel nélkül az eszme.

Egyszerre felnyílik szemed.
Kiszabadul bokád, a fáslis.
Áramok járnak testedet.
Vajon fáj a feltámadás is?

HORVÁTH FLORENCIA

Tanulok markolni

Mennyire buta az az Isten, aki mindezt hagyta.
Hogy az egyetlen ember a földön, aki úgy emelt fel,
ne kívánkozzak állandóan vissza a mélybe, egyik
pillanatról a másikra többé ne legyen képes
megtartani. Aki elvárta, anyám szó nélkül nekiadja
magát, amikor angyalai kidőltek a sorból. Aki arra
fogta be őt, hogy téli reggeleken hóval vesse be
a földeket, aki azt kérte tőle, hallgasson el, nekem
többé ne sűgjon tovább. Milyen lehet az az Isten,
aki úgy rendelkezik egy gyerek fölött, hogy évekre
aludjon el, aztán mikor felébred, legyen annyira
egyedül, többé ne találhasson rá senkire soha.

Mennyire megfontolt az az Isten, aki úgy alakítja
napjaimat, hogy én rendezzem végül át az egészet
egyszer. Aki elvesz minden mást, hogy az egyetlen
viselhető, az egyetlen egyet örökre rám ruházza.
Mennyire bölcs az az Isten, aki előre tudja, jön még
új erő belém, idővel megtanulok markolni majd,
és én leszek, aki emel, aki ha már nem bírja, amit
egyszer megfogott, akkor is tartja.

HORVÁTH FLORENCIA (2002) Cellidomók

A szerző a mű megírásának idején a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-ösztöndíjában részesült.

BENCSIK GÁBOR (1954) Budapest

BENCSIK GÁBOR

Két vekni kenyér

A forradalomnak már vége volt, ezt mindenki megértette, de elszórt harcok még föl-föllángoltak a városban, a lövések zaját sokfelé lehetett hallani. A legtöbb budapesti az előző napok alatt megtanulta megkülönböztetni a különböző dörejeket és robbanásokat. Másképpen szólt a tankok ágyúja, másképpen a páncéltörő löveg, más volt a becsapódásuk hangja is. Megismerték a géppuska kepelését, a géppisztolyból leadott sorozatlövés hangját, a puskalövést, a kézigránát-robbanást. Megtanulni lehetett, de megszokni nem, ahhoz kevés volt az idő. Az emberek féltek, és okkal. Temetetlen holtak feküdtek az utcán, nem lehetett tudni, kit mikor talál el egy eltévedt, gellert kapott lövedék.

Ahogy gyalogolt lefelé a meredek utcán, Pista is érezte, ahogy a testébe, mint a hideg, kezd beleszivárogni a félelem. Kenyérért indult, a Széna tér mellett az egyik mellékutcában állítólag nyitva volt egy pékség, valaki most hozott két nagy veknit. Egy embernek csak kettőt adnak, mondta az illető, de hosszú a sor, siessen, aki még kapni akar. Pista fölkapta a kabátját, megölelte a feleségét, és indult. Egyikük sem mondta ki, de mindkettőjükben átfutott az a gondolat, hogy vajon látják-e még egymást.

Mire leért a Szilágyi Erzsébet fasorra, Pista szinte már vacogott. Legszívesebben visszafordult volna, de ellenállt a kísértésnek, hogy beleereszkedjék ebbe a hazamenekülő vágyba, és visszaforduljon. Ment tovább.

Meglepően sokan jártak a Fasoron, férfiak aktatáskával, asszonyok szatyorral, mind szótlanul siettek, beszéd nem hallatszott, lövések zaja sem, autók nem jártak, a villamos sem, csönd ült a széles utcán. Pista észrevette, hogy minden ember maga van, nincsenek párok, családok, csupa magányos ember. Eszébe jutott, vajon közülük hányan tudják, hogy kinyílt a pékség, hogy van kenyér. Remélte, hogy kevesen. Fölgyorsította a lépteit, szinte már szaladt, sorra előzte meg az embereket, ezek már biztosan nem kerülnek elé a sorban.

A fölmelegedő reggelben lassan kigyalogolta magából a hideg félelmet. A hegy felőli járdán ment, a magas házak tövében, átellenben a Városmajor lombtalan fái közt át lehetett látni. Kiért a Széll Kálmán térre, a gyalogosok a szétdobált kockaköveket, autórongsokat és romokat kerülgetve siettek a maguk célja felé. A Várhegy felől két feketére égett, ablaktalan villamos állt egymás mellett, az egyik megbillenve nekidőlt a másiknak, mintha megpihenne egy kicsit. Nem messze tőlük kiégett szovjet tank, a csöve mulatságosan lekönyult, amellet három ép tank járó motorral, a középsőnek a tornya lassan elfordult, aztán vissza. A siető emberek nézték a tankot, ahogy nézi őket. Pista arra gondolt, az oroszok odabent vajon jobban félnek-e, mint a kintiek.

A harcok kezdete óta mindennap eszébe jutott, helyesen tette-e, hogy nem csatlakozott a harcolókhöz. Ez a forradalom bukása ellenére is lényeges kérdés maradt, igazán attól vált lényegessé. Tisztán morális szempontból nézve mi volt az elvárható: csatlakozni a fegyverrel harcolókhöz, vagy kimaradni a harcból?

Hiszen mindent hallottak, légvonalban egy kilométerre sem voltak a harcoktól, hírek is folyamatosan jöttek, mindenki tudta, mi történik. Pista akkor

hagyta, hogy a felesége ne engedje el otthonról. Ha akart volna menni, a felesége nem tudja visszatartani, ezt tudták mind a ketten. De a fegyveres harccal nem tudott azonosulni. Nem a reménytelensége miatt, hanem mert önként nem tudott azok között lenni, akik ölnek. A forradalmat minden ízében a sajátjának érezte, de a fegyveres harcot már nem. Ha muszáj lett volna, ha a barátai erővel vitték volna, akkor biztosan megy, de nem vitték. A barátai is otthon maradtak, és bár alig jött szóba, Pista azóta a félbehagyott mondataikból is kihallotta, hogy ugyanezen töprengenek. Hogy erkölcsi mulasztás volt-e nem beállni a harcolók közé.

Vagy nevezzük nevén: gyávaság volt? Pista gyalogolt a Széna tér felé, kerülgette a romokat, de hirtelen megállt, szinte megütötte a saját kérdése. Gyáva voltam? Oda kellett volna mennem, a harcolók közé, harcolni, amíg van mivel, aztán hősi halált halni? Az lett volna a helyes?

Ahogy ott állt a járda közepén, a körülötte siető emberek közül néhányan meglepetten néztek az arcába, mint akik azt fürkészik, mi a baja. Egy férfi meg is állt előtte. Pista oldalt lépett, továbbindult, magán érezte az utána forduló férfi tekintetét.

Harcolni kellett volna? Reménytelenül is megvívni a harcot? Sokszor gondolta ezt végig, de nem jutott egyértelmű eredményre. Nem akarta fölmenteni magát a két kisgyerekre való hivatkozással, elvi döntésre akart jutni, minden körülménytől elválasztva, de nem sikerült. Elégedetlenül ment tovább.

A Széna téren jött először szembe vele egy ember két kenyérrel a hóna alatt. Ez onnan jön, gondolta Pista, és fölgyorsította a lépteit. Odaért az ismerős által említett mellékutcához, szinte már futva befordult, de megtorpant, nem látott semmi sort, semmi csoportosulást. Átverés lett volna? Tanácstalanul visszafordult, ki a térre, amikor újabb kenyeres embert látott meg az egygyel arrébb lévő mellékutcából kifordulni. Futott oda, befordult, és majdnem föllökte az odáig érő, hosszú sor végén álló asszonyt. Beállt mögé.

Sokáig nem történt semmi, a sor elején sem látszott mozgás. Pista kissé kilépett, de csak annyira, hogy a már mögé is állók lássák, hogy tartja a helyét, próbálta megpillantani, mi van elől. Végre valami mozdult a boltnál, fehér köpenyes férfi lépett ki az úttest közepére.

– Van még kenyér? Mennyi van még? – kérdezte valaki.

– Emberek – szólalt meg a kezét fölemelve, emelt hangon a fehérköpenyes –, ami volt, elfogyott, de hoznak.

Mozgolódni kezdett az egész sor, de nem bomlott föl.

– Mikor hoznak?

– Félóra – válaszolt a köpenyes. – Lehet, hogy hamarabb.

– Biztos?

– Uram, mi biztos manapság?

A köpenyes visszament a boltba, az emberek maradtak a helyükön, beszélgetni kezdtek. Pista az utat figyelte, hátha meglátja a kenyeres autót.

– Nem itt hozzák – fordult felé egy néhány emberrel előtte álló férfi. – Hátral viszik be. Először a haverok kapnak, mi majd a maradékot. Ha lesz maradék.

Pista nem válaszolt. Újra fájni kezdett, de most nem a félelemtől, hanem a hidegtől. Korán volt még, alacsonyan járt a nap, a magas házak közé éppen csak elkezdett besütni. Pista azt próbálta megbecsülni, mennyi idő alatt ér oda a napfény, ahol áll. Elég sok idő jött ki, remélte, hogy nem kell megvárnia.

A tér felől váratlanul hangos zaj hallatszott, kiabálás, rohanó léptek hangja, teherautó felzúgó motorja. Emberek futottak be az utcába, el a sor mellett, a várakozók zavartan néztek utánuk, a sor megbomlott. Nagy zajjal szovjet teherautó állt be az utca torkolatába, géppuskával az utasfülke fölött. Kattogva szólalt meg a géppuska, fröccsent a vakolat, ahogy becsapódtak a golyók.

A kenyérrre várók is rohanni kezdtek az utca túlsó vége felé, néhányan behúzódtak a távolabb eső kapualjakba. Pista a falhoz húzódvá, zavartan állt. Észrevette, hogy a golyók magasan csapódnak be, az orosz jóval az emberek fölé lő. Odafutott a pékbolt csukott ajtaja elé, és megállt előtte. Rajta kívül senki sem állt ott, ő lett az első.

Pár másodpercig csönd lett. Pista a teherautó felé fordult, látta az orosz katona szemét, ahogy néz rá, és megcélozza a géppuskával, de nem lő. Hirtelen kipattant a bolt ajtaja, kinyúlt egy kéz, és berántotta. Pista négykézláb esett be a boltba, az ajtó becsukódott mögötte.

– Hülye maga? – kiáltott rá fojtott hangon a fehér köpenyes pék. – Megunta az életét?

– Két kenyeret kérek – mondta föltápáskodva Pista, és leporolta a nadrágját. – Vagy hármát, ha lehet.

– Tényleg hülye – mondta a pék, és visszament a pult mögé, ahol a társa állt. – Persze a hülyéknek van szerencsájük. Itt a kenyere.

Odatolt Pista elé két szép, aranyzóke veknit.

– Nem lehet hármát?

– Na húzzon el, de gyorsan. Ne ott, itt hátul. Jöjjön. És fizetni ki fog?

Pista fizetett, és kiment az előtte kinyitott ajtón. A hátsó udvarba már oda-sütött a nap.

Juli, a felesége meglepetten ugrott föl az asztaltól, amikor belépett a szobába.

– Jaj, istenem, Pista, sikerült szerezned?

– Mondtam, hogy hozok.

– Milyen finom illata van! Nem volt semmi baj útközben?

– Semmi különös.

– Úgy félttem, hogy valami bajod lesz. Annyi rosszat hall az ember. Nem féltél?

– Mondtam, hogy hozok – válaszolt kitérően Pista. – Itt van.

– Milyen friss, szinte még meleg. Gyere, szívem, ülj le, vágok egy szeletet, van itthon zsír. Megkenhetem neked?

Kedves Olvasóink,

Immár nemcsak a lap oldalain követhetik tevékenységeinket, hanem az online térben is.

A Kortárs You tube csatornáján izgalmas beszélgetéseket teszünk közzé minden hónapban, pl. az ifjúsági irodalomról, a filmadaptációkról vagy éppen az irodalomtudomány jövőjéről.

Irodalom most: <https://www.youtube.com/watch?v=CruPf9bKmTM>

Filmadaptációs sorozat: <https://www.youtube.com/watch?v=2EFA7zWQdns>

Korkörkép: https://www.youtube.com/watch?v=jA92e0Jp_0E

A KO-nak saját podcastsorozata van, amelyben a legutóbbi adások az *Ötödik pecsét* című filmről, a kortársiasság fogalmáról, illetve Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényéről a szóltak.

A KO podcastjai KO Kultúradó címen megtalálhatók a Spotify-on, az iTunes-on és a Sound Clouds-on is.

BOGDÁN JÓZSEF

Még utoljára

Versek az életrajzi sorozatból

BOGDÁN JÓZSEF (1956) Oroszlámos

[MOST HOGY MÁR ÖREGSZEM...]

Most hogy már öregszem egyre inkább
 Kiszépül arcomra cigányságom házaló bácsika
 Lennék aki esernyőt javít és titokban kéreget
 Mert el kell ugye tartani az asszonyt meg a rajkókat
 És azt veszem észre hogy már teljesen cigányos
 A hangsúlyom testvír mondd meg már nekem hogy hol van
 A Logódi utca ahol ez a lányi Kosztolányi született
 És ahol Márai bicskájával lekaparta a sarat Babits kötetéről
 Amikor lebombázták Budapestet mert ugye kérem szépen én
 Budapesti cigány lennék ha házat szentelni hívnak a gangon
 Nagy bagoly szemeimmel pillanatok alatt lefényképezem
 Az esernyők bonyolult szerkezetét és vasat árulnék meg tollat
 Só keres Jóska soro djes me kerel bugyi temereo me
 Mit csinálsz Jóska egész nap dolgozok nézd csak haljak meg

[PIROS PÜNKÖSD NAPJÁRA...]

Piros Pünkösöd napjára hívták össze minden
 Tiltakozásom ellenére az éves találkozást
 Az egyházi tanácsadók szárnyaltam a prédikáció alatt
 És úgy éreztem galambok suhannak el a fejem
 Mellett ami mondjuk igaz is volt mert a nyitott
 Ablakon ujjongva repültek be a postás galambok
 A szomszéd galambjai sok-sok fehér tollal
 Terítették be a karácsonyra vett piros szőnyeget
 Már nagyban tartott a gyűlés amikor egy halkán
 Zokogó cigányasszonyt vettem észre hátul
 A padsorokban a nővérem volt Gizella megcsókoltuk
 Megöleltük egymást tudod Jóska voltam itt már máskor
 Is de a te tanácsadóid elzavartak hogy ide cigányok nem
 Járhatnak a tollas piros szőnyeget néztem sokáig
 Azóta is

HALÁSZ MARGIT

Treno Ongaro

11.

Szeretem nézni a gyerekek arcát, ahogy kibámulnak a vonatablakon. Izgalmasabb, mint a táj. Egy kisfiút nézek. Az anyukájával utazik. Illetve csak a kisfiú utazik, az anyuka bamba arccal ül, és görgeti a telefonját. Neki mindegy, hol van. A fiúcska az ablaknál lévő karfán térdepel. Bármelyik percben lassíthat, fékezhet a vonat, és a gyerek bezuhanhat az ülések közé. Nagyokat nyelek. Aggódva figyelem őket. Szállj le, mondja az anyuka, szállj le a karfáról, de közben nem néz a gyerekre. Majd a telefonját átteszi a bal kezébe. A jobb kezével a gyerek felé nyúl, de továbbra sem néz rá. Bal kézzel, ha lehet ilyet mondani, még gyorsabban és még ügyesebben görget. Szerintem simán benevezhetne a ki görget többet százon versenyre.

Lőttek az önfeledt utazásomnak. Tördelem a kezem. Jól ismert útvonalon haladunk, itt majd jön egy alagút. Meg kellene mondanom az anyukának, állampolgári és asszonytársi kötelességem lenne. Hogyan kezdjek hozzá? Kezdek el integetni neki. Úgysem venné észre. Érintsem meg a karját? Ne haragudjon, lesz itt, izé, egy alagút. Ültesse majd le a gyereket. Mert elég hosszan sötét lesz. És ha bezuhan az ülés alá, elég nehezen tudjuk majd kiszedni onnét. Életre szóló traumát szenvedhet szegény, előzzük meg a bajt, fogjunk össze, hajrá! Előre! A gyerekért mindent!

Az anyuka épp egy SMS kellős közepén tart, nem lennék tapintatos, ha megzavarnám. Kivárok. Nézem a bal hüvelykujját. Olyan gyorsan mozgatja, hogy én négy hüvelykujjat is látok. Siva istenség jut eszembe, akit általában négy karral ábrázolnak, de sokszor még ennél is többel. A nőn tigrismintás blúz van. Ez nem lehet igaz! Sívát is őz- vagy tigrisbőr ruhában szokták ábrázolni. Egyik kezében homokóra alakú bot, a másikkban háromágú szigony. A többi karjával medítál. Jól kinézek, egy istennő az utastársam.

A vonat zakatol. Vers- és ritmustapadásom lesz. Ezt kopogom az ujjaimmal: A vonat zakatol, füttyül is valahol, kerekek dala szól, zakatol valahol. Anyukám hazajön, mosolyog beköszön, apukám velem jön, van öröm, nagy öröm. Nem tudom, honnan szedem elő ezt a szöveget, de amíg skandalom, nem aggódom annyira. A kisfiú már nem is

térdel, hanem áll a karfán. Tenyerével csapkodja az üveget.

Mi van, ha az anyuka egy jó gyermekruhavétel miatt görget? Vagy orvost keres, mert nagy a baj. Vagy ha az iszákos apuka elől menekülnek a nagymamához. Jóindulatú kérdések özöne száll be a gyagszárnyon a vonatkocsiba, körberöpköd, kissé elszédít, és nem marad utána semmi, csak egy-két fehér tollpihe.

És a vonat megy. Mit megy? Vágtat, robog, rohan, csattog, zörög egyenesen bele a feketénél feketébb alagútba. Itt a pillanat, nyúlok az anyuka felé, hogy figyelmeztessem. Azaz csak nyúlnék, mert ebben a pillanatban rövid botot ránt elő a háta mögül. Mint egy bűvész, nagyobbá varázsolja, rácsípteti a mobilját. Felemeli úgy, hogy a mobil épp a homloka előtt van. Nahát, kinyitotta a harmadik szemét. Egy istennőt ne érintsen földi halandó.

A technika megjelenése önmagában nem lenne probléma, csak tudatosan kellene használnunk. Naponta lájkokra éhesen posztoljuk a gyerek fényképét, a vacsorát, a kertben talált első bimbókat vagy a denevért, ami véletlenül berepült a hálósobánkba a nyitott ablakon. Ennél a fene nagy kutyuzésnél már a kutyuzás is jobb, bár nem tartok se kutyát, se macskát. Egy-két pókot, legyet, hangyát, molylepkét fogadok csak a komfortzónámba, a többi állatot inkább messziről szemlélem.

Egy őz, igen egy őz bukkan fel, a kisfiú erőteljesen mutogat, hívná az édesanyját, forduljon oda, nézze, hát nem fantasztikus? Az anyuka mindebből semmit sem észlel, magához rántja a gyereket, az ölébe ülteti, vagy inkább az ölébe kényszeríti. A gyerek szabadulna, ordít, tép, mar, harap, de végül győz a fizikai fölény. Ide figyelj, ebbe nézz és nevens, mondja az édesanya. A gyerek makrancoskodik, mutat az ablak felé. De hol van már a tavalyi őz?

A vonat beér az alagútba. Pár másodpercig csak a sötét, aztán szégyenkezve-pislákolva előkacsingatnak az opálos fények. Tompán megfestik a küzdelmet, a kisfiú sivalkodik, nyafog, dühöng, kezek, lábak, karok fonódnak egymásba. Mintha a Laokoón-szoborcsoport miniatűr változatát látnám. Bár zord a harc, de megérte. A gyerek a küzdelem után jól nevelt kisfiúként elfoglalja az anyja melletti ülést. Hüppög. A kényszerű szelfizésnél még az önként vállalt vigyázzban ülés is jobb.

12.

Olyan ülésre szól a jegyem, amilyen hely nincs a vonaton. Minden egyes ülést végigböngészek, de a helyjegyszámom nem létezik. Baljós félelem fog el. Jelképet látok benne, mi van, ha én sem létezem, csak ide vagyok vetítve? Valakitől hallottam ezt a feltételezést a napokban, tudományosan magyarázta, úgy értem, konyhatudományosan. Nem nagyon figyeltem rá, mert nem érdekelt a téma. Maradok inkább a kézzel fogható, megszámlálható valóság-nál. Ez a jegy biz a folyosóra szól. Először a segítőkész utastársak sajnálatát zsebelem be, még ilyen szerencsétlen flótást! Nem elég, hogy elszakadt a táskája füle, még ülése sincs. Felmerül bennem, hogy rossz vonatra szálltam. Nemrég az iskolámban kémiaórára mentem be, és elkezdtem a Petőfi-vázlatot írni a táblára. Mondták a gyerekek, hogy kémiaóra van. Azt feleltem, szuper, az is egy nagyon fontos tantárgy, és kimentem.

Mindent ellenőrzök, mint a KGB. Nincs mese, ez az én vonatom. Keresnem kell egy közeget. Meg is találok, ilyet ő még nem látott, bizonyára rendszerhiba. A kocsiját mellett közvetlenül van egy különálló hely, foglaljam el azt. Ha jön valaki, akkor keressek más üres helyet. Örülök, hogy egyedül utazom, egy helyet találni nem olyan nagy cucc. Elhelyezkedem. Furcsa módon egyáltalán nem örülök. Ideiglenes pózt veszek fel, ha nyílik az ajtó, bedobban a szívem. Szerencsére nincs sok állomás. A csomagjaim fele az ölemben. Előkotrok egy könyvet, nem szépirodalmat. Lélekerősítő könyvről van szó, nem csalt az előérzetem, amikor a többi könyvre dobtam ráadásnak.

Nem rossz a helyem, csak kissé zajos. Állandóan sziszeg-mozog, sóhajt, fújtat az ajtó. Mintha az én lelki kihangosításom lenne. Sokan erőből próbálják kinyitni. Persze, hogy nem megy. Már a régi öregek is megmondták, hogy többet ésszel, mint erővel. Becsukom a könyvem, mert azt sem tudom, mit olvasok. Inkább önjelölt segítőt névezem ki magam, amolyan ajtó-coachnak. Amikor szemmel láthatóan zöldfülű utastárs közelít az ajtó felé, előzékenyen kinyitom. Ezt csak meg kell pöccinteni, magától működik, mondom kedvesen.

Van egy ázsiai fiatalember, szerintem egyetemista. Ő tízpercenként megy ki a mosdóba. Furcsa,

műanyag kampót tart a kezében, befőttesüveg-nyitóhoz tudnám hasonlítani. Nos, ez a fiatalember, gondolom, a Covid miatt, ezzel fog rá az ajtó fogantyújára. Meglesem. A mosdó ajtaját is ezzel érinti. Vajon hol vehette? Nagy ötlet. Lehetne tömeggyártani. Van, aki belehal a Covidba, más meggazdagszik belőle.

Jó lenne most azt írnom, hogy a végállomásig háborítatlanul ülhetek a szingli helyemen. De sajnos jön a jogos bérlő. Fel kell állnom. Kipakkolok a folyosóra. Van ott egy beszögellés kis ablakkal, az ablak alatt lecsukható, nem túl kényelmes ülés. A kényszer nagy úr. Elfoglalom a helyet. Erre a kényelmetlen ülőalkalmatosságra rajtam kívül senki sem tart majd igényt. Oldalt ülök, hogy valamit azért lássak a tájból. Az orrom szinte érinti a kocsiját oldalfalát. Semmi baj. Ha nincs ló, jó a számár is.

Próbálok otthonosan érezni magam az új helyemen. Valósággal belakom. Az oldalfalon van egy kis ajtó, azon egy kulcslyuk. Vonatszéfnek nézem, biztos ide teszik a kalauzok az értékeiket. Okos vagyok, jól gondolom, mert meg is érkezik a kalauz, és egy minipisztolynak tűnő fémszerszámmal kinyitja a széfet. Gúvad a szemem. Ez biz nem gyémántgyűrű. Egy mikrofonszerű tárgyat vesz elő, és bemondja az információkat. Szerencsére hosszú, göndör drót végén van a mikrofon, a kalauz másfél méterrel arrébb tud menni. Nem árt, ha macerás helyzetekben is tartjuk a szociális távolságot.

Hát maga meg mit keres itt?, kérdezi. A helyemet, felelem. Tudja, én vagyok az, aki... És elmondom neki a történetemet. Sandán néz rám. Szerintem azt gondolja, hogy hamis jeggyel utazom. Csak be ne kíséjjen a legközelebbi biztonsági szolgálat irodájába. Nézem a lankás erdőaljat. Jól eszkábált magaslesek árválkodnak a szántó szélén. Két őz legelészget, hosszan bámulnak előre. Vajon mit nézhetnek?

Felmásztam egyszer egy magaslesre. Nyár volt, a dongóknak cukros vizet tettek ki lemetszett üvegekben. Még azt a folyamatos, tömeges öngyilkosságot! A négy sarokban négy helyjegy volt kijelölve a vadászok nevével. Szerintem poénból. Nem volt kedvem más helyére ülni. A létrán foglaltam helyet, és bámultam a legelésző őzeket.

BÁLINT ENDRE

Az Óda múzsája

120 éve született Marton Márta,
József Attila Ódájának ihletője

(2. rész)

AZ ÓDA KÉZIRATA

Térjünk rá arra a fontos kérdésre, amelyre a múzsa és a költő kapcsolata mellett Rajk András és Szabolcsi Miklós is fókuszál, nevezetesen, hogy mi történt az *Óda* ama példányával, amelyet a múzsa kapott. (Szó van egy kísérőlevélről is, amely talán létezett a költemény személyes átadása esetén is, ha a költő azt előrelátóan megírta, ennek sorsa vélhetően összefonódott a vers kéziratáéval, ezért a továbbiakban nem említem külön.) Rajknál: „kedves holmijaim közt őriztem egy citromfa borosládikában, említett Mészáros utcai lakásomon. Szinte minden holmimmal együtt ott pusztult el a becses kézirat is.”

A régi budapesti telefonkönyvek tanúsága szerint Szöllősné Marton Márta először az 1936. évi könyvben jelenik meg előfizetőként az I. Mészáros u. 12. címen. Szó volt már róla, hogy 1931 óta ott lakott. Szerepel továbbá az 1939-es könyvben is, ugyanezen a néven és címen. Ugyancsak említettük, hogy az 1940-es telefonkönyv már a XII. Ugcsoa u. 5. számú házat jelöli meg lakhelyeként, változatlan névvel és telefonszámmal. Vagyis a Mészáros utcai lakásból évekkel azt megelőzően elköltözött, hogy Budapestet elérte volna a háborús pusztítás, sőt – a szerkesztési és nyomdai átfutási időt is figyelembe véve – talán még azelőtt, hogy egyáltalán kitört volna a második világháború.

Rajk máshol úgy fogalmaz cikkében, hogy a kézirat „a háborúban megsemmisült”, Szabolcsi pedig azt közli, ezzel többé-kevésbé egybehangzóan, hogy „Az ostrom alatt elvesztek ezek a dokumentumok”, ami elfogadható is lenne, csak hogy pár sorral lejjebb ezt írta oda zárójelben: „(Egy másik alkalommal azt mondta, hogy József Attila levelét és az *Óda* kéziratát férje féltékenységből semmisítette meg...)” Nyilvánvaló, hogy maga Szabolcsi is észlelte az ellentmondást, ám feloldani nem állt módjában. Sajnos nincs információnk, hogy mit értett másik alkalom alatt, azonban a *férj* szó használatára már láttunk példát. Ezúttal vélhetően a múzsa aktuális partnerét takarja szalonképes megfogalmazásban. Nem gondoljuk, hogy ez a feltűnően szép asszony az első házassága felbomlásától a második férje megismeréséig eltelt másfél évtizedes időszakot önmegtartóztatásban élte volna. Széptevőben, udvarlóban, szeretőben, nevezzük bárhogy, sosem szenvedhetett hiányt. Egyikük nevét sem ismerjük, pedig talán közülük került ki a kézirat megsemmisítője.

De hogy mégse legyen ennyire egyszerű, ennyire egyértelmű a megoldás, vegyük figyelembe a következőket is. Rajk 1964-es cikkében az eredeti kézirat lehetséges szemtanúiról szólva kit szólaltat meg elsőként? „Jogos feltételezés alapján megkérdeztem dr. Gleimann Anna pszichológusnőt, vajon nem látta-e...” Jogos feltételezés... Mit takar vajon ez a homályos megfogalmazás? Az 1940-es telefonkönyvben, amelyben Marton Márta első ízben szerepel másik címen, a Mészáros u. 12-ben új előfizetőként (vajon új lakóként is?) Gleimann Anna neve bukkan fel, aki a korábbi könyvekben még nem szerepelt. A telefonkönyvek emelet, ajtó szintű adatot nem tartalmaznak, így nem tudjuk, vajon Marton Márta lakásába költözött-e. Érdekes továbbá, hogy a tanítvány elmondása szerint neki is beszélt a múzsa a bombázásról. A Mészáros utcai házat pedig valóban súlyos bombatalálat érte, vélhetően a vasútvonalak közelsége miatt, míg az Ugcsoa u. 5. szerencsésebbnek bizonyult e téren.

Itt kell megemlítenem, hogy Szigeti Bori szavai szerint neki halványan, nagyon bizonytalanul ugyan, de úgy rémlik, látott egyszer Marton Márta kezében egy papiroost, ami talán az *Óda* kézírata lehetett, és amit eltett egy fiókos szekrény egyik fiókjába. Ezt kb. 1951-52-re datálja. Megjegyzendő az is, hogy neki nem beszélt a kézirat pusztulásának egyik változatáról sem. Ha így volt, akkor a kéz-

irat a múzsa 1964-ben bekövetkezett halála után, minden ingóságával egyetemben, egyéb örökös híján férjére, Szigeti Mihályra maradt, aki ezután még negyedszázadig élt ugyanabban a lakásban. Harmadszor is megnősült, majd harmadik feleségének halála után még két élettársal osztotta meg lakhelyét. A múzsa holmijából nem sok maradhatott.

Sajnálatos, hogy egy ilyen híres vers kézirata nem maradt az utókorra. Pedig több példánya is létezett. Először is a Lillafüreden éjszaka írt és feltehetően javított példány. Azután a Kárpáti Aurélnak átadott, a Babitsnak postán küldött, és végül a múzsa példánya, ezek vélhetően mind tisztázatok. Azonban ma már csak a Nyugatban megjelentetéshez készített ún. gépirat található meg (hiányosan) a Petőfi Irodalmi Múzeumban. De mielőtt ebbe belenyugodnánk, vegyük figyelembe, hogy egy ma is élő grafológus szerző, W. Barna Erika számos József Attila-vers kéziratainak elemzése közt így ír:

„...megszületett a világirodalom egyik legszebb szerelmes verse, az *Óda*. Lelkének átlényegült-ségét a vonalminőség változásában követi a kézírása: légiessé válik a vonal, eredeti ritmikája helyreáll, szinte szárnyal kezében a toll. A betűk táncában gyönyörködve felmerül a kérdés, vajon egy depressziós ember képes ilyen változásra?”

A téma muzeológus szakértője, Kemény Aranka (PIM) szerint a teljes szövegkörnyezetet figyelembe véve, amit területi okokból itt nem közölhetünk, az idézett mondatok nem feltétlenül jelentik azt, hogy szerzőjük látta az *Óda* kéziratát.

„W. Barna Erika Viktória írásából, szövegösszefüggéséből nem következtetnék arra, hogy a szerző látta az *Óda* kéziratát. S feltételezését tovább gyengíti, hogy nem emlékszik rá. Az bizonyos, hogy a publikáláskor látta J. A. ilyen jellegű kézírását, de az nem egyértelmű, hogy itt az *Óda* kézírására utal-e. Inkább azt érzem ki belőle: az *Óda* példája, tiszta, logikus szerkezete, tartalma alapján erősíti a többi példából levont kézvonalat.”

Maga W. Barna Erika azonban újabb kérdésekre azt válaszolta, hogy úgy emlékszik, nem letisztított, hanem javított példányt látott. Vagyis feltehetően az őspéldányt! De hogy hol, arra sajnos nem emlékezett. Kutatása sok éve volt, sok helyen járt, sok emberrel találkozott. Reménykedjünk, hogy egyszer talán még előkerül, és mi is gyönyörködhetünk majd a „betűk táncában”, amely azon a régi lillafüredi éjszakán született.

Marton Márta (Szigeti Mihályné) 1950-ben

AZ „ÉDES MOSTOHA”

Ez a híressé vált jelzős szerkezet, amit pszichológusok oly szívesen elemeznek, véleményem szerint nem József Attila fejében született meg. Feltűnik a kifejezés már G. Büttner Júlia azonos című művében, ami a költő gyerekkorában érte meg második kiadását, 1914-ben vagy 1917-ben (az OSZK katalógusa mindkét évszámot tartalmazza). Ha a szegény proletárcsaládnak nem is volt pénze a könyvre, azért a nyiladozó értelmű kisleány még ismerhette. A másik lehetőség, és ez még valószínűbb, hogy éppen 1933-ban mutatták be a Vígszínházban a közismert Lakner bácsi gyerekoperettjét ugyanezzel a címmel. A bemutató ugyan november elején volt, tehát hónapokkal a júniusban írt *Óda* után, de bizonyára voltak előzetes hírek, plakátok stb., illetve a színházi bemutató előtt is játszhatták már más előadóhelyeken, akár a szabadban is. Sikeres, felkapott darab volt a maga idejében, kizárt, hogy József Attila ne hallott volna róla.

Tehát valószínűleg nem kitalálta, „csupán” frappánsan felhasználta az *Ódában* ezt a kifejezést. Ugyanis kevés lillafüredi beszélgetéseik egyikének alkalmával a költő nyílt színen, más résztvevők füle hallatára, fennhangon kérte, hogy Marton Márta szeresse őt. A négy évvel idősebb Szöllősné akár meg is szégyeníthette volna a szerelemtől felhevült, már-már tolakodó fiatalembert, ám ő okosan, tapintatosan így felelt: „Szeretem, mint egy gyermeket.” Így lett belőle az édes mostoha.

EGY ELTÉRŐ VÉLEMÉNY

Nem feladata jelen tanulmánynak az *Óda* elemzése vagy értékelése semmilyen szinten. A magunk részéről készséggel és meggyőződéssel valljuk a közfelfogást, miszerint a világirodalom legszebb versei közé tartozik. Csupán érdekességként említjük, hogy nem minden szakértő osztozik maradtalanul e véleményben. Szerdahelyi István az *Ezredvégben* megjelent tanulmányában,¹ miután *A város peremén* című verset „a 20. századi világköltészet csúcsteljesítményei közé tartozó ódának” minősíti, megemlítve, hogy eredeti címe is *Óda* volt (ezért nevezi Szántó Judit naplójában a lillafüredi költeményt *Szerelmi Ódának*, ahogy nyomtatásban sosem jelent meg, hogy megkülönböztesse ettől a korábbi *Ódától*), így fakad ki:

„Istenem, mennyivel kevésbé sikerült az az *Óda*, amit egy dr. Szöllős Henrikné nevű, nála fél év-tizeddel idősebb, gazdag úriasszonyhoz írt, akit futólag ismert meg a lillafüredi íróhéten. Minthogy tíz szónál többet nem váltottak, a költő természetesen képtelen érzékeltetni, mi fogta meg a nő egyéniségében, miért lett szerelmes belé azon túl, hogy a pillantása »metsz és alakít«, külleme pedig »ámulatra méltó tünemény«. A vers a mustáros-barackleváros szendvics érdekességével változtatja a hajnali és éjszakai égbolt retorikai alakzatait és a szerelmi hév litániaszerű bizonygatását olyan kijelentésekkel, miszerint”

És itt idézi a belek alagútjairól, a salakról és a vesék forró kútjairól szóló, hírhedt négy soros részt, amin sokak között maga a múzsa is megütközött (lásd Függelék A), vagy Ascher Oszkár, aki József Attila kérésére is csak ezen inkriminált rész nélkül volt hajlandó elszavalni a költeményt:² „Az örök anyag boldogan halad / benned a belek alagútjain / és gazdag életet nyer a salak / a buzgó vesék forró kútjain!”

Majd Szerdahelyi így folytatja: „Szabolcsi Miklós (1998: 297.) szerint e költemény »egy elképzelt szerelmi egyesülés leképzése«, »egy vágyott koitusz verse«. Szerintem hajszálnyi erotikum sincs benne. (A teljes igazsághoz hozzátartozik viszont, hogy a *Mellékdal*, amit Szántó Judithhoz írt, gyönyörű.)”

A gunyorosba hajló hangnem és az erotikum hiányára vonatkozó elképesztő állítás ellenére sem bocsátkozunk vitába, inkább csak azt említjük, hogy a *Mellékdal* „megyek utánad” kitétele elég egyértelműen utal Marton Mártára, és hogy a vers (és nem melleleg az anyagi problémák) miatt ön-

¹ SZERDAHELYI István, *József Attila-problémák III*, *Ezredvég*, MÉRLEG, 2016/ 2.

² ASCHER Oszkár, *Minden versek titkai*, Szépirodalmi, Budapest, 1964, 154.

gyilkosságot megkísérlő élettárs, Szántó Judit maga sem hitte el József Attila kegyes hazugságát, amivel menteni próbálta a menthetőt, miszerint ez a záró rész hozzá íródott volna.

Végül csupán utalunk rá, hogy egyes vélemények szerint a néhány évvel később, 1936-ban keletkezett *Az a szép, régi asszony* című versben sejlik föl még egyszer a múzsa (mások, pl. Szabolcsi szerint viszont a Mama) alakja. Az állítás tehát vitatott.

MIÉRT KELLETT 1964-IG VÁRNI?

Érdeklődésre tarthat számot, hogy vajon miért kellett 1964-ig várni Rajk András első cikkére, amelyben a múzsa személyazonossága napvilágra került. „Jómagam a felszabadulás óta tudom mindezt”, áll a szövegben, máshol pedig azt írja, hogy „esetleges érzékenységekre tekintettel” nem közölhette korábban megismert információit. A Kritikában megjelent tanulmányában, lassan közelítve a lényeghez, „még élő hozzátartozókra tekintettel” szerepel indokként. Mint már említettük, a rendszerváltás után Rajk harmadszor is feldolgozta a témát. A Színes Vasárnap 1997. április 6-i számában mondja ki nyíltan, hogy „Szántó Judit életében” nem engedélyezte számára a múzsa a publikálást. Csak miután Szántó Judit 1963 áprilisában elhunyt, jelenhetett meg Rajk első cikke a Népszavában. Ugyanezt előszóban is elmondja a már említett Tasi-interjúban. S hogy erre miért kellett várni? Marton Márta nyilván nem kívánta magára vonni a pártállam által messzemenően felkarolt, esernyőkészítőtől lett József Attila-díjas múzeumi osztályvezető haragját, netán bosszúját, aki még Kádár Jánost is személyesen ismerte az illegális mozgalomból. Ide kapcsolható egy érdekes egybeesés, talán véletlen, talán nem. A múzsa életkoránál láttuk, hogy Rajk szerint hatvanévesen hunyt el. Nos, az 1903 januárjában született Szántó Judit volt az, aki 1963 áprilisában éppen ennyi idősen halt meg. Talán innen került át valahogy, s kötődött ez az életkor tévesen a múzsa nevéhez?

ZÁRSZÓ

Meglehet, az eddig feltárt ellentmondásokból, olykor szándékos ferdítésekből rosszallásomat véli kihallani az olvasó, pedig erről szó sincs. Marton Márta élete másról szól, nem az *Ódáról*, és nem József Attiláról. Nagyon művelt, intelligens, erős akaratú asszony volt, érzékeny a társadalmi igazságtalanságokra. Mint láttuk, élete során egyéni tragédiák és történelmi katasztrófák sora sújtotta. Első férjével aktívan politizálva álltak ki a haladó eszmék mellett, és tettek mindketten a társadalmi tudatlanság felszámolásáért, a közművelődésért. Múzsánk később is a gyereknevelés, a gyermekpszichológiai kutatások körül szorgoskodott, részben talán saját gyermektelenségének kompenzálásaként.

Ami a fényképeit illeti: Szigeti Borinak köszönhetően a családi albumban maradtak róla további képek. Nem sok, mindössze három. Idősebb korában, ötvenhez közelítve mutatják, bár kevesebbnek néz ki. Mindig is jól tartotta magát. Két képen, amelyeket 1950-ben készített feltehetően a második férje, egy parkban, padon ülve látjuk kabátban, kalapban. Az egyiket szeméből, a másikon profilból. Átlagosan szép arcú, kedvesen mosolygó nő, jól látszanak a „kerek fehér kövek”: hibátlan, szabályos fogsora. A harmadik képen azonban – készült 1947-ben, készítője sajnos ismeretlen – a művészi beállításnak és fényviszonyoknak köszönhetően olyan lenyűgözően gyönyörű, mintha egy görög istennő szobrához ülne modellt. Emlékezzünk rá így! Hiszen nélküle, az ő szépsége nélkül szegényebbek lennénk a világ egyik legszebb szerelmes versével.

Végezetül tiszteletemet és megbecsülésemet kívánom kifejezni a két szerző: Rajk András és Szabolcsi Miklós emléke előtt – mindketten elhunytak az ezredforduló tájékán –, akiknek írásai kiindulópontul szolgáltak kutatásomhoz, és tévedéseik ellenére a legfontosabb, megkerülhetetlen alapművek a témában. Ha szabad Einstein gondolatával élnem: azért láthattam messzire, mert óriások vállára álltam.

•

FÜGGELÉK A: KÉT BESZÉLGETÉS SZIGETI BORBÁLÁVAL

(Hangfelvételeim szó szerinti, szerkesztetlen leirata)

Első beszélgetés

Készült: 2020. december 6-án, vasárnap délben, Szigeti Borbála otthonában

– Szigeti Borbála vagyok, Budapesten születtem 1934. december 25-én. Huszonnégy éves koromban hagytam el az országot, és 1994-ben mint nyugdíjas jöttem vissza. Hát kicsit korai nyugdíj, de így volt, és azóta itt élek Budapesten. Az édesapámnak második felesége volt Marton Márta, akit ismertem, szerettem is, nagyon szép nőnek láttam, hát az is volt, és hát nem volt talán a legvidámabb természetű asszony, de volt humora, tudott nevetni egy-egy jó viccen. A házasság nem volt teljesen zavartalan. Ezt ő magáról is tudta, mondta, hogy ő tulajdonképpen nem feleségnek való, talán nehezen tudott alkalmazkodni, de hát azért voltak persze jó idők is, és nagyon örült annak, hogy a bátyja meg tudta látogatni Bécsből. Talán ő is el tudott menni Bécsbe meglátogatni, ezt nem tudom... Két bátyját ismertem, inkább csak látásból. Az egyik kiment Ausztráliába, a másik Bécsben élt. Sajnos egy autóbalesetben meghalt a feleségével. Hát ez mind nagyon bántotta, mert közel volt a két bátyjához, és hát azok nem voltak többet Magyarországon. Mit mondhatnék még róla? Nagyon művelt, nagyon okos asszony volt, és hát én nagyon meg voltam döbbenve, hogy így mondjam, hogy ő volt az *Ódának* az ihletője. Hát én persze nagyon nagyra becsültem az *Ódát*, kívülről tudtam, és úgy gondoltam, hogy ha valaki egy ilyen verset kap, hát attól annyira el van bővölve, hogy hát nem... nem tudom, mit is mondjak erről, de hát... Ezt én kérdeztem tőle, hogy hogy volt, hogyan kapta meg ezt a verset, és akkor mesélte, hogy tulajdonképpen nem ismerte jól József Attilát. Egy társaságban voltak együtt. És akkor hát ő már tudott József Attiláról, tudta, hogy az egy nagyon tehetséges, nehéz sorsú költő, és... hát jó... együtt voltak a társaságban, de úgy nem találta közelállónak. Másnap, és úgy emlékszem, azt mondta, hogy ez egy vasárnap reggel volt, olyan tíz óra körül csöngettek, kimegy, és ott áll a József Attila, a kezében az *Óda* verse nyilván kézírással, és hát őt nagyon meglepte ez a vers. Zavarban volt. A József Attila odaadta. Ő nem is engedte be, csak átvette a verset. Aztán elolvasta, és hát akkor én kérdeztem, hogy micsoda nagyszerű, gyönyörű vers, és akkor mondta, hogy igen, igen, hát egy kicsit olyan... hogy így mondjam, ambivalens volt ezzel a verssel, mert hát nagyon szép is volt, de hát az olyan szakaszok, hogy „az örök anyag boldogan halad benned a belek alagútjain”, ezt úgy idézte, ez neki idegen. És az a tény is, hogy egy estén vannak együtt egy társaságban, és akkor másnap kap egy ilyen verset. Valahogy ezt nem egészen értette. Nem volt tehát úgy elbűvölve ettől az egész élménytől, mint ahogy én gondoltam volna. Sajnos nem tudom, hogy mi lett ezzel a kézzel írott példánnyal, amit megkapott, hogy ezt nyilván, gondolom, azért eltette, de én sose láttam. És... többet tulajdonképpen nemigen beszélünk erről. Hát ennyit tudnék mondani.

– Akkor egy-két dolgot hadd kérdezzek, hogy Ön honnan tudta meg, hogy Marton Márta volt az, akihez az *Ódát* írta József Attila? Ő maga mesélt erről, vagy másvalaki mondta, vagy hogy derült ez ki?

– Hogy hogy derült ki, most igen... Hát azt hiszem, hogy ő említette, vagy valahogy... nem, nem tudom... de ezt tudtam (*nevet*). Vagy az édesapám említette talán, aki talán jobban is becsülte ezt a verset és ezt a költőt, de... ezt... ezt én tudtam. Most nem emlékszem pontosan, hogy milyen forrásból... de ő beszélt róla mindenesetre, amikor kérdeztem, tehát akkor már nyilván tudtam.

– Hogy ez milyen társaság volt, arról van valami...

– Nem. Nem. Csak annyit tudok, hogy társaságban volt, és annyit tudok, hogy ő... akkor... hát... nyilván beszélt a József Attila...val, mert mondta, hogy... hát... tehetséges költőnek tudta, de... kicsit furcsa embernek látta. Úgyhogy nem... nem, nem is nagyon értette, hogy hogy juthatott ő ahhoz, hogy az *Ódának* a megihletője legyen.

– Köszönöm szépen! Hát még ha merül föl valami...

– Jó.

– ...akkor folytatjuk. Köszönöm.

Második beszélgetés

Készült: 2021. január 27-én, szerda délután, telefonon

- Elindítottam a felvételt. Én Bálint Endre vagyok. Kérem, hogy mutatkozzon be Ön is!
- Szigeti Borbála vagyok.
- Szigeti Borbála, és kérem, hogy járuljon hozzá, hogy ezt a beszélgetést én rögzíthessem hangfelvételen.
- Hozzájárulok ahhoz, hogy ezt a beszélgetést rögzítsék.
- Köszönöm szépen! És akkor hadd mondjam el, hogy minekünk volt egyszer egy hosszú telefonbeszélgetésünk, azután én meglátogattam Önt, ahol csináltunk egy hangfelvételt, és ennek a hangfelvételnek tulajdonképpen most a kiegészítését szeretném kérni Öntől. És mondom a témákat, hogy... hogy mikről lenne most szó. Szó volt arról, hogy Marton Mártának volt két bátyja.
- Igen.
- Az ő életkorukat szeretném megkérdezni, hogy tudja-e, hogy melyik mennyivel volt idősebb nála.
- Nem, nem tudom pontosan. Valahogy az az érzésem, hogy kettő-négy év lehetett.
- Azt, hogy ők a bátyjai voltak, ez... ezt akkor onnan... honnan lehet...?
- Hát így emlegette őket.
- Hogy a Marton Márta így említette őket, hogy a bátyáim.
- Igen.
- A keresztnevekre emlékszik?
- Nem.
- A bátyáknak...
- Igen. Nem emlékszem.
- Nem.
- Várjon csak... azt hiszem, az egyik Ottó volt, de erre nem... talán Ottó volt... ha jól emlékszem, de hát nem tudok... mert nem nagyon is... láttam őket a Márta néninél, de hát nem volt különösebb kapcsolatuk velük.
- Értem. Tehát akkor az egyik ...
- Azt hiszem, az egyik Ottó volt.
- Igen. Akkor... említett Ön nekem egy idős embert...
- Urat, igen.
- Igen, aki időnként felbukkant a Marton Mártánál.
- Igen, vasárnaponként jött, délelőtt, az apám is szórakozott rajta, és mondta, hogy ez valami régi ismerőse a Márta nélinek. Nem volt... egy egyszerűbb ember volt, és... eljött, és... hát úgy szó-rakoztatta az apámat, hogy megjelent, s a Márta néni ott leült, és egy jó félóra-egy órát meghallgatta, beszélgettek.
- És aztán elment.
- Aztán elment, igen.
- Milyen gyakran bukkant föl? Hetente? Havonta?
- Hát vasárnaponként, de hogy... elég gyakran láttam, de nem tudom, hogy hetente vagy havonta jött-e, elég gyakran, amikor... én vasárnaponként szoktam őket meglátogatni, és akkor gyakran láttam.
- Értem. Hadd kérdezzem meg, hogy említette, hogy Marton Márta és Kozmutza Flóra ismerték egymást...
- Igen.
- És hogy volt egyszer egy vendégség, amiről aztán a Marton Márta mesélt valamit.
- Igen. Hogy hol volt ez a vendégség, hát nyilván... valahogy az Illyéséknél lehetett, mert a... azt mondta, hogy a Flórika annyira szerény volt, hogy nem úgy viselkedett, mint egy háziasszony, hanem mint hogyha alkalmazott volna abban a háztartásban. Talán nem akart részt venni ott a társaságban nagyon. Nem lehet... nem tudom... erre emlékszem, hogy mondta.
- Gyakran összejártak? Vagy járt a Marton Márta az Illyés Gyuláékhoz?
- Nem hiszem. Nem hiszem, hogy gyakran. Azt nem hiszem.
- Csak volt ilyen alkalom.

– Volt ilyen alkalom. Nem tudom... és nem is kérdeztem többet, csak azt tudom, hogy a lélektani tanszéken a Flórika volt a főnököm, és ő kérdezte, hogy vajon még mindig olyan szép-e a Márta.

– Ja, igen. Hát ő nyilván tudott arról, hogy József Attilát ő ihlette a...

– Igen, nyilván, igen, tudott. De különben nem jártak össze, mondom, én csak erről tudok, hogy egyszer voltak együtt, és aztán hozta a verset. Hogy többet látták egymást, arról nem tudok. Nem. Nem emlegette.

– Ja, most a József Attiláról beszélünk.

– Igen, a József Attiláról. És a Flórika csak annyit kérdezett, hogy olyan szép volt, de ő ismerte a Márta nénit, mert volt egy lélektani laboratóriumféle, ahová ilyen... hát... érdeklődő úriasszonyok is bejártak segíteni, és oda járt a Márta néni is.

– Értem. Akkor onnan ismerték egymást.

– Mhm.

– Na most, ha már beszéltünk itt a József Attiláról, meg hogy ő hozta a kéziratot, és átadta a Marton Mártának, erről a kéziratról van valami további tudomása, a kézirat további sorsáról?

– Nem. Nincs. Hát persze... igen... nem, nincs, nincs.

– Nem látta, nem emlegette a Marton Márta, hogy...?

– Nem, nem, nem emlegette. Most valahol egy ilyen halvány emlékem, de erre nem mernék megesküdni, minthogyha láttam volna a kezében, és elrakta az egyik fiókba.

– Értem. És arról akkor szó volt, hogy az talán az *Óda* kézírata?

– Nem. Hát ő mondta, hogy hozta ezt a verset, és hát hogy ő hogy meg volt lepve, József Attila maga hozta, és hát akkor kérdeztem, hát az micsoda gyönyörű vers volt, és mondta, hogy hát igen, igen, de ő inkább egy picit meg volt döbbenve ezen, mert hát voltak részletek, amik őt... hát idegenül érintették, „az örök...” és akkor mondta, például „az örök anyag boldogan halad benned a belek alagútjain”. Hát ez nekem... ez nekem... idegen volt.

– Mhm. Ezen sokan fennakadtak és akadnak a mai napig. Igen, és akkor a kézirat..., tehát akkor valamit...

– Igen, többet nem tudok róla, hogy mi történt vele.

– Értem. Csak hogy van egy ilyen halvány emléke, hogy... mintha...

– Igen... igen... hogy ott... ott... ott volt nála, és eltette a szekrénynek egyik fiókjába, ilyen... ilyen fiókos szekrénybe.

– Ez az emlék, ez körülbelül mikorra datálható?

– Húú... húha, várjon csak...

– Csak nagyjából!

– Nagyjából? Negyvennyolcban váltak el a szüleim, és akkor ezután volt az apámnak és a Mártának a házassága, hát ez lehetett olyan ötvenegy-ötvenkettőben.

– Ötvenegy-ötvenkettő, értem. És akkor még egy dolgot hadd kérdezzek meg, hogy mit tud a Marton Márta temetési körülményeiről, a sírjáról?

– Hát nagyon keveset. Én Amerikában éltem akkor már, és jöttem látogatóba az apámhoz, és akkor meglátogattam a Márta nénit is, aki már kórházban feküdt. És én, mielőtt meghalt, én visszamentem Amerikába, de hát akkor már nagyon beteg lehetett, mert az apám mondta, hogy hát ez rémes, olyan egészséges lenne különben, egy foga sem rossz, minden foga megvan, és a kórházban feküdt, meglátogattam, és akkor előttem mondta az apámnak, hogy hát... ha itt vagyok, akkor adja oda az ő ruháit. És... de hát én nem... nem vittem el az összes ruháit, persze, visszamentem Amerikába, de egyet fölvettem, és akkor bementünk a kórházba, hogy megmutassuk neki, hogy hát ezt felvettem, és akkor tudom, a Márta néni ránézett, és azt mondta az apámnak szemrehányóan, és én is nagyon zavarba jöttem, hogy te már odaadod az én ruháimat? És akkor az apám mondta, hogy de hát te mondtad, és ha ki tudsz jönni a kórházból, hát akkor veszünk annyi ruhát, és újat, amennyit akarsz. És én meg nagyon zavarba jöttem, mert azért mentem, hogy megmutassam, hogy hát milyen jól áll nekem, és milyen jó, hát ő mondta, hogy vegyem fel a ruháit, hát ezt az egyet felvettem, és bementem.

– Igen. És a ...

– Egy ilyen kínos jelenet volt.

– Hát igen, igen, el tudom képzelni. És a... a temetéséről, a sírjáról...

– Nem voltam itt. Akkor én már visszamentem.

- Azon nem vett részt, igen, és tud valamit róla? Hallott valamit róla, hogy milyen sírt szeretne?
- Nem. Nem, nem tudok róla. Nem. Nem, csak ennyit tudok, hogy beszélt arról, és amikor ott voltam, és mondta, hogy ha meghal, és eltemetik, akkor csak azt írják, hogy Márta.
- Hogy ennyi legyen a sírkövén.
- Mhm.
- Hogy Márta. Értem. Hát, köszönöm szépen, amit én így pótlólag szerettem volna megtudni és rögzíteni, azzal végeztünk. Ha valami még eszébe jut akár most, akár később, akkor... akkor, akkor még beszéljünk!
- Hát... hát nem... nem... igen... azt tudja, ugye, azt hiszem, az Ottó volt, aki a feleségével, amikor Budapestre jöttek vagy mentek Bécsből, akkor autószerencsétlenségben meghaltak.
- Igen, igen, erről beszéltünk.
- Említettem.
- Igen, igen, igen, hogy mind a ketten meghaltak.
- Mind a ketten meghaltak. És hát ez persze nagyon bántotta...
- És a másik bátyjáról...
- ... a Márta nénit. Az a Jenő volt, most eszembe jutott. Az pedig, azt hiszem, elment Ausztráliába.
- Igen, igen, ezt így mesélte, korábban is, igen.
- És annak volt egy kislánya, akit Tücsöknek hívtak.
- Tücsök. Igen. Értem.
- Fiatal gyerek volt. Fiatal kislány volt. Én úgy láttam mint egy babát, csecsemőfélét. Még nem tudott járni, lerakták a padlóra, egy szőnyegre, és ottan kapálózott.
- Értem. Köszönöm szépen a beszélgetést! És akkor...
- Szívesen. Minden jót!
- ...máris leállítom.

Szerző megjegyzése: az említett idős úr kilétére nem derült fény, ezért pusztán feltételezés részemről, hogy talán azonos a tanulmányunk elején említett Weisz Józseffel, aki iskolai évei alatt Marton Márta gondviselője volt.

FÜGGELÉK B: FÉNYKÉPEK

Első férje, dr. Szöllős Henrik festményen, 1920 körül.

Második férje, Szigeti Mihály 1965-ben, miután megözvegyült (közös kép sajnos nem maradt fenn)

A két tanú napjainkban, Szigeti Bori és Nyers Rezső

Marton Márta két aláírása francia és magyar nyelvű dokumentumokon

A Marton család síremléke a Kozma utcai temetőben (15/a parcella 7. sor 20. sír) megtalálásakor és letisztított állapotban. A temetkezési hely és az elhalálozási pontos dátumok Szalay Tamás kutatása nyomán váltak ismertté, a temetői képeket is ő készítette.

Mme Marthe Szöllös-Martón
/Mme Marthe Szöllös-Martón/

M. Szöllös Martón Marthe

KIEGÉSZÍTÉS ÉS HIBAIGAZÍTÁS

A sír és a temetkezési feljegyzések megtalálása, ami csak az egészen közeli múltban, 2022 februárjának végén történt, több új információval szolgált, amelyek kiegészítették, de részben felül is írták korábbi kutatási eredményeimet. Innen derült ki, hogy a múzsa édesapja 1865-1930-ig élt, hogy volt egy fiatalon elhunyt Vilma (1905-1930) nevű húga is, valamint hogy édesanyja, Amál néni 1870-től egészen 1963-ig élt.

A feljegyzésekből viszont az is látszik, hogy Ottó bátyjának felesége 1966-ban hunyt el, míg Ottó két évtizeddel élte túl nejét, ebből következően a tanulmányom első részében leírt közös autóbaleset nem velük történhetett meg. Miközben rendre javítottam a korábbi szerzők hibáit, magamnak is „sikerült” elkövetnem egyet...

BERTHA ZOLTÁN

Az „emberi élet magasbalendítése”

Makkai Sándorról

BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecen

A teológia, a vallásbölcselet tudós professzora, a traumatikus történelmi fejlemények éles szemű értelmezője, a nemzeti közösség lelki megújítására elszánt energikus egyházi vezető – a hit, a tudás, az értelem minden eszközével – a gyökeresen személyes és kollektív megigazulás legvégső feltételeit és lehetőségeit kutatta, vagyis a keresztyén üdvösségtan eleven egzisztenciális jelentőségének tudatosításával a konkrét és véges emberség létadottságait közvetlenül a végtelen értékabszolútumok felemelő szellemi dimenzióihoz viszonyította és kapcsolta. Olyan perspektívákat kínált az egyes ember, a história szorongató valóságába vetett magyarság s bármely sorsközösség, de az egész emberiség számára is, amelyek a hitelvű és hitlénységű megmaradás és minőségesszemei kiteljesedés biztosítékaira és reménységforrásaira világíthattak rá. Hiszen nemhogy az életidő és az élettartam eredendő korlátai, de még az azon belüli szenvedéstapasztalat mélybe húzó kilátástalanságai sem szakíthatják el az emberi lényt önnön teremtményi és megválthatósági esélyeitől: éppen az esendőségben feltámasztható átvalóslásigény szükségképpeniségétől. S ha az üdvözülés reménye ott fokozódik, ahol az áldozat és az áldozatosság, a szenvedés és a sorsvállalás spirituális-erkölcsi hatalma növekedik, akkor egész nemzetek és nemzetrészek, így a kisebbségi helyzetbe taszított magyarok hit- és identitásmegetető vállalkozása sem kevesebb, mint a transzcendentálisan szavatolt egyetemes humánus – benne az öntökéletesítő akarat, a morális perfekcionizmus – örök érvényű megnyilatkozása. Ekképpen az erdélyi magyar szellem is „arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen” – ahogyan azt Makkai Sándor nemzetélettani programja, heroikus etikai maximája a húszas években megfogalmazta.

Makkai Sándor munkásságának szellemi jelentősége, gondolkodói, ideológusi rangja meghatározó volt a Trianon utáni időkben, s megkerülhetetlen maradt napjainkig is. Ő valóban az „erdélyi irodalom sokoldalú, nagy tekintélyű és igen nagy hatású egyénisége volt”, „aki mind az egyházi, mind a közéletben vezető szerepet töltött be, regény- és tanulmányíróként egyaránt a kisebbségi irodalom lelki vezetői és ösztönző egyéniségei közé tartozott” (Pomogáts Béla szavai szerint is). Szenvédélyes, mindenés írástudói, polihisztóri aktivizmusa (hiszen még verseket is írt, sőt, festett is), grandiózus életműve hatalmas gondolati és műfaji horizontokat fog tehát át. A máig inspiratív Ady-monográfia, a *Magyar fa sorsa* („mely bizonyonnyal méltó” a költőhöz Németh László szerint is), a modern hitmélyítő protestáns teológiai, valláselméleti, művelődéstörténeti, kultúrfilozófiai, irodalomkritikai vagy nemzetnevelési nagyesszé-sorozatai az *Öntudatos kálvinizmustól A mi utunkig* vagy az *Örök Erdélyig*, a Bethlen Gábort (*Egyedül*) vagy Széchenyit (*Harc a szobor ellen*) megidéző portrékon át a kritikai önvizsgálatban gyökerező nemzetszemléletet körvonalazó és így a felelőtlen illúziókat szertefosztató *Magunk revíziójáig* (amely 1931-ben jótékonyan rázta fel a szellemi közéletet, s amely Móricz Zsigmond szerint a kisebbségi magyar sorsproblémák boncolgatása révén a közös, integer magyar lelkiség, „a múlt, a nép és az ifjúság kérdésére” ad válaszokat), továbbá a történelmi, társadalmi, lélektani regényműfaj jeles alkotásai az *Ördögsekértől* a *Holttengerig*: csupán jelezhetik azokat a területeket és csúcspontokat, amelyek a lassan mégiscsak megvalósuló újrakiadások révén is az irodalom-, egyház- és eszmetörténeti áttekintések súlypontjait képezhetik majd. Az utóbbi évtizedek szórványos – bár jelentős – tanulmányai között, amelyek a Makkai-életmű egy-egy aspektusára vonatkoztak (Cseke Péter, Dávid Gyula, Cs. Gyimesi Éva, Szőcs István, Láng Gusztáv, Pomogáts Béla, Kozma Zsolt, Végh Balázs Béla, K. Lengyel Zsolt, Lakner Lajos, Imre László, Nagy Pál, Veres Ildikó és mások tollából), illetve Veress Károly *Egy létparadoxon színe és visszája* (*Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására*) című, 2003-ban közreadott, egyszerre nagyszabású, összefoglaló és minuciózus szellem- és hatástörténeti tanulmánykötete mellett elsősorban teológiai és filológiai teljesítményekkel az utóbbi időkben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem

tanára és kutatója (jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke), ifj. Fekete Károly jelentkezett, aki 1997-ben közzétett *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, valamint *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor* (2001) című monográfiáiban részletező pontossággal tekintette át a keresztyén gondolkodó egész rendkívüli távlatú teológiai életművét: a vallástudomány és vallástörténet, a szisztematika-teológia, az egyházismeret (az ekkleziaszтика), a liturgika, az igehirdetés-tan (a homiletika), a hitoktatás (a katechetika), a személyes és közösségi lelki gondozás, a poimenika és a pasztorálteológia, a református dogmatika és missziológia számtalan területét elkülönítve és átölelve egyszerre. *Tudománnyal és a hit pajzsával – Válogatott Makkai-tanulmányok* (2008) című újabb kötetében ifj. Fekete Károly ugyancsak „végigjárja Makkai Sándor életének és munkásságának legfontosabb állomásait. Bemutatja professzori pályáját, pedagógiai és vallás-pedagógiai munkásságát, a nemzeti öntudat fontosságát valló nézeteit, a gyülekezetnevelést és a nemzetnevelést összekapcsoló koncepcióját, közéleti szerepvállalásait, vallásfilozófiai nézeteinek ösztönzőit, baráti kapcsolatainak szemléleti megalapozottságát. Elemzi irodalmi munkásságát, valamint közli Makkai Sándor népbírói tárgyalásainak iratait, a vádiratot és a védőbeszédet” – összegezi mindezt Görömbei András. Vagyis „mai üzeneteket és tanulságokat is faggat” (Vitéz Ferenc), s igazolja, hogy „nem ábrándkergetés az élet, a politika nagy kérdéseinek keresztyén megoldása” (Imre László).

Mindazonáltal igen nehéz vállalkozás lenne valamifajta teljességigényű nagymonográfiával állni elő arról a Makkairól, akinek a „pap, a tanult, tudós elme s a művész adják egyénisége alapvonásait” (Várkonyi Nándorral szólva), akinek – a kiváló bécsi emigráns filozófiatörténész, Hanák Tibor szerint – „úgyszólván minden probléma írássá változott keze alatt”, s akiben „teológus és író egymást kölcsönösen áthatva és emelve egyesülnek” (Hegedűs Loránt). Vagy a kolozsvári Kozma Zsoltot idézve: „átfogó, a teljesség igényével megírandó feldolgozásnak nemcsak az az akadály, hogy erre a feladatra csak olyan vállalkozhat, aki filozófus, teológus, irodalomtörténész, sőt pszichológus egy személyben, tehát kongeniális Makkaival, hanem az is, hogy ez kortársi feladat lenne, márpedig erről le kell mondanunk.”

Az mindenesetre bizonyos, hogy Makkai korszakosan nagy ívű fejtegetésekkel bővítette mindazt, ami Kós Károly, Kuncz Aladár, Reményik Sándor és mások nézeteiben a transzszilvanizmusról, az erdélyi magyarság sorskérdéseiről kikristályosodott. Kikerekítve a kisebbségi humánus különleges értéktani téziseit, miszerint a kisebbség „nemzeti jellemét és sajátosságait mindig egyetemesen emberi ideálok szolgálatába állíthatja és kultúrájában keresheti és megközelítheti a nemzeteket összekötő nagy, közös értékek csúcsait. A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is, egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy, a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagy-szerű és gyógyító jövőjének előkészítésére. Semmi szenvedés nem volt és nem lesz ok nélküli, sőt egyenesen gondviselészerű lesz a világ életében, ha a kisebbségek ezt az isteni hivatásukat megértik, vállalják és odaadóan munkálni fogják.” Szilárd meggyőződése mindamelllett, hogy az erdélyi és a kisebbségi sors öntörvényű értéksajátosságainak maradéktalan érvényesítése, amikor egyrészt a közösségi létezés nélkülözhetetlen feltételeként szolgál, másrészt az egységes, egész magyarság számára is okvetlen értékbecsülést, értékgazdagodást jelenthet. Az autochton és autonóm erdélyiség ha közvetlenül emelkedik az értékek univerzalitásához, az az integer nemzet egészének is a javára válik. Az erdélyi önállóság az organikus kultúrnemzet életének a szintéziselvű kiteljesedését is elősegíti, előmozdítja tehát. „Az erdélyi magyar kisebbség, amely arra van utalva, hogy önerejéből önmaga életét élje, sohase elégedhetik meg a legszűkebb és legelmaradottabb felfogásokkal, hanem mindig a legtágabb horizontú és modern világnívóhoz kell igazodnia, hogy a maga sajátos nemzeti értékeit azokhoz mérve művelje ki.” S ennek jegyében pedig „az erdélyi irodalom nem függvény többé, hanem önálló élet. Szellemében, tradícióiban, eszményeiben magyar irodalom, de problémáiban, irányításában, íróiban és közönségében erdélyi irodalom”; „önmaga irányítja sorsát, és nagykorú arra, hogy tennivalóit maga szabja meg és hajtsa végre”. S így – mint sajátos létforma – maga a kisebbségiség egyszerismind „a humánus örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kell hogy legyen”. Mindezeket az *Egy önmeghatározás tanulságai (Jegyzetek a transzszilvanizmusról)* című alapvető tanulmányában Láng Gusztáv is idézi, s azt fejtegeti és rögzíti, hogy Makkai Sándor nézetei alapján is bizton állítható: „a kisebbségi művelődés megalapozásában elsőrendű szerepet játszanak messianisztikus erkölcsi elvek. Nemcsak a kisebbségek

»megváltó« küldetésére vonatkozik ez, hanem az egyénnek és közösségnek viszonyára is. Makkai utópizmusa abban a feltételezésben áll, hogy – mivel a kisebbséget nem kötik politikai stb. érdekek – az egyén is, és minden egyén képes ilyen »érdekmentesen« viszonyulni saját identitásához, létrehozva azt a »lelki impériumot«, mely a változott történelmi helyzetű magyarság igazi hazája.” Makkai rendületlenül, mindig „külön is hangsúlyozta a kultúra fontosságát, hiszen egy kisebbségben élő népcsoportnak nem annyira politikai tevékenységével, inkább szellemi alkotómunkájával és művelődési értékeivel kell igazolnia önmagát” (ahogyan Pomogáts Béla foglalja ezt össze). S mindezek nyomán Végh Balázs Béla is akkurátusan értekezik arról, hogy a transzszilván magyar kisebbség és a „transzszilvanizmus kánonja számára elsősorban Erdély történelmi múltja releváns, benne található meg az értelmező »az erdélyi szellem tulajdonképpen történeti alkotóvonásait, kifejlődését, örökségét«. Makkai tanulmányaiban rendszeresen visszatérő fogalompár a lélek és a szellem, sohasem mulasztja el felhívni a figyelmet ennek a két fogalomnak a fontosságára és együvé tartozására.” Mert „szerinte az erdélyiség lényegében: hit, a megmaradásba, az önerőbe, a saját értéktartó képességekbe, az egyetemes szintjére való felemelkedés lehetőségeibe vetett hit” (amint azt Veress Károly állapítja meg). Cs. Gyimesi Éva pedig azt summázza, hogy Makkai transzszilvanizmusát „a keresztényi önfeláldozás és Istenbe vetett jó reménység szelleme hatja át”. Kétségtelenül: a remény és a vágy (Nagy György terminológiájával: a teleologikus transzszilvanista bizakodás, „lelkesültség”, „desirabilitás”) perspektíváiban érvényesülve.

Makkai valóban tántoríthatatlanul mindegyre azt hirdette és nyomatékosította, hogy az örök krisztusi eszmény élő valóságába vetett hit és bizodalom a világban is érvényre juttathatja a szép, a jó és az igaz legfőbb religiózus és axiomatikus metafizikai értékformáit („az egész emberi kultúra megszentelését”), s ezáltal az istenkövető és hivatástudatos ember fölébe nőhet sorsának, helyzetének és nyomorúságainak. Az „emberi élet magasbalendítése”, az ember önmaga fölé emelése segíthet a túlélésben, az értékek szummitását, a feltétlen életnormát jelentő Isten szeretete (az onnan származó és az oda irányuló szeretet) biztos támaszt nyújthat az emberlét értéktudatos, ennél fogva jövőt érdemlő folytonosságához. „Mert az a jelentés, amit a hit megragad, az életnek mélyebb, örökkévaló jelentése, és így az egész életmegvalósulásra kiható, döntő jelentő ereje van. A hitnek mérhetetlenül nagyobb az életformáló ereje, mint az értelemnek” – szögezi le egyik alaptétele. (A hit és a vallás prioritásáról, kultúrantropológiai fundamentumáról oly sokak között a kortárs Hamvas Béla ugyancsak azt állítja, hogy a „vallás minden lét legmélyebb pontja: az élet transzcendens csúcsa, amiből az élet értelme fakad, célja, szépsége, gazdagsága”; a „vallás az emberi élet ihlete”; vagy Németh László, hogy a kultúrának mint „állapotnak legmélyebb megnyilatkozása a valóságos érzés”; vagy később a vallásfilozófus Mircea Eliade is, hogy az „ember vallási viselkedése hozzájárul ahhoz, hogy megőrződjék a világ szentsége”). Ugyanakkor – Végh Balázs Béla értékelméleti elemzése szerint – a Makkai-féle eszmei és „irodalmi kánon jellemzője, hogy tartalmazza a nemzeti kisebbség szellemi életének összes számba vehető értékeit, rangkülönbség nélkül: »a tudományos, művészi, erkölcsi és vallási értékek mint önértékek egyformán drágák, nélkülözhetetlenek és a kultúra egészében egyformán értékesítendőkk«. Az önértékekre összpontosító kisebbségi kánon sajátos funkciót tölt be egy közösség szellemi életében: az értékörzését, amely megengedi ugyan a különféle orientáció keveredését, de az értékválságot vagy az értékcserét már nehezen viseli vagy tűri el.” A „hitből fakadó erkölcsiség”, a „hit, a természetesség, a felelősség, a megismerés, a gyakorlatosság Makkai Sándor homo moralisának a lényegi meghatározói” – boncolgatja Fábrián Ernő –, s hogy ilyenképpen az igazi önérték, „öncél csak a kultúrában, az értékek szintjén, az alkotásokban valósulhat meg”. Mindez együttesen: a „lélekszuverenitás”, „az üdvösség forradalma, az egyetlen életdiadal” (ahogyan Németh László definiálja); „Makkai forradalma az evangéliumé: a magasabb emberrégió kel föl az alacsonyabb ellen”; s ez az entuziasztikus „vallásigény”, „vallásforradalom” („türelmetlen makacsság”) a „mai kereszténységgel az örök kereszténységért” vív: az „ember kozmikus talpatát akarja fölemelni, ember és világ viszonyát javítani”.

Makkai Sándor teoretikus eszméinek alakulásában jelentékeny ihlető szerepet játszottak a jeles elődök és kortársak Schneller Istvántól Böhm Károlyig, Bartók Györgyig, főként a neokantiánus filozófia ismeretelméleti és axiológiai képviselői, s természetesen Karl Barth és a dialektikai teológia követői, illetve Ravasz László vagy a keresztény egzisztencialista szemléletmódhoz kötődő Tavasz Sándor. Abban a vállalkozásban, amely az elbürokratizálódás veszélyével küzdő egyházat misszióivá, a missziót pedig egyházivá tenni igyekezett (hogy tehát „a hitből fakadó szeretet hatal-

mának organizált és fölszerelt felszabadítása” tisztán érvényesüljön), Makkainak kiváló értői és munkatársai akadtak, de támadtak szintén elkötelezett vitapartnerei is. Izgalmasak például a Victor Jánossal folytatott polémiában felmerülő álláspontok, nevezetesen hogy Makkai a masszív erdélyi népegyházi szemlélet talajáról indulva bízik a missziós egyház küldetésbetöltő erejében, míg Victor a bomló keretekre reflektálva kívánja a külmisszió, a kifelé irányuló szolgálatok, a keresztyén egyesületi mozgalmak energiáit mozgósítani és kiterjeszteni. Népelemmel az egyházzért: egyik jelmondatos alapcélja volt ez az egyházkormányzó Makkainak. Hogy az egyház valóban „a rábízott nép életének lelki irányítója, mindennapi munkájának megszentelője, szenvedéseiben vigasztalója és a hitből fakadó szeretet tevékeny közösségébe szervezője”, a magyarság pedig igazán „lelki nemzet” lehessen. És így vált ez az eszme később – egyébként a marosvécsi íróközösségnek vagy irodalmi parlamentnek, az Erdélyi Helikonnak szintúgy oszlopos tagjává váló – Makkai Sándor püspöki programjává is, amely maradandó egyháztörténeti jelentőségre tett szert, mégpedig a „sajátos erdélyi kegyesség kohójaként”, az evangéliumi szellem küldetéses apostoli hírvivőjeként, a pontos helyzetfelmérés és problémafelvetés, az őszinteség, a bátor helyállás, az elvi és gyakorlati teológiai igényesség képviselőjeként. „A nemzeti lét földi adottság, de isteni ajándék, a nemzethez tartozás pedig isteni kiválasztás eredménye, de ugyanakkor emberi misszió is” – vallja Makkai, s hogy a krisztusi út az elidegeníthetetlenül és sajátosan értékes nemzeti sajátosságok, kulturális identitástartalmaik megőrzésére elszánt magatartáselveket is magába foglalja, egyszersmind az elkötelezettséget: a lelki-kulturális nemzeti önazonosságot megtartó és kiteljesítő küzdelem örökös folytatásához. A nemzet nem Isten (így a nemzetvallás nem abszolutizálható), de eszköz a világ megszentelődése számára. Makkai szerint „a nemzet a népiség alapján álló olyan közösség, melyet történelmi múlt és szellemi kultúra öntudatosított a maga fenntartására és megvalósítására. Az egyház a nemzet életében a lelki őrálló, a prófétai tiszt hordozója avégre, hogy ez az öntudat Isten Igéjének mértéke alatt álljon, tisztuljon és érvényesüljön.” A nemzeti hivatástudat Isten akarata szerinti szakralizált megnyilatkozása pedig így garantáltan az egyetemes emberség jelzőfényévé válik. S az egyház egyetemessége viszont arra int, hogy nem szabad eltüntetni azokat a páratlan vonásokat, amelyeket egy-egy nemzeti közösség reprezentál. Mert „a keresztyénség az Isten világának gazdagságát és dicsőségét szemléli és magasztalja abban, hogy Isten a lelkek világrendjét páratlan és pótolhatatlan nemzeti lelkületek típusaiból állítja össze, s minden nemzet előtt ott látja állani azt a feladatot, hogy az illető nemzet a maga sajátos módján, nemzeti lelkülete sajátos vonásainak megnevelésével vegyen részt az emberiség nagy lelki egységének, az Isten országának létrehozásában”; így „az a legéleterősebb keresztyénség, amely a maga egész tisztaságában nemzeti eszménnyé tud válni és az a legértékesebb nemzeti élet, amely a nemzet minden életrevaló tulajdonságával tiszta keresztyénné tud lenni”. „A keresztyénség szerint, mint az egyes embereknek, éppúgy az egyes nemzeteknek is külön, pótolhatatlan hivatásuk van e földön, az Isten munkájában és a világ megszentelése, az élet istenivé válása nem valami elszíntelenítő nivellálás, hanem ellenkezőleg: az egyes nemzetek nemzeti sajátosságainak megnevelése, szent kifejlése által remélhető.” S az első világháborús trauma után (konstatálja Makkai): a nemzetek meg is érezték azt, hogy emberi mivoltuk nemzeti és „történelmi sajátosságaik öntudatos kiművelésében, nem pedig azoknak feláldozásában áll” (ráadásul egy olyan általánosság kedvéért, amely csak hamis és sötét – kommunista vagy másfajta szupranacionális, birodalmi – zsarnokságot takar). És a kortárs Karácsony Sándor is kiemelte (a sajátos társaslélektani szempontokat kantiánus fogalmakkal dúszítva), hogy mindez olyasmiről, „ami pedagógiai irodalmunkban valóban sokkal inkább »kellő« idáig, mint »való«: filozófiai egységbe látása és tudományosan módszeres egységben tartása a nemzetnevelés problémájának”; megoldva „a nemzetnevelés fogalmában rejtőző belső pedagógiai problémát: a nemzet, amint van, eszköz, a nemzet, amint lennie kell, öncél”. Felfogásában elengedhetetlen „a politikai döntésekkel szétdarabolt magyarság számára a határok fölötti lelki egység” létrehozása; ezért „Makkai Sándor a »lelki impérium« kialakítását és folyamatos erősítését nemcsak az irodalom, a szellemi alkotás dimenzióiban tartja fontosnak, hanem egy *egyetemes magyar önértéktudat* kialakítása és megerősítése terén is” (miként azt Dávid Gyula taglalja). A trianoni szétszórás ellenében az összetartozás szilárdítására serkent: „Nem nyugodhatunk abba bele soha, hogy az összetört nagy tükrök üvegcserepei más napot sugározzanak vissza, s hogy a nemzet Génuszának arcát akármelyik is torzképpen tükrözze. Minden nehézség dacára, *innen és túl*, azon kell fáradozunk, hogy szellemi egységünk éppen maradjon, s ha új vonások tűnnek fel benne, az ne idegenséget és elszakadást,

hanem gazdagodást jelentsen mindenik rész számára.” A személyes, az individuális és a szétdarabolhatatlan, szétszaggathatatlan nemzeti élet együttes megszentelésének, „magasba lendítésének” Makkai-féle elképzelése a két háború közötti magyar szellemtörténet jellegadó (Babitstól Németh Lászlóig és a felsorolhatatlan többiekig húzódnó) vonulatához tartozott. De igen érdekes és tanulságos, ahogyan e vágyképzetnek a megfogalmazódásával még szóhasználatában is egybecseng például a nemzedéktárs katolikus Sík Sándor fejtegetése arról, hogy „magyarnak lenni: erkölcsi lendület” és feladat; s hogy a magyar hivatástól kezdettől elválaszthatatlan annak vallásos lendülete. *Szent magyarság* című könyvében ő is úgy boncolgatja és összegezi, hogy „magyarnak lenni annyit jelent, mint kereszténynek lenni”. (Ugyanez – a számtalan változat között – Szerb Antaltól ekképpen hangzik: „kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”; vagy később Czine Mihálytól: „kereszténység és magyarság – a katolikusok kereszténynek, a protestánsok kereszténynek mondják magukat – már több mint ezer esztendeje szinte teljesen egyet jelent”.) S mindez Sík Sándor szerint egyetemes hitet, keresztény hitet a magyarság hivatásában, szeretetet, együttérzést, cselekvést kíván – azt, ami erkölcsi lelkiismeretből fakad. A magyarság erkölcsi fogalmába pedig a hivatás apostoli, vértanúi, vallási, Istenben bízó küzdelem, az emberi, történelmi számítás fölötti remény tartozik elsőrendűen bele; mint Petőfinél (akit többször idéz): „Isten csodája, hogy még áll hazánk.” Állítja, hogy a „*magyar nemzetnek a maga egészében is szentté kell lennie*” (s a szent nem többet és nem kevesebbet jelent, mint igaz, istenfélő embert) – mert minden népnek különböző, Isten bölcsessége által kijelölt, szent hivatása van.

A nemzetféltő és nemzetnevelő Makkai sokak megdöbbenésére (és persze megannyi személyes és közéleti csalódás után) 1936-ban elhagyta Erdélyt, és áttelepült Magyarországra, s felgyülemlett keserűséggel teli híres – *Nem lehet* című – cikkében kifejtette, hogy „a kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*”; „legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert *merőben ellenkezik az emberi méltósággal*, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltűrnie és nem lehetne elhordoznia.” (Hasonlóképpen fogalmazott Tamási Áron is 1941-ben: „Idegen uralom alatt élni az ember meggyalázásának egyik neme”; és Bibó István is 1946-ban: „*A kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni*, háttérbe szorított, nyomott léletté válik”; „a reményből élésnek ez az állapota pedig, ha a remény hamarosan nem valósul meg [...] *tartósan elviselhetetlen*.”) Makkai írása heves vitát váltott ki – a kisebbségi létparadoxon, a „non possumus” máig égető eszmecseréjét indította el –, mert az erdélyi szülőföldjükön otthon maradtoknak nyilvánvaló szükségük volt morális kitarításuk eszmei igazolására, s ezt elméletileg elsősorban az öntörvényű, autonóm konstitutív etiketika, a kantianus kategorikus imperatívusz önelvű posztulátumával kísérelték meg rögzíteni, kisebbségstratégiai önvédelmi reflexek mozgósításával „egyre inkább a tudatos *miként lehet* kérdését fessegetve” (Cseke Péter eszmetörténeti értelmezése szerint). A parancsoló hűség és ragaszkodás emblematisztikus (és tehát a klasszikus német filozófusra, Kantra utaló) kifejeződése Reményik Sándor válaszcikkében például így hangzott: „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzylván csillagok pedig felettünk. És semmi más. / Nekünk lehet – mert kell.” A „nem lehet”-tel szembeni heroikus pesszimista „ahogy lehet” Reményiknél versben is kifejeződik, mint ahogy előtte és utána másoknál is a dilemmatisztikus magyar sorsproblémákra adott válaszként számos helyen megjelenik: Arany János *Török Bálint* című balladisztikus históriás-krónikás énekében, *Hősökről beszélek* című poémájában Illyés Gyulánál („tartsd fenn magad, ahogy lehet!”), Szabó Pál *Ahogy lehet* című történelmi regényében („Fegyverrel, ravaszszággal, munkával: de megmaradni. Ahogy lehet” – prédikálta ennek kapcsán olyannyiszor a karizmatikus irodalomtörténész Czine Mihály is), majd Wass Albertnél („hogyan valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövő. Ahogy lehet” – *Adjátok vissza a hegyeimet!*), de még napjaink kárpátaljai remekírójának, Nagy Zoltán Mihálynak *A sátán fattya* című regénytrilógiájában is („éli az életet, ahogy lehet”), illetve *Messze még az alkonyat* című „versesregény-variációjában” is („élni, végigélni / a teremő által beléjük plántált / életet, / tedd / te is / ezt, / ahogy lehet”). És a nevezetes 1943-as balatonszárszói találkozó záró előadásában Veres Péter is deklarálta: „Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk*. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.” A későbbi évtizedek kommunista (és azon belül romániai) diktatúráját abszurd drámában (*Kétszemélyes*

tragédia) képletező Kányádi Sándor viszont ezt adja szereplői szájába: „Nem lehet így élni”, s válaszként, hogy „csak így lehet élni”; „és élni kell”. S a szovjet megszállás és önkényuralmi totalitarizmus idején a nagykunsági-pusztasági Körmendi Lajos is ezt posztulálja egyik frappánsan öntanúsító, „ars poetica”-szerű versében („a kunmadarasi támaszpont mellett elhaladva”): „Élni talán / nem lehet itt, / ámde muszáj”. De még az ezt az elvi lehetetlenséget felülíró etikai alaptézisnek is megvan a hagyományfolytonossága vagy analogonja: a képtelen ellentmondást, a logikailag feloldhatatlan dichotómiát vagy ontológiai apóriát Molter Károly szellemes, aforisztikus szentenciája már 1941-ben ekként ötvözte különös szintézisbe: „Nem lehet, természetesen, de ahogy lehet, folytatjuk az életünket!” S az erdélyi neoavantgárd áramlatokhoz is kapcsolódó Kenéz Ferenc később ugyancsak megrázó versfolyamba foglalja a gyötrelmes, sorskérdéses antinómiát: „miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet” (X Y Z). Legújabbban, végletesen alogikus, ambiguus sűrítettséggel: „Így (nem) lehet élni” (Tandori Dezső: *tandori light*).

Ahogy tehát Makkai (paradox logizmáival és kiélesített szofizmáival) a legvégső nemzeti lét-problémákat kavarta föl vitacikkében, *Magyar nevelés, magyar műveltség* című 1937-es könyvében szintén alapkérdést exponál: magyarság és emberség, identitás és humanitás, humanitás és divinitás egybefüggését. Kijelenti: „nem érte, az ő kedvéért, hanem önmagunkért kell európai nemzetnek lennünk. Ez, éppen ebből kifolyólag, valami egészen mást jelent, mint Európa utánzójának, szolgájának vagy éppen majmolójának lenni. Nincs szükségünk Európa bűneire, igazságtalanságaira, szeszélyeire, képmutatására, felfuvalkodottságára. Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által. A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul.” (Ugyanezt József Attila is hasonló önérzettel mondta: „Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk.”) És szinte szó szerinti egyezéssel visszhangzik ez a szentencia később Győry Dezsőnek, a felvidéki „vox humana” poétájának az akkor hetvenéves Fábry Zoltánt ünneplő emblematisz panegyricusában is: „példád soha meg nem fakul: / Európa voltál – magyarul”. S ez az erkölcsi nemzeteszme végigvonul történelmünkön. Babbitot idézve: „– Mit ér az ember, ha magyar? – kérdezte Ady Endre. De nem ő először, s nem ő utoljára. Azt mondhatnám: az egész magyar történelem ezt kérdezi. Amit Ady versével, szavaival, ugyanazt kérdezte Széchenyi egész életével. Nincs még egy élet, mely oly ellenállhatatlanul veti föl a »magyarság és emberség viszonyának problémáját.«” S néhány további példa minderre: „Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs” (Berzsenyi Dániel); „Minden ember legyen ember / És magyar” (Vörösmarty Mihály); „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én” (Petőfi Sándor); „Testvéremül elfogadom, / Ki tiszta ember és magyar. [...] Kitáruul a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom”; „Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban”; „Nagyot végezni mégis mi jövünk, / Nagyot és szépet, emberit s magyart” (Ady Endre); „Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni” (Kosztolányi Dezső); „jövőt nevelni, embert és magyart” (Áprily Lajos); „Ember is; magyar is; magam is”; „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak” (József Attila); „Mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember. A legfranciább franciák, a legnémetebb németek, a legoroszabb oroszok voltak azok, akik az egész emberiségnek is mondtak valamit” (Németh László); „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*”; „Hát minden tárnát fel kell tární, // Ahol még érc van: emberi s magyar” (Reményik Sándor); aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (Tamási Áron); „mindig magunkért, soha mások ellen” (Dsida Jenő); „a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkodás és a nemes magatartás” (Veres Péter); „A magyar az, akinek jellemzésére azt mondhatjuk el, amit a tökéletes emberről gondolunk”; „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek” (Illyés Gyula); „én *ember* vagyok *magyar* és *Európa*” (Hervay Gizella); „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!” (Utassy József); „Otthont teremtve küzdeni a véggel. // Másként nincs élet, ember és magyar” (Gál Éva Emese: *Hazátlanok millecentenáriuma*).

A fiatal erdélyi kutató, Nagy Zoltán *Makkai Sándor – Módszer, történelem, személyiség* című doktori disszertációja elsősorban a nyelvi-reflexív történelmi és hermeneutikai olvasástapasztalattal nyitja újra az életművet értékelő diskurzust. Legfőbb tézise a Makkai-szövegkorpusz szerves egységét állítja: „azt mondhatjuk, hogy például Makkai irodalmi munkássága nem függetleníthető azoktól a megnyilatkozásaitól, amelyek a kisebbségi létértelmezések kultúrpolitikai, társadalmi, teoló-

giai vonatkozásait hordozzák magukban”. Másfelől pedig finom értelmezésekkel mutatja ki a neokantiánus szubjektumfelfogás, a Böhm Károly-i axiológiai szubjektumfilozófia és a heideggeri egzisztenciálfilozófia alapvetéseinek bizonyos elvi-teoretikus inkongruenciáját Makkai eszmeiségében és a meghatározó korabeli erdélyi magyar filozófiában: „a történelem útján keresett szabadság *lehetőségei*, illetve a valósággal számot vető *felelősség* olyan értékalakzatokat képesek létesíteni, amelyek értelemtulajdonító gesztussal rendelkezhetnek egy, a mindennapjaiban és történelmi önképében folyamatosan elbizonytalanodó közösség létminőségének kiformalása során”. S így „megkockáztatható az az észrevétel, miszerint a neokantiánus értékparadigmára és a Böhm-féle axiológiai koncepcióra támaszkodó kisebbségi értelmiségi tudat könnyebben volt képes tájékozódni a kisebbségi identitást megtörő válságpillanatokban, hatékonyabb cselekvési lehetőségeket, etikai kötelezettségeket dolgozhatott ki magának, amelyeket a valóság elfogadását és a benne való *lenni-tudásra* törekvő emberi lehetőségeket hangsúlyozó egzisztencializmus pusztán a szabadság általános létfeltételeként gondolhatott el”. Az értekezés az emlékezetkultúra antropológiai szempontjait is érvényesítve hangsúlyozza például Kovács László szavait az *Erdélyi Helikon*ból: „Talán mindig is úgy volt: magát ünnepli az, aki a múlt napjait ünnepli meg. A maga megtisztult ideáljait szereti, amikor emlékezetében maga elé hozza a régi hősöket, fölmelegszik mellettük és jár a fény körül.” (Mintha csak Jan Assmann és mások felismeréseit hallanánk évtizedekkel korábbról az emlékezés szükségképpen jelenérdekű szubjektivitásáról és temporalitásáról.) S a dolgozatíró Bethlen Gábor megidézéséről is leszögezi: az „1929-es emlékünnepeket mi sem jellemezheti jobban, mint az emlékezetközösség azon eltökéltsége, hogy fölülkerekedjék a múlt és jelen közti áthidalhatatlan szakadékon”. Valóban, s itt viszont Pierre Norára is hivatkozhatunk, aki szerint „az emlékezhelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege” – hiszen kisebbségi körülmények között ez a korábban természetes miliőben megnyilatkozó kollektív kulturális memória kiváltképpen szüntelen külső és belső veszélyeztetettséggel és felőrlő fenyegetettséggel kell hogy szembenézzon és megküzdjön.

Az aktuális alapprobléma – egyik oldalán az affirmatív, transzcendentális identitás erősítéssel, másikán az egzisztencialista heroikus pesszimizmussal –: hogy tehát végül is lehetséges-e vagy mégsem a kisebbségi lét elviselése? „Nem lehet” vagy „ahogy lehet”? A Makkai-életmű újabb kutatói szerencsésen nem egyszerűsítik le sem a kérdést, nemhogy a választ. A „veritas duplex”, a kisebbségi és magyar sorsparadoxon vagy apória ugyanis feloldhatatlan, illetve legalább kettős jelentésű. A Duna-deltát megjárt László Dezső szerint van „egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik”. S ez hangzik Csoóri Sándor axiómájából is: „magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni! A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi.” Sütő András vallomásában Erdély „tizenegyedik parancsolata”, hogy itt „maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. (Olyasmi ez, mint amikor napjaink egyik neves irodalomkritikusa – Elek Tibor – azt írja, hogy mert nyilvánvalóan egyetemes, egységes magyar kultúrában gondolkodunk, határon túli magyar irodalom természetesen nincs: miközben látjuk, hogy van.) A töprengés tehát az emberé, az azt meghaladó belátás – és a transzcendentális eszmélkedés eredménye – pedig rajta túl, feltétlenül valahová magasabbra mutat.

IRODALOM

- Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, Atlantisz, Budapest, 2004.
- Nem lehet – A kisebbségi sors vitája*, szerk. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Héttorony, Budapest, 1989.
- Lehet – nem lehet? – Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*, szerk. CSEKE Péter, Mentor, Marosvásárhely, 1995.
- CSEKE Péter, *Metaforától az élet felé*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Csoóri Sándor, *Szálla alá poklokra*, Felsőmagyarország, Miskolc, 1997.
- DÁVID Gyula, *Erdélyi irodalom – világirodalom*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000.
- ELEK Tibor, *Magatartások és formák*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008.
- Mircea ELIADE, *A szent és a profán*, Európa, Budapest, 1987.
- FÁBIÁN Ernő, *A tudatosság fokozatai*, Kriterion, Bukarest, 1982.

- FÁBIÁN Ernő, *Az értelem keresése*, Századvég, Budapest, 1994.
- ifj. FEKETE Károly, *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 1997.
- ifj. FEKETE Károly, *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, Kálvin, Budapest, 2001.
- ifj. FEKETE Károly, *Tudománnyal és a hit pajzsával – Válogatott Makkai-tanulmányok*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2008.
- GÖRÖMBEI András, *Irodalom, nemzet, harmadik út*, Nap, Budapest, 2012.
- CS. GYÍMESI Éva, *Honvág a hazában*, Pesti Szalon, Budapest, 1993.
- CS. GYÍMESI Éva, *Colloquium Transsylvanicum*, Mentor, Marosvásárhely, 1998.
- HAMVAS Béla, *A világválság*, Magvető, Budapest, 1983.
- HANÁK Tibor, *Az elfelejtett reneszánsz*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1981.
- HEGEDŰS Loránt, *Újkantiánus és értékteológia*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1996.
- IMRE László, *Új protestáns kulturális önszemlélet felé*, Kálvin, Budapest, 2010.
- KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland – Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*, Bookart, Csíkszereda, 2018.
- KARÁCSONY Sándor, *A magyar világnézet*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2007.
- KOVÁCS László, *Az irodalom útján*, Révai, Budapest, 1941.
- KOZMA Zsolt, *Hit, egyház, nemzet, Makkai Sándor látásában*, Protestáns Szemle, 1992/1, 8–11.
- LAKNER Lajos, *Miért és hogyan olvassuk újra Makkai Sándor írásait?*, Hittel, 1998/12, 59–73.
- LÁNG Gusztáv, *Kivándorló irodalom*, Korunk Baráti Társaság, Komp-Press, Kolozsvár, 1998.
- LÁNG Gusztáv, *Látványok és szövegek*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2006.
- LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*, Parnasszus Könyvek, Budapest, 2015.
- LÁSZLÓ Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai*, Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár, 1997.
- K. LENGYEL Zsolt, *A kompromisszum keresése*, Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
- MAKKAI Sándor, *Vallásos világbkép és életfolytatás*, Hungária Könyvnyomda, Besztercebánya, 1913.
- MAKKAI Sándor, *A vallás az emberiség életében. A vallás lényege és értéke I–II.*, Erdélyi Református Egyházkerület, Torda, 1923.
- MAKKAI Sándor, *Öntudatos kálvinizmus*, Soli Deo Gloria Szövetség, Budapest, 1925.
- MAKKAI Sándor, *Aratás*, Kultúra Könyvkereskedés, Losonc, 1926.
- MAKKAI Sándor, *A mi utunk*, Ifjú Erdély, Kolozsvár, 1929.
- MAKKAI Sándor, *Erdélyi szemmel*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1932; *Ua.*, Kriterion, Kolozsvár, 2009.
- MAKKAI Sándor, *Egyedül*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934.
- MAKKAI Sándor, *Az élet kérdézet I–II.*, Révai, Budapest, 1935.
- MAKKAI Sándor, *Magyar nevelés, magyar műveltség*, Révai, Budapest, 1937.
- MAKKAI Sándor, *Örök Erdély*, Nemzeti Könyvtár, Budapest, 1940.
- MAKKAI Sándor, *Magyar fa sorsa*, Kriterion, Kolozsvár, 2003.
- MÁRKUS Béla, *Makkai Sándor: Magyarok csillaga = Mégis élünk – Trianon 100*, szerk. MEZEY Katalin, Orpheusz, Budapest, 2021, 325–332.
- MOLTER Károly, *Erdélyi rozsvda*, Mentor, Marosvásárhely, 2000.
- MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- NAGY György, *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*, Komp-Press–Polis, Kolozsvár, 1999.
- NAGY Zoltán, *Makkai Sándor – Módszer, történelem, személyiség*, doktori értekezés, kézirat, 2012.
- NÉMETH László, *Két nemzedék*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1970.
- Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között*, Napvilág, Budapest, 2010.
- POMOGÁTS Béla, *A transzilvánizmus*, Akadémiai, Budapest, 1983.
- POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) I–II.*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008.
- Sík Sándor, *Szent magyarság*, Szent István Társulat, Budapest, 1936.
- SÜTŐ András, *Létvégi hajrában*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2006.
- VÁRKONYI Nándor, *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*, Szukits, Budapest, 1942.
- VÉGH Balázs Béla, *Kanonizáció a kisebbségi irodalmakban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.
- VERESS Károly, *Egy létparadoxon színe és visszája*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.
- VITÉZ Ferenc, *Könyvek között*, Néző–Pont, 2008/18, 726–729.

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor X.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Jackfall Portugieser) Négyen ülünk nagyszobánkban az ebédlőasztal körül 2021. október 12-én: a villányi Jackfall Bormanufaktúra tulajdonosa, Jandrasics Gábor és kedvese, Ottília, az asztal másik oldalán feleségem és én. Naplemente: négy Portugiesert készülünk megkóstolni. Spanyol pezsgővel, olasz grissinivel melegítünk, hangolunk.

Borászok számára Villányban a Portugieser (otthon, hétköznap, még mindig: *Kékoportó*) a borvidék kedvelt *házi bora*. Bock József: „Bársonyos, lágy, kedves, hízelgő. A feleségem kedvence.” Gere Attila: „A kékoportó azt jelenti: gyümölcs, harmónia és könnyedség.” Mayer Márton: „A kékoportómnak éppen olyan íze van, mint annak, amit a szüleim, nagyszüleim készítettek. Ha valami a múltban jó volt, azt érdemes megőrizni, továbbvinni.” Tiffán Ede: „Minden este portugiesert iszom.”

Négy borospalack, tizenhat borospohár az asztalon. *Ősszekóstolunk*: egy lendülettel bontom mind a négy palackot. Négy Portugieser, négy évjárat: bort töltök a tizenhat pohárba.

Gesztenyés, 2018: „A Jackfall különleges minőségű, tiszta Portugieser bora. Öreg, dűlőszelektált tőkék legjobb terméséből készült. A fajtajelleget a spontán erjedés, a derítés- és szűrésmentesség hangsúlyozza. Egy évig tölgyfa hordóban érlelődött a végső karakterét így elnyerő szép borunk” – olvasom a palackot díszítő, hajdan mélybordó, ma már – Jandrasics Gábor: *Rábeszéltek!* – hófehér címkén.

Végső karakterét? A palackba zárt bor, amíg ki nem nyitja, szülőatyjának sem árulja el, hogy fejlődésében mikor fog a csúcsra érni. A terített asztal körül ülve négyünk közül ketten gondolják úgy: ez a hároméves a legjobb, legizgalmasabb bor a kóstolt négy Portugieser közül. Feleségem szerint (nem borszakértő, csak borszerető) messze a csúcs, ennek a bornak még néhány évig palackban, pincében érnie kellene. Egyetértünk.

Az asztalon négyszer négy pohárban négy évjárat villányi Portugieser. Kóstolunk.

Ottília szerint a 2016-os bornak jó „szekrényillata” van. *Jó* szekrényillat, ha márkás szappanok rejtőznek a gondosan vasalt lepedők alatt, ha a szekrényben függő női ruhák őrzik a parfóm illatát, ha frissen mosott, vasalatlan ingek sokasodnak a keresztrúdon... amikor kinyitom otthonomban a ruhásszekrény ajtaját. *Jó* szekrényillata van múltörz

kúriákban, polgári lakásokban a polcokon sorakozó százévesnél idősebb, bőrkötésű könyveknek, hegyoldalon szőlőtőkék, gyümölcsfák között megbújó présházakban stelázi tetején tavaszt váró kancsók, lopók, poharak mögé eldugott, ráncosodó, fonnyadó almáknak, öreg falusi házakban komódokban, nagyládákban őrzött, ólevendula illatú menyasszonyi ruháknak, fátylaknak, koszorúknak, elhervadt fehér virágoknak.

Nem tudom, Ottília milyen szekrény *jó* illatára gondolt. Ezt az öt éves bort kortyolva nekem Krúdy Gyula–Szindbád–Márai Sándor elismerő, tömör mondata jutott eszembe: *Iható*.

Ízlések és pofonok különbözőek – vallották, hirdették a régiek. Ottília szerint a 2017-es Portugieser illata a gyerekkorában kedvelt, ánizsillatú medvecukrot juttatja eszébe, de a bor íze sokkal jobb, mint amit az illatától várt. Számomra nyoma nincs ánizsillatnak, a bort kortyolva (már a harmadik pohárnál tartok) színhúsból készült vörösboros szarvaspörköltre gondolok, finoman pirított krumplikrokkal, sok-sok vörös áfonyával. Feleségem szerint illat és íz között ebben a borban igazán teljes a harmónia. Egyetértünk.

Gábor mosolyog és hallgat: ő a pince tulajdonosa, neki az akadémikusok értelmiségi borkedvelők okoskodásától függetlenül kell hinnie jól sikerült boraiban.

Négyen ülünk az asztal körül, tizenhat pohárban csillog ingerlően illatos villányi vörösbor az asztalon. Szó szót követ, régi beszélgetések, együtt kóstolt fehér- és vörösborok, jóízű közös vacsorák emléke... a Kisjakabfalván kandallóban szikrázva lángoló fahasábok jutnak eszünkbe... magyar költők Istent, hazát, családot elménkbe-szívünkbe véső verssorai... képzeletben hol erre, hol arra kalandozunk...

Figyelem a poharakat. Minden értékelő, minősítő, ítélkező szónál többet árul el: melyik pohár ürül ki leggyorsabban.

Üres a poharam: 2013. Feleségem pohara is üres: 2013. Ottília és Gábor a hároméves, 2018-as Portugiesert tüntették el leggyorsabban poharukból. Nem lep meg: a borosgazda okkal elfogult és büszke díjnyertes borára. A 2018-as Gesztenyés rangos borversenyen, a Vinagorán nyert aranyérmét 2021-ben. Valóban remek bor.

Mindent meggondolok, mindent megfontolok, döntök: a nyolcéves palackból – Jackfall Portugieser, Gesztenyés, 2013. – negyedszer is töltök magamnak és feleségemnek.

Üresek a palackok. Vége a borkóstolónak.

Vacsorára terítünk: sok tálon, sokféle pompás hideg falat. Az étkekhez kendőbe rejtett palackból, pincénkben évek óta őrzött hatéves, fajsúlyos bort kínálok. Ottília és Gábor *otthon* vannak: nem az ő boruk csillog a pohárban, de azonnal felismerik.

– Villány, a Kopár!

Kellemes este, jó borok, éjfél után bontunk asztalt.

Nyomatásban, megjelenés előtt akartam elküldeni írásomat Ottíliának és Gábornak – elkéstem. Telefonom őrizi utolsó üzenetüket: „2021. október 13. 22⁵ Köszönjük a sok-sok finomságot és a kellemes délutánestejjelt. Megittuk még a lecsengés-rozénkat. Jó éjt. És a mielőbbi viszontlátásig ölelünk benneteket. Ottília és Gábor.”

– *Csiszoló az írást, januárban küldöm a korrek-túrát – pár nappal karácsony előtt beszéltem Gáborral telefonon.*

2022. január 5. Dermedten bámulom a képernyőt: „A Jackfall Bormanufaktúra két borásza, Jandrasics Gábor és Burger Ottília a tegnap esti tragikus autóbaleset két áldozata...”

Egy korty szekrényillatú Portugieser: számomra most már örökké, örökre Gábor és Ottília.

(Bock Kadarka) Számtalan alkalommal, különb-különbféle helyeken, nagyon sokféle Bock bort ittam az elmúlt húsz évben. Kadarkát soha.

A Bock Pince – honlapja alapján – páratlanul gazdag borkínálata: Olaszrizling, Rajnai Rizling, Hárslevelű, Chardonnay, Portugieser, Kékfrankos, Merlot, Cabernet Sauvignon, Cabernet Franc, Pinot Noir, Syrah; és *házasítások*: Cultus Cuvée, Bock Cuvée, Royal Cuvée, Capella Cuvée, Magnifico.

Olyan bor tehát a Bock Kadarka, ami van, de nincs. A pince színes, olvasmányos kiadványában olvasom 2020 őszén: „*Bock Kadarka*, 2018. Tüzes, szinte vibráló bor – egy igazi különlegesség, amelyből ráadásul nem sok kerülhet a borkedvelők asztalára... kevés készül belőle.”

Két évtizede ismerjük egymást Bock Józseffel. Baráti beszélgetéseink során számtalanszor kínált a legjobb boraival – Kadarkával soha.

Sok évvel ezelőtt, 2006. október 31-én nagy társaság előtt beszélgettünk a budavári Márai Szalonban az 1956-os forradalomról.

– Én csak 1956 után tudtam meg – idézi a múltat Bock József –, hogy mi történt a családommal,

hogy a nagyszüleimet mindenüktől megfosztva kitelepítették 1945-ben. Apám 1956-ban kubikos volt. Munkaidő után társaival a kocsmába mentek, és az ajtóba betették az ásókat, csákányokat. Oda nem mentek be az ávosok, tudták, hogy nekik oda nem érdemes bemenni...

Remek bort, fahordóban érlelt kétéves Merlot-t kortyolgatva emlékeztünk az 1956-os forradalomra és arra a szocialista kormányfő által elrendelt gyá-lázatra, ami néhány nappal korábban a pesti utcákon történt.

Máskor arról faggattam, merthogy erről egyetlen újságban megjelent interjúban sem olvastam, hogy műszaki emberként miként kanyarodott vissza, komoly kockázatokat vállalva ősei foglalkozásához. Mint pecsétes diploma nélküli borász miképpen alapozta meg virágzó borbirodalmát?

– 1987 óta palackoztam, láttam kiutat, a palackos borértékesítés valószínűleg jó dolog lesz. Vállaltam a nevünket, és 1987-ben a palackon lévő név és telefonszám alapján megkerestek a fogyasztók, magyarok és külföldiek is. Eljöttek hozzám, és vásároltak egy vagy két karton bort. Egy müncheni illető mind a mai napig minden évben megjelenik, és minden évben tíz kartont vásárol. Annak alapján jött el a pincénkbe 1988 márciusában, hogy olvasta a nevemet és a telefonszámomat a címkén. Akkor szólt így hozzám: *Bock úr, el kell mondjam magának, aki Magyarországon meri vállalni, hogy ráírja a nevét egy palackra, az bátor ember és igaz ember.*

2020 szeptemberében feleségemmel néhány napot Villányban töltöttünk. 26-án, csütörtökön bejelentés nélkül indultunk bort kóstolni a Bock Pincébe.

Elterelő, megtévesztő hadművelet a pultnál: a kedves hölgytől kérek egy pohár Royal Cuvée-t. Nincs meglepetés: csodás bor.

– Akkor most Bock Kadarkát innék, illetve, tulajdonképpen vásárolni szeretnék egy palackot.

A hölgy mosolyog, udvariasan tájékoztat, hogy Kadarka, az sajnos nincs. Tízféle másfajta pompás bort kínál.

Kóstolgatunk. Váratlanul hazaérkezik Bock József.

– Hát ti?

– Hát mi Bock Kadarkát szeretnénk inni, de – finom hangsúllyal jelzem: nem hittem el – azt mondta ez a kedves hölgy, hogy az sajnos nincs.

Bock József, nekünk már két évtizede *Boksz*i, szélesen mosolyogva leül mellénk, közben int a pincérnek, mire felocsúdunk, már egy palack Syrah álldogál kibontva asztalunkon. Sokszor skandáltuk baráti körben, boros estéken: *Legjobb Syrah a Bock Syrah, Igyunk hát a Bokszira.*

Itt és most is jó bor a Syrah, iszunk Bokszi.

– Kadarkát szeretnék vásárolni, inni szeretném, írni szeretnék róla – próbálkozom halkán, szerényen.

– Hát az már nincs – mosolyog Bokszi –, de majd szólok, nézzenek utána, talán a lenti raktárban még akad.

Mint komoly vadász, akinek időt és testét-lelét nem kímélve sikerült becserkésznie és leterítenie a nagyvadat, olyan örömmel ölelem magamhoz az idő múltán a lenti raktárból megérkező palackot: Bock Kadarka, 2018. Megköszönöm, táskámba rejtem.

Vártam, amíg elérkezik a megfelelő pillanat: 2021. október 26-án mesterek dolgoznak lakásunk egyik felében. Számomra szobafogság: csodálatos alkalom egy hároméves, *tüzes, szinte vibráló igazi különlegességet* megköstolni.

Minden borász elfogult, amikor a boráról van szó. Elfogult Bock József is: „A Bock borokat egy korty után soha többé nem lehet elfelejteni.” Fiatal embernek a *soha többé* valószínűtlenül nagy idő; aggastyánnak... még egy pohár bor. Nekem már nincs időm kivárni a *soha többét*.

Ez a Kadarka gyerekkori emlék, nagyanyám kertjének végében megbújó nyári konyhából áradó, ebédre hívogató fűszeres füst illata.

Ürül a palack. Igaza van a Bock Pince éttermében Bock Kadarkát iszogató vendégnek: „Igazán figyelemre méltó bor: filigrán, jó savakkal. Ha szeretnénk megfejteti a titkát, érdemes megköstolni egy tányér ízletes csirkepörkölt mellé (esetleg helyette), és máris közelebb kerülünk a bor lényegéhez.”

Ez a palack 2018-as Bock Kadarka már soha nem lesz paprikás illatokban gőzölgő, kézzel szagotott nokedlivel, vastag falusi tejszóval tálalt, tanyasi csirkeből készült csirkepörkölt mellé kínált nemes villányi ital.

Elfogyott.

Próbálkozni fogok a következő évjáratokkal. Talán a lenti raktárban még akad számomra megint egy utolsó palack.

(Gere Fekete Járdovány) 2013 tavaszán közeledett feleségem kerek születésnapja. Meglepetés és ajándék: javasoltam, utazzunk el egy hétre Rómába, nézzük meg, mennyit változott az *örök város* harminc év alatt, amióta 1981-ben együtt először és utoljára utcáin, terein, templomaiban bolyongtunk.

– Te már voltál, én még soha: ünnepelni inkább utazzunk Villányba!

Érvelése meggyőzőtt, májusban utaztunk Banyába. A Gere Crocus Hotel felé autózva terveztem magamban a vacsorát kísérő nagy ívű szü-

letésnap borsort: Billecart-Salmon Rosé pezsgő, Gere Rizling, Gere Cabernet Sauvignon, Gere Solus, Gere Kopár...

A Budai Várban 2009. február 24-én az I. kerületi Önkormányzat dísztermében hároméves, csodás Gere Cabernet Sauvignont kóstoltunk, s hozzá a Budavári Fortuna étterem boszorkánykonyháján készült remekmű-falatot: rozmaringgal, zsályával, kakukkfűvel ízesített gabonapolenta pogácsa, rajta pácolt, érlelt, sült bélszínszelet, betakarva szederből, meggyből, szilvából, csokoládéból készített, sajtforráccsal díszített vörösborzselével.

Kortyolgatás, falatozás közben ajándékozott meg Gere Attila egy új világra ablakot nyitó mondatot: *Akkor elkezdtem hinni a borban.*

„Akkor”: a múlt század nyolcvanas éveiben az addig jobbára csak sörözgető ifjú férjet megkínálta apósa saját vörösborával – és Gere Attila elkezdett *hinni a borban.*

Régi emlék: 1981 nyarán Egerben, a Szépasszonyvölgyben a találmra kiválasztott, pincének álcázott borkimérés pultjánál állva Bikavért rendeltem. Törött szélű műanyag tálcán, vizespohárban „tálalták” a bort. Megköstöltem: százszor jobb volt, mint a fővárosban vásárolható Egri Bikavér.

Időközben odaért feleségem és az édesanyja. A boráros – *Kezét csókolom, megtisztel, drága művésznő!* – erővel kiragadta kezemből a poharat, tértült, fordult, eltűnt, visszajött, kezében alpakka tálca, vörösboros poharak, a poharakban egy másik hordóból lopózott Bikavér.

Ezerszer volt jobb, mint a vizespohárból kortyolt első. *Tanultam a bort.*

2013. május 31-én már régóta *hittem* a borban, okulásul a társaságnak felolvastam néhány sort Hamvas Béla sokak által a borivók bibliájaként tisztelt könyvéből. „A villányi az elegáns bor, a gavalléroké és a dámaké. A magam részéről bálra csak villányit adnék. Eljegyzésekre kitűnően alkalmas. Kedves, nem igényes humora van, amely persze távol áll a Csupaki bölcs derűjétől, de a villányi sohasem akar csupaki lenni, és a csupaki nem kívánkozik bálba. Minden előnye akkor bontakozik ki, ha az ember frissen fürdött, borotválkozott, tetőtől talpig átöltözött. Leginkább frakkban vagy szmokingban, hölgyek dekol-tátsban. Éppen csak annyi izgalmat kelt, amennyi a táncosok társalgásához kell. Mértéktartó, finom, jól nevelt. Aprósüteményhez és kaviáros szendvicshöz kitűnő.”

Nagyon szellemes, nagyon nem igaz.

Születésnapot ünneplünk, nem eljegyzést, és bálit forogtat sem vesz bennünket körül. Harminc éve nem borotválkozom (fodrászom gondja rend-

ben tartani szakállamat), frakkom soha nem volt, feleségem sincs *dekoltázsban*.

De remek hangulatban remek *villányi* bort iszunk, most éppen egy Gere Cabernet Sauvignont. (Halkan megjegyzem: *villányi* bor a főtcai egyik borkimérés ajtájában az árus által hívogatóan kínált *édesvörösbor* is.)

– Ki jó bort készít, gondol a jövőre! – mondja a velünk ünneplő Gere Attila, és új, asztalkendő mögé rejtett palackot nyit ki.

Csodás ital, nem tudjuk, hogy mit iszunk. Attila megmutatja a palack egyik oldalát: „Készült családunk hét generációjának elhivatottságával, alázatával és büszkeségével. *Fekete Járdovány*...”

Eddig a pillanatig hírt sem hallottuk ennek a bornak. Megfordítom a palackot, olvasom az írást. „A Járdovány ősi Kárpát-medencei fajta, melyből 2004-ben kísérleti jelleggel csupán néhány sort telepítettünk. Ígéretesnek bizonyult, így az ültetvény már elérte a 0,8 hektárt. A bor mindössze 10 hónapot töltött barrique hordóban, ezáltal szépen megőrizte friss gyümölcsösségét. Igazi különlegesség. Limitált palackszámban készült.”

– A Járdovány – Attila mesél – hazánkban hajdan igen elterjedt szőlőfajta volt, minden magyar borvidéken másként nevezték: Kolontár, Rak-szőlő, Árdós, Korponai... A 18. században Bél Mátyás szerint errefelé pécsi Tökösnek hívták. Van fehér, van

öreg, van Fekete Járdovány... ez *fekete*... a Csillagvölgyben és az Ördögárok-dűlőben szüreteljük.

Üres a palack, ítélekem: ez a vörös ital ördögizzású, állócsillag ragyogású élmény.

Régi magyar bor a Járdovány: most feltámadását ünnepeljük. Nemcsak régi magyarok itták, valaha nagy rangja volt a magyar boroknak a nagyvilágban, aki nem ihatta, az is itta volna szívesen. Decsy Sámuel *Pannóniai Fénisz* című, 1790-ben Bécsben megjelent könyvében olvasom. „Az északi tartományoknak, úgymint Svéciának, Norvégiának és az Orosz Birodalomnak sem gabonája elegendő, sem bora, sem égetett bora nincsen, holott mindnyájoknak csorog a nyála a magyar nektárnak emlékezetére.”

Régi dicsőségünk...

Most éppen feltámadóban van: volt Fekete Járdovány, nem volt Fekete Járdovány, van Fekete Járdovány.

Utóirat. 2021. november 16-án este asztalomon csábítóan vonzó borospalack: Gere Fekete Járdovány, 2018. A pince honlapjának tájékoztatása szerint már a 2019-es évjárat is elfogyott, nem kapható, nincsen.

Rettenetesen gazdag vagyok: borhűtőmben megbújít két palack 2018-as évjáratú Gere Fekete Járdovány. Miközben papírt pusztítva emlékezem a múltra, elkortyolom az egyik palack bort.

Jobb napokra őrzöm a másikat.

„Ne vesszen el a magyar szövegekből a humor!”

Patat Bence interjúja Lauri Eesmaa műfordítóval

LAURI EESMAA (1980) Tartu (Észtország)

Lauri Eesmaa 1980-ban született, az észtországi Tartuban él, számos magyar szépirodalmi mű fordítója és szerkesztője. A vele készült interjúban kettős szerepben – fordítóként, illetve a legnagyobb példányszámú észt könyvsorozat szerkesztőjeként a kiadói oldalt is képviselve – beszélgetett velünk a magyar irodalom észtországi múltjáról, jelenjéről és jövőjéről, valamint saját fordítói útjáról.

➤ **Essünk túl a szinte kötelező kérdésen: miért és hogyan kerültél közel a magyar nyelvhez és az irodalomhoz? Mi indított el a műfordítói pályán?**

➤ Tizenéves koromban kétszer is jártam Magyarországon, mindkét alkalom nagy hatást tett rám, de nem is annyira ezek az utazások, hanem az onnan magammal hozott vaskos kétnyelvű versantológia ébresztette fel bennem a kíváncsiságot. A versek angolul és magyarul szerepeltek a könyvben, és lenyűgözött a nyelv különös hangzása és teljes érthetlensége, főképpen Weöres Sándor verseinek ritmusa és melódiája tetszett. Ezt követően a Tartui Egyetemen kezdtem el magyarul tanulni szabadon választható tárgyként, és egy éven át jártam Lengyel Tóth Krisztina lektor magyaróráira. Éppen egy kis szünetet akartam tartani a tanulmányaimban, amikor megpályázhattam a Balassi Intézet ösztöndíját, és ezt kihasználva egy évet Magyarországon töltöttem. Nagyon intenzív év volt ez, annyira sok magyarórával, hogy néha már örültem, hogy végre csinálhatok valami mást, nézelődhetek, ismerkedhetek a várossal. Ekkortól kezdtem el igazán magyar irodalmat olvasni. A fordítóvá válásomban fontos szerepe volt annak is, hogy tartui magyar lektorunk a kérésünkre fordítási órákat is tartott nekünk, amelyek résztvevői közül többen is fordítanak jelenleg szépirodalmat. De tulajdonképpen mondhatjuk, hogy véletlenül alakult úgy, hogy magyarból kezdtem el fordítani, az első fordítási kísérleteimhez ugyanis német verseket választottam. Persze ahogy közelebb kerültem a nyelvhez, úgy az irodalom is hozzáférhetőbbé vált, és minél többet olvastam, annál jobban el tudtam mélyülni benne.

➤ **Melyek voltak az első meghatározó magyar olvasmányélményeid, azon a bizonyos kétnyelvű versantológián kívül?**

➤ A Balassi Intézetben Rácz I. Péter és Parragh Szabolcs tartott nekünk irodalomórákat, és nagyon izgalmas szerzőket és műveket ismertettek meg velünk, például Oravecz Imre 1972. szeptemberét és többek között Kassáktól *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című verset, amely 2017-ben jelent meg észtül a fordításomban. Körülbelül 2004-ben kezdtem hozzá. És persze Tandori is nagyon erősen hatott rám, tőle eddig egy válogatást fordítottam le, és a remek *Egy talált tárgy megtisztítása* is megjelent a Vikerkaar folyóiratban. Emellett ismerkedtem már Esterházyval is, a *Harmonia caelestis*t olvastam elsőként. A balassis évem folyamán elkerülhetetlen volt, hogy valamennyire fordítsak is, hogy egyáltalán megértssem az olvasandó szövegeket, és ezt a fordításhoz kapcsolódó, igen aprólékos olvasást mindig is nagyon szerettem.

➤ **Később magad is elkezdted Esterházy-szövegekkel foglalkozni. Az ő műveit és általánosságban a magyar szövegeket saját kedvtelésből vagy valamelyik kiadó kezdeményezésére kezdted fordítani?**

➤ Minden fordítás az én kezdeményezésem alapján született. Kétszer kaptam felkérést kiadótól, de akkor is úgy, hogy megkértek, ajánljak valamit. Az egyik felkérés éppen akkor érkezett, amikor befejeztem Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című művének fordítását, és mivel Esterházytól addig még semmi sem jelent meg észtül, az ő műveit ajánlottam. Úgy éreztem, hogy a fordítói pályámon elkerülhetetlen lesz, hogy Esterházy szövegeivel is foglalkozzam. Szerencsére a kiadó választása a *Hrabal* könyvére esett, ezt 2016–2017-ben fordítottam le a Loomingu Raamatukogunak, és ez a fordítás gyakorlatilag a mestermunkám lett, mert a megjelenése után odahívtak, hogy dolgozzak náluk szerkesztőként. A másik felkérést pedig úgy kaptam, hogy a Kassák-könyv észtországi bemutatóján valahogy megemlítettem, hogy Esterházy mennyire jól írt a fociról is, és éppen jelen volt egy

kis kiadó képviselője, aki – mivel tervezte is, hogy foci témájú könyvet ad ki – megörült ennek, és megkért, hogy fordítsam le az *Utazás a tizenhatos mélyére* című kötetet. Minden egyéb ötlet tőlem indult ki, Nádas Pétertől az *Emlékiratok* könyvének és Esterházytól *A szív segédigéinek* magam voltam a kiadója.

► **Mennyire könnyű mostanában észet kiadókat arról meggyőzni, hogy jelentessenek meg magyar szerzőket? Mekkora az érdeklődés a magyar irodalom iránt?**

✓ Úgy gondolom, hogy az olvasókat jobban érdekli a magyar irodalom, mint amennyire a kiadók magyar műveket ki akarnak adni. Nagyobb kiadónál utoljára talán az *Egy polgár vallomásai* jelent meg Máraitól, Edvin Hiedel fordításában, de ennek már bő tíz éve.

Érdekes, hogy a német könyvpiac fejleményeit az észet szinte egyáltalán nem követi, pedig a német nyelvterületen komolyan jelen van a magyar irodalom. Hozzánk inkább az angolszász piacon keresztül jutnak el a könyvek. Krasznahorkai *Sátántangója* viszont komoly visszhangot váltott ki, a fordító, Siiri Kolka 2019-ben el is nyerte érte „Az év fordítása” díjat. Ennek alapján úgy tűnt, hogy Krasznahorkai a nagyobb kiadók érdeklődését is felkelti majd, de egyelőre ez még várat magára.

Nagyjából öt évvel ezelőtt még azt mondhattam, hogy az észet könyvpiacra könnyű bekerülni, mert mind a két könyvesboltlánc szándékosan nyitott, szívesen befogadják a kisebb kiadóknál megjelent műveket is (a láncokhoz tartozó boltok mellett Észtországban összesen tíznél kevesebb független könyvesbolt működik). Az elmúlt években azonban egyre inkább jellemző, hogy a nagyobb kiadók összetömörülnek, a kisebbek pedig eltűnedeznek, és ezért a magyar könyvek kiadása is lassan háttérbe szorul. Én is nehezen találok olyat, akinek magyar könyveket ajánlhatnék. Észtországban a könyvek nagyon drágák, alig van 25 eurónál olcsóbb új könyv. Ha figyelembe vesszük, hogy összesen kevesebb mint egymillió észet ajkú ember van, és például 2020-ben nagyjából 3600 új cím jelent meg, ezek közül pedig körülbelül 1200 a szépirodalom kategóriába sorolható, akkor ez nagyon komoly versenyt jelent. Így a könyvek forgalmazása is nagyon is felgyorsult. Az egyik lánc például elvárja, hogy ha az értékesítés ötödik hónapjában egy adott könyvből eladott példányok száma egy bizonyos szint alá süllyed, akkor a kiadó értekelje le, vagy minden egyes példány után fizessen napi tartási díjat, holott a könyv árának amúgy is csak a fele a kiadóé. Márpedig az *Emlékiratok* könyve határozottan nem gyorsan fogyó cikk, a jó híre szájról szájra jár. Az egyik legizgalmasabb írónk, az oroszul író Andrei Ivanov több könyvében is méltatja Vjacseszlav Szereda remek orosz fordításának köszönhetően, de a könyv majdnem hatodik éve ugyanabban a tempóban fogy: havonta 2-5 példányt adnak el belőle. Pedig Észtországban nemigen beszélhetünk ennél nagyobb hatású magyar műről (talán csak Jókai hatása volt nagyobb az észet irodalomra a múlt század elején, de őt mára teljesen elfelejtették), Nádas érzékletes nyelve néhány észet író művein határozottan érezhető.

Az igényesebb szépirodalom kiadására több támogatási program jött létre az Észt Kulturális Alapon belül, és az itteni vállalkozók körében divatba jött a szépirodalmi klasszikusok (a Hieronymus-program) vagy az Avatud Eesti Raamat szellemtörténeti sorozatának a támogatása (az utóbbi eredetileg Soros György Nyílt Társadalom Alapítványának a kezdeményezése volt, de már tizenöt éve a saját lábán áll), és az említett programok fordítói díjai is nagyon fontosak. A könyvtárak rendszere ugyanakkor nem tart lépést a támogatási programokkal, és a támogatott könyvek öt-hat év után is valószínűleg csak a megyei főkönyvtárakban és magánkönyvtárakban olvashatók, ha egyáltalán.

Pillanatnyilag én sem tudom biztosan, merre menjek tovább. Esterházy esetében, bevallom, sokkal több olvasóra számítottam, több visszajelzésre, de a legkomolyabb érdeklődést a szakma részéről tapasztaltam. Persze írtak a könyveiről, a legutóbb, 2020-ban megjelent *A szív segédigéit* leszámítva, de egyelőre úgy tűnik, az ő időszeke lejárt Észtországban. Reméljük, visszajön még. *A Harmonia caelestis* fordítom most, elég lassan, de sejtelnem sincs, mikorra készülök el vele, és mikor jelenhet meg.

► **Akkor tehát nem mondhatjuk, hogy Esterházy volna Észtországban a legismertebb magyar író?**

✓ Nem, semmiképpen. Az olvasókat jobban érdekli például Kondor Vilmos krimisorozata (*Budapest Noir*, *Bűnös Budapest*, *A budapesti kém*, fordította Reet Klettenberg és Piret Toomet), amellyel tudtommal a kiadó is elégedett. A könyvek megjelentetéséhez mind magyar, mind észet forrásból kaptak támogatást, így anyagilag is megérte foglalkozni velük. Dragomán György *Máglya* című könyve (ford. Leelo Jöulu) szintén jó visszajelzéseket kapott, ahogy a már említett *Sátántangó* is.

► **Mi a helyzet *A Pál utcai fiúkkal*? Hosszú ideig kötelező olvasmány is volt, igaz? Olvassák még? Esik szó róla?**

✓ Mindmáig *A Pál utcai fiúk* a legismertebb magyar irodalmi mű, mindenki emlékszik az élményre – vagy éppen arra, hogy kínlódott vele mint kötelező olvasmánnyal. Számos iskolában ma is kötelező olvasmány, a lányomék például most fogják olvasni, és nagyon érdekel, hogy tetszik-e majd nekik. Népszerűségét mutatja, hogy miután az első fordítása már a húszas évek elején megjelent Julius Mark tolmácsolásában, az ötvenes években egy ismert könyvsorozatba is bevették, abba, amelyikben az *Egri csillagok* is napvilágot látott (ez egyébként az ötvenes, hatvanas évek nemzedékének fontos magyar olvasmányélménye), és azóta is számos kiadást ért meg. 2014-ben Reet Klettenberg új fordítást készített belőle, ami jót tett neki, és az észt szöveg remekül is sikerült. A könyv új életre kelt, és továbbra is olvassák. Hasonlóképpen sokak szívéhez közel áll Janikovszky Éva *Ha én felnőtt volnék* című gyerekkönyve is (Aino Pervik fordításában), amelynek tavaly újabb kiadása jelent meg.

➤ **A Loomingu Raamatukogu szerkesztőjeként nyilván nagyobb befolyásod van arra, mi jelenjen meg észtül.**

✓ Kétségtől beleszólhatok a döntésekbe a kiadónkban. A Loomingu Raamatukogu az észt könyves világ egyedülálló eleme, a folyóirat és a könyvsorozat elegye. Ez tulajdonképpen egy előfizethető könyvsorozat, amelyben rengeteg fontos mű jelent meg észtül. A kevesebb mint másfél milliós Észtországban ez a legnagyobb, nagyjából kétezres példányszámú könyvsorozat. 1957 óta jelenik meg, a kilencvenes évekig évente ötvenkét szám, azóta negyven. Egy-egy szám körülbelül hatvan oldalt jelent, de a művek összevont számokban jelennek meg. A hosszuktól függően évente 16-18 kisebb, nagyon olcsó kiadványt adunk ki. Ezek között vannak novelláskötetek – ilyeneket Észtországban szinte csak mi közlünk – és lírai művek is. Közép-európai szerzők művei észtül gyakorlatilag csak nálunk jelennek meg, és a magyar irodalommal is ennek keretében foglalkozunk. Nagyjából két évente egy magyar mű jelenhet meg a könyvsorozatban. Az elmúlt néhány évben nálunk látott napvilágot az első Krasznahorkai-fordítás, *Az utolsó farkas* (Reet Klettenberg fordításában), illetve én fordítottam két Esterházy-művet, a *Hrabal könyvét* és *A szavak csodálatos életéből* címűt, amelyből egy egyszámnyi füzetke lett. A következő magyar kötetben várhatóan Tóth Krisztina novellái szerepelnek, ez lesz Lea Kreinin első nagyobb fordítása. Fontosnak tartjuk, hogy a fiatal fordítókat is felkaroljuk.

➤ **És szerencsére bőven van magyarul tudó fordító, ugye?**

✓ Igen, sőt jóval több a fordítónk, mint ahány magyar mű megjelenik. Reet Klettenberg, aki korábban a fiatalabb magyar írónemzedék műveiből jó néhányat fordított – többek között Dragomán György *Fehér királyát*, Ottlik Géza *Iskola a határon*-ját vagy Szerb Antal *Utazás és holdvilágát* –, most sajnos kevésbé aktív. Leelo Jõulu fordította Dragomán György *Máglyáját*, Siiri Kolka nagyszerű *Sátántangó*-fordítást produkált, Mirjam Parve pedig magyar lírát is fordít, aminek külön örülök, mert hosszú ideje várunk új versfordításokra. Én is versekkel kezdtem, de az utóbbi időben kevesebbet foglalkoztam velük.

➤ **Mivel foglalkozol most? Mik a további terveid?**

✓ Jelenleg szünetet tartok, illetve néhány német fordítás mellett lassan haladok a *Harmonia caelestis*szel is, de nem mondhatnám, hogy aktívan csinálom. A magyar irodalom fordítása sajnos amatőr tevékenységnek mondható, a szó legjobb értelmében. Minden projekt a fordítók, és nem a kiadók kezdeményezésére indul. És persze senki sem ebből él. Gykeztem minden fordításra rászánni a szükséges időt és intenzíven dolgozni. A Nadas-könyvvel tizennégy hónapot töltöttem, az utolsó hat hónapban pedig szabadnap nélkül folyamatosan benne voltam a nyelvben. A *Harmonia* fordításáról ezt nem mondhatom el. Nem tudok vele rendszeresen foglalkozni. Igazából néha vizsgaszámra azt a négy évet, amikor szabadúszóként fordítottam. Megélhetési szempontból ma sajnos nem lenne fenntartható.

➤ **Mennyi készült el a *Harmonia caelestis*ből?**

✓ Körülbelül az egyharmada, de közben is hiányoznak még részek. Eredetileg egyébként arra számítottam, és a jövőmet is valamennyire arra terveztem alapozni, hogy az Esterházy-könyvek kiadása jobban beindul. A Nadas- és az Esterházy-fordítás azonban azzal a fontos tapasztalattal járt, hogy nem szabad abból kiindulnom, hogy engem mi foglalkoztat. Nem biztos, hogy az olvasót is az érdekli. Tavaly az Észt Kulturális Alapnál „Az év fordítása” díj zsűrijének tagjaként sok mindent olvastam, és nyilvánvalóan látszott, hogy elég nagy a különbség az én érdeklődésem és a megjelenő művek között. Szóval dolgoznom kell ezen.

Első fordításom Bartis Attila *Nyugalom* című regénye volt. Lefordítottam, de rájöttem, hogy nagy ugrást jelent az addig észtil megjelent magyar művekhez képest. Úgy éreztem, Bartis nyelvezet szempontjából Nádas és Esterházy generációja annyira fontos, hogy nem léphetek addig tovább, amíg velük nem foglalkozom. Ezért fordultam Nádas Péter felé, akitől korábban csak az *Egy családregény vége* jelent meg észtil, Leidi Veski fordításában, de nem igazán figyeltek fel rá. Persze általában a támogatások is szerepet játszanak abban, hogy mi jelenhet meg észtil. A Nádas-regényhez kaptam uniós támogatást, az segített hozzá, hogy egyáltalán kiadhassam. Ahogy igazából az Esterházy-fordítás sem a könyvpiaci igényekből indult ki. Egyértelmű, hogy nekem kell nyitnom a piaci igények felé.

Az mindenesetre öröndetes, hogy a magyar irodalomról kialakított kép Észországban sokkal színesebbé vált. Kondor Vilmos révén visszatért a krimi műfaja, mivel Rejtő Jenő *Vesztetgár a Grand Hotelben* című regényét sokan szerették, és máig is olvassák (fordította Edvin Hiedel). Dragomán révén megjelent a mágikus és történelmi regény izgalmas elegye, továbbra is jelen van Janikovszky, az esszéisztikus vonalon Esterházy, Polcz Alaine pedig a non-fiction területet képviseli az *Asszony a fronton* révén (Reet Klettenberg fordításában). A megjelenő művek figyelembe veszik, hogy különböző olvasói csoportok léteznek, és minden fordítónak akadna olyan terület, amivel szívesen foglalkozna, tehát elvileg el lehetne érni, hogy nagyobb legyen az érdeklődés a magyar irodalom iránt.

▼ **Szerkesztőként és fordítóként közreműködött egy újabb kiadványsorozatban is, amely az észországi Magyar Kulturális Egyesület és a Magyar Intézet gondozásában jelent meg. Az egyikben Háy János szövegei, a másikban női írók novellái szerepelnek. Folytatódik-e ez a sorozat?**

▼ A sorozat a Magyar Intézet korábbi igazgatójának, Orosz Tamásnak a kezdeményezésére indult, valamennyire a Magyarországi Ész Intézet breviáriumsorozatának mintájára. Az intézetbe új igazgató érkezik majd, reméljük, hogy folytatódik a sorozat. A két kötetet egyébként megelőzte a Magyar Kulturális Egyesület által korábban megjelentetett két novellaválogatás is, az egyik Darvasi László, a másik *A világ legszomorúbb zenekara* címmel tíz kortárs szerző szövegeit tartalmazta. Ezek kis formátumú, olcsó kiadványok, inkább a magyar irodalom egyfajta reklámjának tekinthetők. Egy zsebben is elférnek, gyorsan olvashatók, és külön jó, hogy eddig nálunk nem ismert szerzőket mutattunk be bennük.

▼ **Ha egy olyan észtnak kell mondanod valamit a magyar irodalomról, aki nem tud sokat a magyar kultúráról és irodalomról, mit emelsz ki?**

▼ Két dolgot szoktam említeni a magyar irodalommal kapcsolatban. Az egyik az, hogy a szerzők igazán mesterien bánnak a stílussal: bármilyen szöveget veszünk elő, biztosra vehetjük, hogy a szöveg nyelvileg élvezetes lesz. A magyar irodalomnak – sőt, nemcsak az irodalomnak, hanem általánosságban a művészeteknek – egy másik jellegzetes vonása az, hogy a humor fontos szerepet kap, és a stílustól függően sokféle humoros szint jön létre. Ha tehát valaki nagy nyelvi gazdagságra, ugyanakkor szórakoztató, humoros szövegekre vágyik, akkor azt ajánlom neki, ismerkedjen a magyar irodalommal. Az imént elmondottak még azokra az írókra is igazak, akiket alapvetően nem humoros szerzőkként tartanak számon. Nádas sokszínű regényében, az *Emlékiratok* könyvében például a sok egyéb mellett humor is akad bőven. Esterházy könyveiről nem is beszélve. Ezért fordítóként különösen fontos úgy dolgoznunk, hogy ne vesszen el a magyar szövegekből a humor!

▼ **Végezetül: milyen ész olvasnivalókat ajánlanál a magyar közönségnek?**

▼ Három könyvet is szeretnék ajánlani a magyar olvasóknak. Az első Anti Saar *Így mennek nálunk a dolgok* című gyerekkönyve a te fordításodban. Ez a gyerekeim kedvenc könyve, amely azonban a felnőttek számára is élvezhető, és az Anti Saarra jellemző humorral fűszerezve arról szól, hogy egy óvodás fiú szerint hogyan mennek a dolgok a családjukban a faházakkal teli, hangulatos városban, és milyen az ő viszonya a dolgokhoz meg a nyelvünkhöz. Anti Saar azóta több gyerekkönyvet is írt, többek között az ötrészes Pärt-sorozatot, amelyben – mint Proust ész fordítója – prousti mondatokkal kísérletezik. Ez utóbbi még nem jelent meg magyarul. A második Joonas Sildre *Két hang között* című képregénye (fordítója Segesdi Móni), amely Arvo Pärt zeneszerző alkotói útkeresését mutatja be, hihetetlenül pontos és lakonikus képekben, egészen 1980-ig, amikor a tintinnabuli-stílus kulcsát már megtalálva, távozni kényszerült Szovjet-Észországból. A harmadik pedig egyelőre csak beharangozó: Maarja Kangro a novellái révén teljesen új stílusú, erőteljes női karaktereket hozott be az ész irodalomba. Magyarul három versválogatás olvasható tőle, és novellái is megjelentek az Ész Intézet Breviárium-sorozatában, de már készül legfontosabb dokumentumregénye, az *Üveggyermek* fordítása is, amely a Breviárium-kötetben megjelent *48 óra* című novella folytatásának is tekinthető, és amelyben Kangro sajátos módon kapcsolja össze magzatának elvesztését a 2014-es ukrainai történésekkel.

FARKAS ARNOLD LEVENTE

a csönd

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) Pócsmegyer

örvend, pócsmegyer, huszon-
kettő január huszonkettő,
szombat, lehetne persze
fájdalomcsillapító meta-
forája a testnek, záró-
jelben lapító, de az utazás,
mert el fogsz költözni
gyermekkorodból, nem
a néma kertbe vezet

parázs, pócsmegyer, huszonkettő
január huszonhárom, vasárnap,
tegnap, persze a lélektan nem
lírai műfaj, holnap, hallom
a csönd puhaságát, hajnali hó
hull, ma, tréfál velem ám
az idő, míg múlik a múltam,
tegnapelőtt, vesszővel vág-
tam négybe a köntöst

próza, pócsmegyer,
huszonkettő ja-
nuár huszonnégy,
hétfő, majdnem biz-
tos vagyok benne,
hogy tévedek, el-
takarja a va-
lóság a lénye-
get, tétova csönd
hajlékában kék
emlékek elfe-
lejtik az időt,
míg táncol a seb

Rózsaszín lányregények helyett

Bolla Eszter beszélgetése

Gyimesi Emesével

Gyimesi Emese 2009 óta kutatja Szendrey Júlia életét és irodalmi pályáját. Számos publikáció mellett önálló köteteket is jegyez: 2018-ban sajtó alá rendezte Szendrey Júlia összes versét, 2019-ben publikálta Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában című kötetét, majd 2021-ben Szendrey Júlia irodalmi pályafutásáról jelentetett meg monográfiát. A szerzőt legújabb, Szendrey Júlia elbeszélései és meséi című kötete (2021) kapcsán kérdeztük.

▼ Szendrey Júlia verseihez képest nagyobb kihívást jelentett számodra az elbeszélések és mesék sajtó alá rendezése? Mennyiben más ez a forrásanyag?

✓ Amikor 2010-ben először tártam fel Szendrey Júlia verskézíratait, ezeknek egy jelentős része még teljesen esetleges sorrendben volt. Így a versek sajtó alá rendezése előtt hosszú folyamatot jelentett maguknak a kéziratoknak a rendezése, mivel ez egy olyan koncepció kialakításával járt együtt, amely mind az OSZK Kézirattárában, mind a kritikai igényű verskiadásban meghatározta a költemények új sorrendjét. Emellett az is növelte a feladat komplexitását, hogy Szendrey Júlia verseinek számos verziója maradt fenn, amelyek olykor egymással és egyéb szövegekkel (pl. bevásárlólistákkal) is keveredtek.

Szendrey Júlia elbeszéléseinek és meséinek kiadása közben más típusú problémákkal szembesültem. Például azzal, hogy nem minden mű eredeti kézírata maradt fenn, így még olyan elbeszélésre is volt példa, amely a korabeli sajtóban álnév alatt jelent meg, és Szendrey Júlia munkáinak kéziratosa jegyzéke alapján sikerült azonosítani. Ugyanakkor sok olyan mű is van, amely mindeddig publikálatlan volt, így ezeket bele kellett illeszteni Szendrey Júlia alkotói pályájának ívébe, meg kellett érteni azt a kontextust, amely a keletkezés szempontjából fontos. Emellett kihívást jelentett az eredeti művek azonosítása is, mivel az elbeszélések és mesék kézíratai úgy maradtak fenn, hogy fordításokkal és egyéb szövegmásolatokkal is keverednek.

▼ Mi az oka annak, hogy a kötetben nem választottad el élesen a meséket az elbeszélésektől? Úgy érezted, nem lehet egyértelműen elhatárolni a szövegeket?

✓ Mivel Szendrey Júlia jelenleg fellelhető összes elbeszélése és meséje most jelent meg először nyomtatásban, fontosnak tartottam, hogy amennyire lehet, az írások keletkezésének időbeli íve is nyomon követhető legyen, vagyis a kronológiai szempont érvényesítését tartottam elsődlegesnek, amelyet megtört volna az elbeszélések és a mesék éles szétválasztása. Így az olvasó az 1847-es Ábrándtól az 1868-as *A fenyő és a vadrózsza* című műig követheti Szendrey Júlia szepiroi munkásságát, ezt követik a datálás nélküli alkotások, amelyek egy része csak töredékben maradt fenn. Az elbeszélések és mesék éles szétválasztása ellen szólt az is, hogy Szendrey Júlia munkáinak jegyzékében a mesék kategóriájához sorolt olyan műveket is (például *A huszár boszúját*), amelyeket mai fogalmaink szerint már másként definiálnánk. Bizonyos esetekben az, hogy az olvasó az adott művet elbeszélésként vagy meseként fogja fel, értelmezés kérdése. A műfajelméleti megközelítésnél szilárdabb vezérfonalat jelentett a kronológiai elv.

▼ Véleményed szerint mennyire változó Szendrey Júlia írásainak színvonala? Milyen különbségek lehetnek a 19. századi és a 21. századi befogadásban?

✓ Nagyon sokrétű és izgalmas írásokat alkotott Szendrey Júlia. Mai szemmel nézve kifejezetten figyelemre méltó, hogy sok korabeli szerzőtől eltérően ő általában nem a „mindentudó narrátor” szerepében lép fel a műveiben, hanem sokat bíz az olvasó fantáziájára is, és nagyon változatos elbeszéléstechnikát alkalmaz. Az események fonalát gyakran épp a dramaturgiai csúcsponton szakítja félbe megnyugtató lezárás helyett. Ma bizonyára sokan rózsaszínű lányregényekre, limonáderegényekre asszociálnak egy 19. századi női szerzővel kapcsolatban, Szendrey Júlia írásait azonban a legkevésbé sem lehet ennek nevezni. Művei sokszor bonyolult és megrázó pszichológiai folyamatokat ál-

litanak középpontba. A 19. és a 21. századi befogadás közti különbséget talán abban lehet leginkább megragadni, hogy Szendrey Júlia kortársai (például Arany János) még kifejezetten azokat az írásait értékelték, amelyekben anyaszerepben szólalt meg. Elborzadtak azoktól a művektől, amelyek témája a korabeli felfogás szerint nem illett egy női alkotó pennájához, mai szemmel viszont éppen ezek tűnhetnek a leginkább izgalmasnak. Például *A huszár boszúja* című elbeszélése – amely egy gyilkosság-hoz vezető féltékenység különböző fázisait mutatja be – filmszerű érzékletességgel íródott. A megdöbbsent Tompa Mihály még ironikusan „rémségesen nőies” munkának titulálta ezt a művet, egy mai olvasó viszont joggal érezheti úgy, hogy ez az írás a megfilmesítésért kiált.

► **Témájukat és stílusukat tekintve Szendrey Júlia elbeszélései és meséi megállják a helyüket a 21. században? Főként irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak, vagy más szempontból is érdekesek, aktuálisak lehetnek?**

✓ Nem csak irodalomtörténeti jelentőségük van ezeknek a műveknek, sok esetben olyan kérdéseket feszegetnek, amelyek megdöbbsentően aktuálisak. Például azt, hogy miként befolyásolja a gondolkodásmódunkat a sajtó, a média ereje, és ez hogyan képes hatni azoknak az életére, akik egy éppen stigmatizált csoporthoz tartoznak. Szendrey Júlia egyik elbeszélésében az író nők jelentik ezt a csoportot, akik azután kerültek célkeresztbe, miután Gyulai Pál megjelentette cikksorozatát, amelyben kifejtette: a nyilvánosság elé lépő, publikáló nők nem lehetnek jó feleségek, jó anyák. Az elbeszélés ennek a nőképnek az ellentmondásaira és romboló hatására mutat rá egy elképzelt család történetén keresztül, amely azt érzékelteti, hogy éppen azok veszélyeztetik a családi élet harmóniáját, akik látszólag annak védelmében próbálják a nyilvános szférából kitiltani a nőket. Noha azóta sokat változott a nők helyzete a társadalomban, az az aspektus nagyon is aktuális, ahogyan bemutatja, hogy miként működik a megőrzés folyamata, hogyan szűrődik át a sajtóból a hétköznapi életbe, hogyan hat még az érintett közeli hozzátartozóira is.

Egész más szempontból, de abszolút aktuálisnak tekinthető az a retorikai megoldás is Szendrey Júlia részéről, hogy sok írásában nem emberek, hanem például fák a narrátorok, így az ő nézőpontjuk érvényesül. Ezek az allegorikus írások általában azt érzékeltetik, miként hat a magány az egyén életére, és ehhez képest miként tesz sebezhetővé a szeretet, a kötődés. A művek többsége nem jelöli meg, hogy mikor játszódik az adott történet. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy örök érvényűnek, ma is aktuálisnak érezhetjük őket.

► **Szendrey Júlia műveiben meghatározóak az életrajzi elemek, gondoljunk csak egyik legelismerőbb versére, a *Három rózsabimbóra*. Az elbeszélésekben találunk olyan életrajzi vonatkozásokat, amelyek árnyalják Petőfivel való kapcsolatát, rímelnék egy-egy élethelyzetre?**

✓ Igen, több olyan motívum is megjelenik az elbeszéléseiben, amelyhez saját emlék, saját élmény adhatta az ihletet. Ilyen például az *Elavult történet* című, most először megjelenő írása, amelyben az ősszel kibontakozó szerelem, a fiatalember visszatérésének tavaszra kitűzött határideje, a kapcsolat beteljesülését tiltó szülők alakja egyaránt Szendrey Júlia és Petőfi Sándor szerelmének első évét idézi. A *honvéd neje* című írása szintén úgy formálja meg a főszereplő feleség alakját, hogy nagyon mélyen benne vannak azok a nehézségek, amelyekkel Szendrey Júlia is küzdhetett a szabadságharc idején. Például hogy miként viszonyul férje szoborszerű hősiességéhez, miközben az elvesztésétől retteg. Ugyanakkor Szendrey Júlia alkotói erejét éppen az dicséri, hogy a valóságban megtörtént eseményeket nem konkretizálta, hanem az átélt érzések esszenciáját formálta irodalommal.

► **Szendrey Júlia témaválasztása és stílusa is nagyon változatos, mégis találkozunk visszatérő motívumokkal a műveiben. Például gyakran választ főszereplőként hozzá hasonló kívülálló, különc, magányos alakokat. Vajon az olvasóközönség mennyire tudott azonosulni velük? Hiszen sokan közülük épp excentrikussága miatt ítélték el Szendrey Júliát...**

✓ Jelenlegi tudásom szerint nincsenek adatok arról, hogy miként reagált ezekre a művekre az olvasóközönség, de természetesen bármikor előkerülhet egy-egy olyan korabeli napló vagy akár újságcikk, amely tartalmaz utalást erre vonatkozóan. Főként az 1860-as években keletkezett írásaiban szerepelnek „főhősként” ilyen magányos, különc alakok. Némelyik mű már Szendrey Júlia halálát követően, 1868 őszén, a nekrológgal együtt jelent meg, így a korabeli befogadást az is befolyásolhatta, hogy összekapcsolódott az emlékezés gesztusával.

► **Kutatásaid során találtál esetleg adatot arról, hogy Szendrey Júliának milyen meséket olvastak gyerekkorában? Volt kedvenc meséje? Milyen mesék voltak hatással rá? Vagy gyerekei születését**

követően fordult a mesék világa felé? Egyáltalán hogyan befolyásolta Szendrey Júlia alkotói tevékenységét, életművét az anyává válás?

✔ Nem maradtak fenn források arra vonatkozóan, hogy Szendrey Júlia gyermekként milyen meséket kedvelt, az viszont kétségtelen tény, hogy az írásai között a gyermekei születése után sokasodtak meg a mesék. Az anyaság nagyon szervesen, természetesen fonódott össze nála az alkotással. Művei alapján úgy tűnik, hogy az irodalmon keresztül megélt anyaság kiemelten fontos volt számára. Meséi gyakran teljes mértékben az élőbeszéd sajátosságait mutatják, vagyis érezhető, hogy a gyermekei számára ténylegesen is elmondott mesék írott változatai.

✔ Szendrey Júlia több kreatív tevékenységben is otthonosan mozgott: festett (a kötet borítója például *Virágcsokor* című akvarelljének felhasználásával készült), hímzett és zongorázott is. Ezek az alkotói tevékenységek elfogadottabbak voltak a 19. században egy nő számára, mint az írás? Hogy hatott Szendrey munkásságára a Gyulai-féle író-nő-vita?

✔ Igen, a festés, a hímzés, a zongorázás nemcsak elfogadott, hanem kifejezetten elvárt tevékenység volt egy finom neveltetésű úrilány számára a korszakban. A leánynevelő intézetekben a nyelv- és tánctanulás mellett éppen ezeknek a készségeknek a fejlesztése volt előtérben, ezek tették a növendékeket a későbbiekben szalonképes társasági hölgyé. Az írás már sokkal „keményebb dió” volt, különösen ha egyben publikálást, vagyis a nyilvánosság elé lépést is jelentett. Gyulai Pál oly mértékben nehezményezte a publikáló nők egyre nagyobb számú megjelenését, hogy erről szóló cikksorozata hosszan elhúzódó vitát robbantott ki. Szendrey Júlia rendkívül frappáns módon reagált: nem véleménycikket írt, hanem egy olyan elbeszélést publikált, amely – ahogyan korábban már említettem – a női szerzők stigmatizálásának romboló hatását mutatta be.

✔ A sajtó alá rendezés során több, idáig ismeretlen prózafordítást is találtál. Utaltál rá, hogy ezeket egy következő, Szendrey prózafordításait tárgyaló munkádban lesz lehetőség közölni. Jelenleg ezen a kötetben dolgozol?

✔ Több kötetben is dolgozom párhuzamosan, ez az egyik. Szendrey Júlia Andersen-fordításai már viszonylag közismertnek számítanak, de még ezek közül sem publikálta mindet életében, és több más korabeli szerzőtől is fordított, így ezek a művek mindenképp kiadásra várnak.

NOBILIS MÁRIÓ

Művész-ember-lét

„Közeledjetek...” VI. – Gyűjtőpontban a Biblia II.

(Zichy major, Budaörs, 2021. szeptember 20.)

NOBILIS MÁRIÓ (1965) Budaörs

Ember nélkül nincs világ. Az univerzum, a teremtés ugyan nyilván fennállt akkor is, amikor még nem lakta Homo sapiens (vagy neanderthalensis, vagy valamelyik másik ember-ős). De úgy még nem volt *oikosz*, „lakott föld”, csak terep, mert nem volt, aki otthonának tekintse. Szép volt nyilván akkor is – egyedül Teremtője látta és mondta ki szépségét –, sok izgalmas létezővel, nyüzsgéssel, harccal és harmóniával. De a világ mindig valakinek a világa, aki benne lakik. Ahogy a környezet is csak valakinek lehet a környezete. (Ez egyébként a jelenkori ökológiai küzdelmek legfőbb kulcsa is: nem „a környezetet” úgy önmagában, sterilen kell tudnunk megvédeni – hiszen olyan nincs –, hanem az ember otthonos környezetét – s ha ezt *jól* tesszük, az lesz jó a többi létezőnek is.) És egyébként eredendő értelemben természete is csak valaminek (valakinek) van – ráadásul ajándékként, kapott módon. Nem létezik semleges természet *naturát* neki tulajdonító nélkül; nem létezik környezet olyan nélkül, akit környezze; nem létezik világ olyan nélkül, aki világot gyűjtana benne, és otthonának élné meg.

Művészet nélkül nincs ember. A művész a látó. Ő veszi a legkomolyabban az emberi küldetést, hogy *világgá kell látnia*, amiben él, amiben élünk. Nélküle világunk könnyen világgá megy, búcsút inthetünk neki. És marad a puszta működés, aztán talán csak a levés. És legvégül már az sem. Művészekre szükségünk van: ők mentik meg a világot világnak. Ők fordítják meg minduntalan az entropiát, terelik tekintetünket a középpont, az annyi módon és irányban fellelhető középpontok felé. A művészet rendet teremt, rendet talál, felfedezi a létezőben az ajándékot, és mögötte – ha kitart – az Ajándékozót is. Az *ars – sacra est*.

Világ vesz körül minket a két teremben, szépen egybeszerkesztődött, egybeszerkesztett, harmonikus világ. Pedig feleselnek egymással az alkotók és az alkotások. Csikorogva fúrnak bele egymás terébe a különböző világ-látások. Mégis egy és szimfonikus, amiben itt állunk, mozgunk és lélegzünk. **Aknay János** angyalai szerényen, csöndesen, de a legfontosabb pontokon, felülről vigyázzák lépteinket és találkozásainkat egymással és az alkotásokkal. **Hadik Gyula** bőséges külön tárlatán, a kisteremben az ismétlődő, levélnehezék karaktererű Mózesek, Jézusok, Szent Istvánok sohasem ugyanolyan, mégis önazonos alakjai terítik elénk az üzenetet. *Megfeszítés* sorozata (*Krisztus-sorozat*, 1985) külön gyönyörűség, önálló elmélkedés, teljes Nagyböjt, Szent Negyvennap: a minden különböző emberrel egyé váló egyetlen Megfeszített himnusza. **Gvárdián Ferenc** szobrai és grafikai veszik át tőle a szent levélnehezék stafétáját. Az ő keresztúti stációi a földre nehezednek, minket is oda nyomnak, hogy érezzük, honnan vétettünk és mi a sorsunk; magasba törő, nyúlánk szentjei viszont felfelé emelik a tekintetünket, és közben szilárdan helyén tartják a lényegét, mint a XIV. stáció bizánci szilárdságú őrállói a *Testet (Sírbatétel XIV., 2021)*.

P. Boros Ilona képeiből is sugárzik valami ilyen bizonyosság. *Sola Scriptura* sorozatán az Írásnak mindig három íve, hat lapja, tizenkét oldala van. Az üzenet tehát nem változik; mégis mi minden történik vele! Létra indul belőle az égbe, sötét tűz csap le rá, vagy épp maggá változva hullik a földre... Valami hasonló történik **Pusztafi Pannánál** akár a vágódeszkával, akár a Kálvária-dombbal: ha megállapodunk az alapokban, és vállaljuk a nyugodt szemlélődést előtte, ha megállunk, akkor a tömör valóság megmozdul, kivilágosodik, elsötétül, bevallja fájdalmát, és feltárja nekünk ezerarcú lényegét.

Nemes László keresztjei is valami hasonlót tesznek. Az egyetlen kereszt feldarabolódik, élni kezd, nyugtalanul virágzik és zsi bong, eltűnik a fonatok mögött, majd előbukkan, és közben beszél, beszél. Elsősorban a fájdalomról, de közben színeivel a reményről és a lehetetlenségből kibimbózó új lehetőségekről is. Hasonlóképp beszélnek a színek **Pirk László** tablóin. Alakjai ravaszul öltik magukra nem mindig evidens árnyalataikat, hogy – nemcsak rétegelt lemez anyagukban, de tartalmukban is – többretegű üzenetükkel „fénykiáltó jelként” megállítsanak és repülni tanítsanak ég és

föld között. **Barakonyi Borbálánál** pedig a színek, úgy tűnik, teljesen átveszik az uralmat: a szemet zavarba ejtő, mégis mélyen kíváncsivá tevő tablóin elrejtőzik a komplex és következetes rend, nem hagyja magát könnyen leleplezni, ám így is lefoglal, és észrevétlenül meggyőz, hogy a valóság gazdagabb és jelentéstelibb, mint elsőre látszik.

Tóth Csaba ezúttal csak három képpel szól bele a szimfóniába, de úgy, mint az üstdob vagy a harsona. Képi idézetei akkor is felfelé mutatnak, amikor lefelé ereszkednek, akkor is építenek, amikor a rombolás szavával címkézik fel magukat. Hasonlóképp többsíkúak **Csengery Béla** archaikus reminiscenciájú reliefjei, ókori világképet idéző tömbjei, amelyek azonban közelebbről megnézve mégis jelenkori kínokat és állapotokat olvasztanak egységgé az örökkönvalóval. **Kecskés Miklósnak** pedig szintén három képe felesel nekik világosabb tónusaival, finom, álomszerű anyagságával és egyértelműen felfelé vonzó alakjaival.

Felfelé nézni hívnak ugyanis a képek, mindegyik egy más szólammal a szimfóniában. Minket is művésszé lényegülni hívnak tehát, azaz legeredetibb hivatásunkra akarnak ráébreszteni a művészek, hogy miközben itt járunk-kelünk – néha ember nélkülinek tűnő, de soha nem embertelen – alkotásaik között, váljunk mind újra *anthroposszá*, „felfelé nézővé”, világgá-látóvá: Emberré.

HADIK ANDRÁS

Gondolatok, adalékok apám, Hadik Gyula szobrászművész budaörsi kiállítása kapcsán

HADIK ANDRÁS (1953) Törökbálint

A „Közeledjete...” VI. – *Gyűjtőpontban a Biblia II.* című ars sacra kiállításon – a budaörsi Zichy-major első termében mutatták be Hadik Gyula (1925–2013) témába vágó munkáinak válogatását 2021 őszén. Ebben a négyszögletes teremben a rendezők által a sorozat indulása óta szokássá vált a nézők elé tárni egy-egy, a helyhez, a régióhoz kötődő, az élők sorából sajnos már eltávozott rangos művész szakrális témájú műveit. Míg a másik, a hosszú teremben mindig kortárs alkotókat szerepeltetnek. A két önszorgalmú (önkéntes) „kurátor” – Gvárdián Ferenc és Novotny Tihamér – eredetileg 2020-ra tervezte a tárlatot, de a járvány miatt az eseményt egy évvel el kellett halasztani.

A kiállításra apám műveiből hat kisplasztikát választottam. Nem szerepelhetett az akkor lapangó (mára megkerült) kubisztikus *Mózes-fej* (1976, ólom), amelyet Vigh Tamás szobrászművész apám főművének titulált, és a fából faragott, színezett *Corpus* 1994-ből.

A terem közepére két *Mózes*-figura került: az egyik az az 1985 körül mintázott monumentális műkő és ólomszobor, amelyet apám halála után kaptam meg Kiss Zoltán galeristától, akinél bizományban volt évekig; illetve az a 2007 körül keletkezett expresszív bronzfigura, amelyet a Dudás Sándor vezette Csongrádi Művésztelepen öntöttek, ahová apám mindig szívesen járt. Egyszer novemberi születésnapját is itt ünnepelték. Ugyanitt készült a kis *Szent Kristóf* bronz, amely némileg önarcképének is mondható, unokájával, Ákossal a nyakában. A kis *Ábrahám*-fejet magam önttettem ki – megkérdezése nélkül – Sprencz Jenő mesterrel, aki már szintén nincs közöttünk. A fehérmárványból faragott *Mózes*, amelynek csak egyik kőtáblája „fért bele” a kőbe, szintén önportré jellegű, és a 2000–2010 között működő Törökbálinti Nemzetközi Művésztelepen készült. (Ide apám az évek során számos erdélyi, szerb, lengyel művészt hívott meg közös munkálkodásra.) A sort egy groteszk, kőből és ólomból applikált „újabb” *Mózes* egészítette ki, valószínűleg a '80-as évekből.

Felvetődhet az olvasóban, miért ez a sok *Mózes*-ábrázolás. Valamikor 1946–47-ben apám művészettörténetet is hallgatott az akkori Pázmány Péter Tudományegyetemen olyan előadóktól, mint Genthon István, Rabinovszky Máriusz (és Kiss Péter filmesztéta). A tanulmányait azért volt kénytelen abbahagyni, mert hoztak egy rendeletet – amikor apám már a Képzőművészeti Főiskola hallga-

tója volt (ahonnét később a kommunista hatalom származása miatt 1949-ben végleg eltávolította őt) –, miszerint két felsőfokú intézménybe nem járhat egyszerre egy egyetemista.

Pályája során voltak „ászai”, példaképei, legfőképpen Michelangelo és Rodin; a magyarok közül pedig Medgyessy Ferenc és Ferenczy Béni. Michelangelo Mózese indította el a témáról való gondolkodását. Könyvei között megtaláltam Freud nagy vihart kavart könyvét, amely Mózes egyiptomi származásáról szól. Emlékszem, apám megnézte Madách Mózését is a Nemzeti Színházban Sinkovits Imre főszereplésével, hogy inspirációkat gyűjtsön magának.

A kiállításon szereplő rajzok és pasztellek kiválogatásához „több szem többet lát” alapon segítséget is kértem. Egy őszi délelőtt, néhány héttel a megnyitó előtt a két rendező ellátogatott hozzám, és szelektált az előválogatásomból, természetesen szem előtt tartva a kiállítási tér adottságait, lehetőségeit. A sokféle rajzzal szerettük volna érzékeltetni az ízig-vérig szobrász grafikai vénáját is. Szerepeltek itt többek között azok a szobortervek, melyeken látszott a konkrét szobrászi indíttatás – ezeket a rajzokat apám egy ízben szobor-hallucinációknak nevezte! –, de olyanok is, amelyeket önálló grafikáknak nevezhetünk. Itt emlékezzünk meg Neduczka Náda dr. kezdeményezéséről, az *Országos és Nemzetközi Szobrászrajz Biennálé* elindításáról. Ma már alig rajzolnak a szobrászok, sőt az építészek sem.

Apám pedig folyamatosan rajzolt, mindig és mindenre: szalvétára, újságpapírra, csomagolópapírra, szórólapra, plakát hátlapjára, borítékra... Szénrajzok, pasztellek, filc-, tus- és akvarellmunkák kerültek ki a keze alól. A színes pasztellek közül, amelyek néha art decós plakátokra „hajznak”, megemlíteném a Mózes-témát (*Mózes a kőtáblákkal*, *Mózes a rézkígyóval*) vagy a szerbiai művésztelepek hangulatát idéző *Szerb pravoszláv ünnepet* (2004), amely egy körmenetet ábrázol. Annak idején mesélte, hogy a vidéki művésztelepek alkalmával nemegyszer látogattak meg kolostorokat.

A nagyméretű (120×80 cm) csomagolópapírra rajzolt *Szent Kristóf* (1996) azután készült, hogy első unokája, Ákos megszületett 1994-ben. Akkortájt, mivel kevés köztéri szobra születhetett, a nagyméretű rajzok kerültek előtérbe, amelyekhez előképet is talált: Matisse idős korában hasonlókat követett el hosszú botra szerelt szénnel, krétával, és apám is készített magának egy ilyen „szerzámot”.

A két (általam hazahozott lengyel kiadói előrejelzésekre rajzolt) *Szent István*-fejnek is van története. Várszegi Asztrik pannonhalmi főpát rendelt tőle egy *Szent István ereklyetartó fejet*, amelyet ő hat változatban, gipszben készített el. Ezeknek volt egy kiállítása Pannonhalmán 1990-ben az apátsági könyvtárban, majd kiválasztották az egyiket, amelyet fehérmárványból, bronzkoronával készített el. Egy fülkébe került volna, de közben teltek az évek (még a templom bronzkapuja is felmerült esetleges megbízásként), aztán apám kapott egy meghívót a pannonhalmi 1100 éves emlékmű avatására, amire nem ment el. Jobb is: készült egy klinkertéglás monstrum, bal oldalán Géza, jobb oldalán az ő *Szent István*-fejével – amikor eső esik, a bronzkorona „színezi” a fehérmárványt.

Ugyanilyen papírra (lengyel kiadói előrejelzésekre) rajzolta-festette azt a sok-sok darabból álló sorozatát, amely mind a válogató társaimra, mind a közönségre a meglepetés erejével hatott, talán azért is, mert ez a műcsoport (a tárlaton ezekből 16 példány szerepelt) eddig még sohasem volt kiállítva. Ezek a vegyes technikás rajzok (tus, akvarell stb.) anyám halála után (1984) néhány hónappal készültek. Ekkor apám kapott egy megrendelést egy özvegyasszonytól egy Krisztus-ábrázolásra, végül egy terrakotta korpuszban egyeztek meg. Erről szól *Emmaus* című írása.* A vázlatok különbözőek: a „szokásos” Krisztus-ábrázolások, a Paul Gauguin-i *Sárga Krisztus* is előfordul, de az ember-Krisztus expresszív megelevenítése is megjelenik közöttük, sőt, meghökkentő módon az élő fára való felfeszítés jelenete is megfogalmazódik a sorozat egyik okkeres darabján. Ugyanakkor a teljes alakú rajzok mellett az egy-egy lapon megjelennek a külön-külön kezelt fej-, kéz- és lábmotívumok is.

Ezek a „lazán” és kifejezően megformált, könnyed és mégis súlyos, mély átélésről tanúskodó színes ecset- és tollrajzok talán arról is meggyőzik az embert, hogy nem árt a szobrásznak, ha tud rajzolni.

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet arra az 1994-ben készült négy rajzra (*Krisztusfejek*), amelyből kettő egyvonalas munka, a harmadik valódi szobrászrajz, a negyedik pedig egy kifejezett festői megfogalmazás.

A tárlat rajzai tehát egy rendkívüli (mondhatni, rendhagyó) művész sokoldalú, sokszínű világáról tanúskodtak.

JEGYZET

* „A '80-as évek elején megbízást kaptam egy hívő özvegyasszonytól egy életnagyságú feszület elkészítésére. Mivel a rendelkezésre álló összeg nem futotta kőre, bronzra, de mégse legyen gipszből, hanem »nemes« anyagból, úgy gondoltam, megmintázom a korpuszt szűrt, tiszta agyagból, és ezt az agyag pozitív száradása után kiégetem, és rászerelem egy fakeresztre.

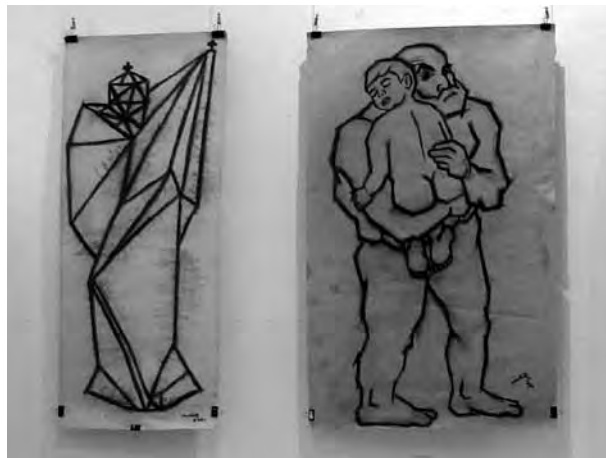
A munka elkészült, az asztalos elkészítette a nagy fakeresztet, rászerelem a korpuszt, és vártam, hogy a megrendelő által megadott templomba szállítsam és felszereljem a falra.

Úgy jött ki a lépés, hogy advent utolsó hetében, reggel érkezünk az asztalossal és a fiammal a vidéki plébániára. Csengetésünkre egy alacsony, sovány, morcképu idős pap nyitott kaput. Mikor jövetelünk célját megtudta, olyan arcot vágott, mint a kutya, aki harapni készül. Ő volt az új plébános. Mialatt a munka hónapokig készült, megtörtént a plébánoscsere, amelyről nem tudtam. Az új plébánosból aztán kitört a harag. Most jövünk karácsony előtt, amikor ezer dolga van, egy szabad perce sincs. A karácsonyi előkészületek minden idejét lekötik...

Végül is mogorván bevezetett a templomba, megmutatta, hogy hová szereljék a feszületet, majd eltávozott. Nekifogtunk a munkának, s amikor már majdnem elkészültünk, újra megjelent. Már nem volt mogorva. Csodálkozva válaszoltam feltett kérdéseire. A feszületre vonatkoztak. Miért olyan, amilyen? Mi volt a kifejezési szándékom? Merthogy beleillik a templombelső terének stílusába. Eddig azt sem tudtam, hogy a plébánosok tudják, mi az a stílus. (Később kiderült, mert a felszentelési prédikációjában beszélgetésünket felhasználva kis művészettörténeti előadást tartott.) Miután »kielégítő« választ kapott tőlem, meghívott minket ebédre, előrebecsátva, hogy ő szerényen él, ne várjunk fejedelmi lakomát. Mondanom sem kell, mint minden, az ebéd megítélése is relatív. Bevonultunk a tágas, de puritán ebédlőbe, körülültük a nagy stíl ebédlőasztalt. Két idős hölgy felszolgált az ebédet, a plébános úr meg mesélt. Kiderült, hogy a szerény külső mögött a teológia doktora rejtőzik, korábban a teológián előadott. Aztán a szocializmus »jövöltábol« lefokozott minőségében falura került plébánosnak, ahol is egy középkori műemlék templom volt. És itt jött az élet csodálatos meglepetése.

Elszigeteltség és »büntetés« helyett életének egy érdekes szakasza következett. Mint a »frekventált« műemlék házigazdája aktívan részt vehetett a műemlék-restaurálás építkezési és dokumentációs munkájában. Mesélt és mesélt, közben az arca kisimult, és beleolvadt abba az aranytónusú fénybe, mely a decemberi ködös, szürke délutánon betöltötte az egész ebédlőt. Ez az a fény, ami annyira jellemző Rembrandt festményeire, és az Emmaus című képen Jézus alakját övező glóriából árad szét a térbe.” HADIK Gyula, *Zárt tömbök nyíltsága*, életmű-katalógus, 2005, 29.

HADIK GYULA, Király (Szent István), 2001, papír, szén, 122x55 cm; Szent Kristóf, 1996, papír, szén, 120x80 cm; Megfeszítés I–III., 1996, papír, szén, (3x) 120x80 cm

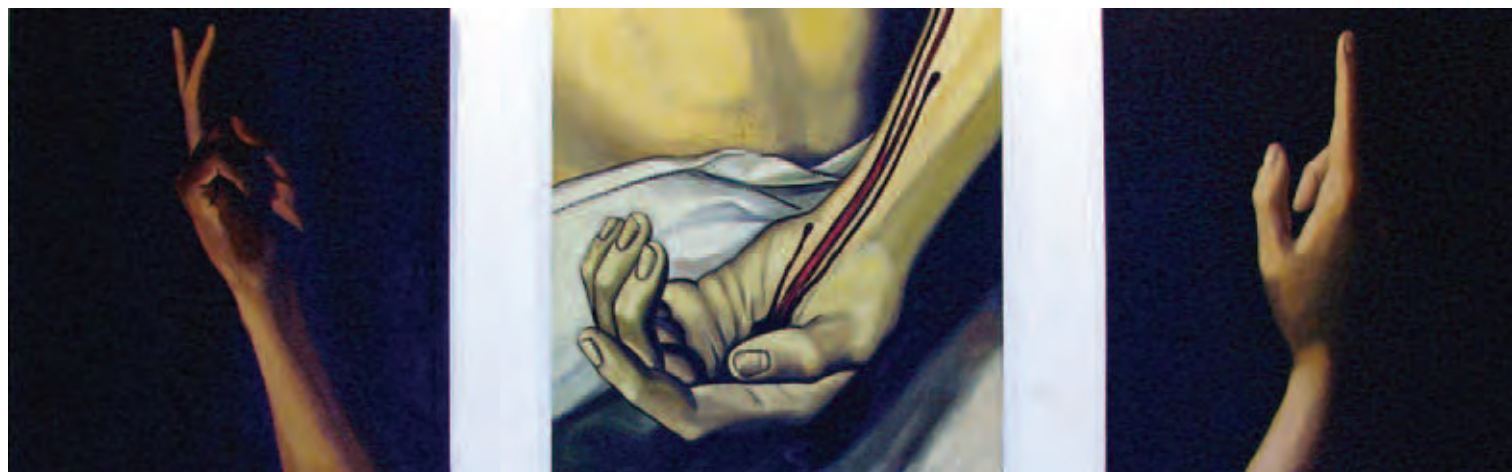

**P. BOROS ILONA, Sola Scriptura sorozat II.,
 "...az első ég és az első föld elmúlt és a tenger sincs többé" (Jel 21,1), 2021,
 vegyes technika, papír, 61x91 cm;
 Sola Scriptura sorozat I.,
 "...lebegett a vizek fölött" (1Móz 1,1), 2021,
 vegyes technika, papír, 61x91 cm**

**CSENGERY BÉLA, Születés (Ír relief), 2008, olaj, papír, 50x70 cm;
Pásztorok imádása, 2008, olaj, papír, 50x70 cm**

**TÓTH CSABA, „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség”;
Értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára;
Az ég lerombolását a föld lerombolása követi,
(3x) 2019, olaj, vászon, 130x130 cm**

**KECSKÉS MIKLÓS, „Mindeneket magamhoz vonzok”, 1998, porfesték, plectol, vászon, 135x120 cm;
„Ne félj, csak higgy!”, 1999, porfesték, plectol, vászon, 135x100 cm**

AKNAY JÁNOS, Festőangyal, 2013, akril, vászon, 20x15 cm (magántulajdon)

AKNAY JÁNOS, Hajnali angyal, 1998, akril, merített papír, 15x10 cm (magántulajdon)

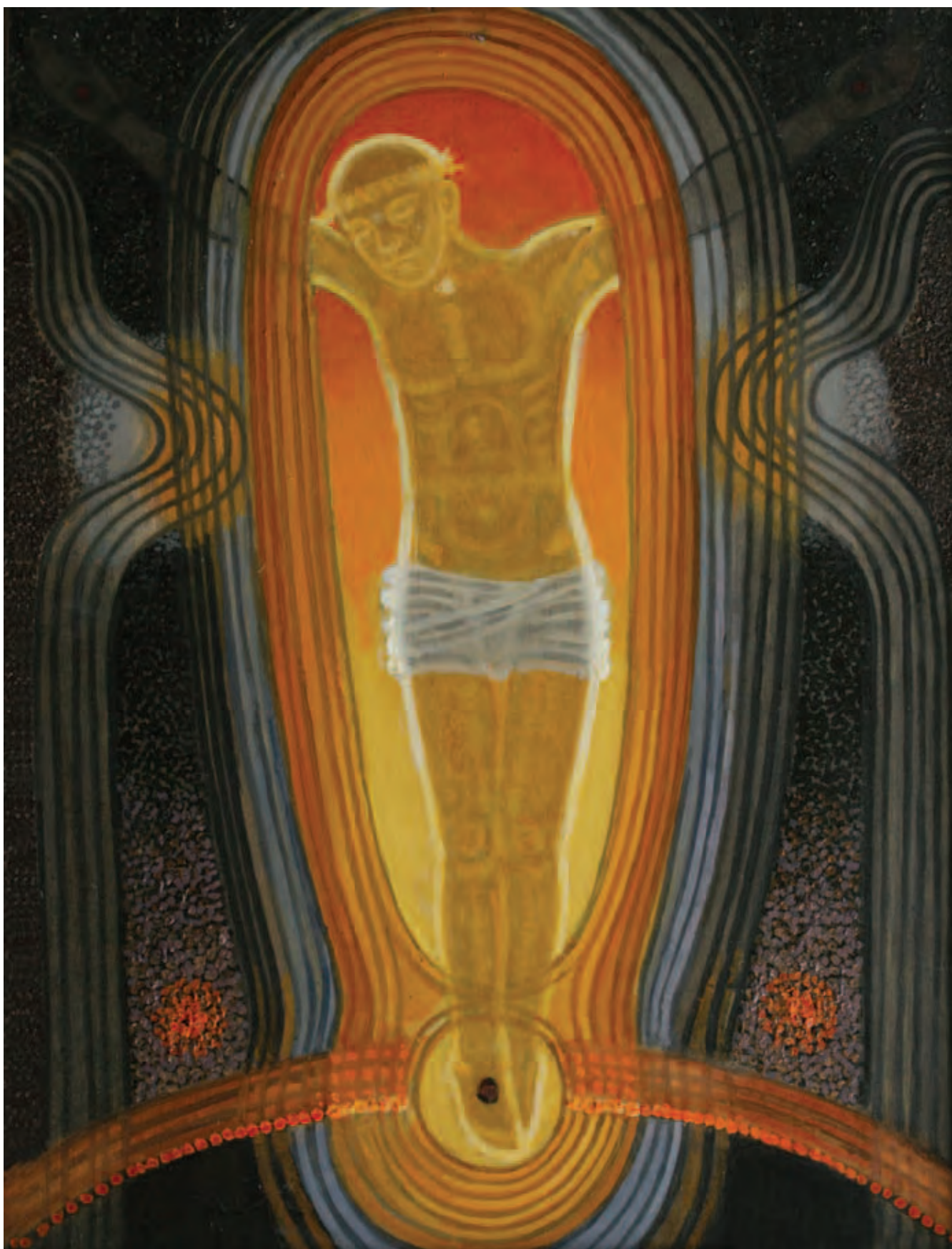
NEMEI

◀ NEMES LÁSZLÓ, Fájdalom fohásza, 2004 kl., akril, 35x25 cm

PIRK LÁSZLÓ, Stabat Mater, 2021, olaj, vászon, 90x90 cm; Fénykiáltó-jel (Őrláng), 2014, olaj, vászon, 90x90 cm

PIRK LÁSZLÓ, Fénykiáltó jel, 2021, olaj, rétegelt lemez, 98x76 cm

GVÁRDIÁN FERENC, „.....ne légy hitetlen.....”, 2021, márvány, 38x10x7 cm

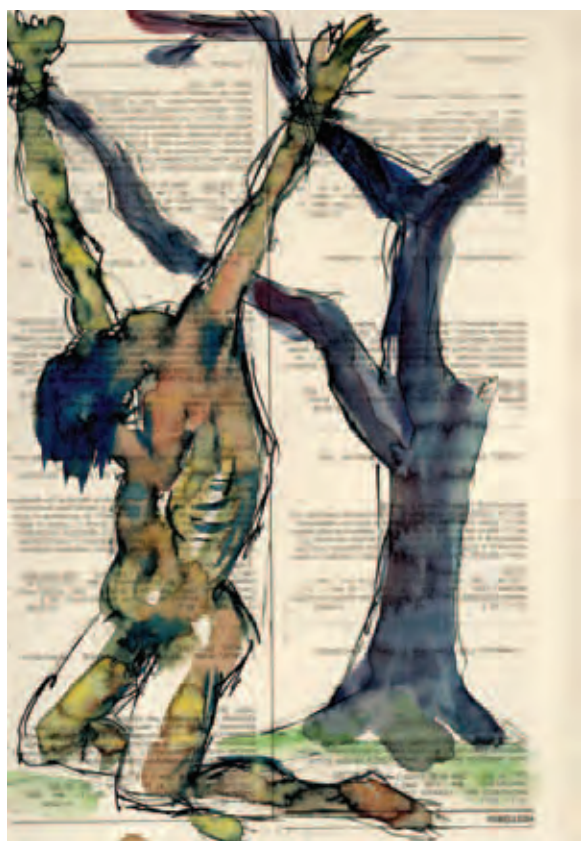

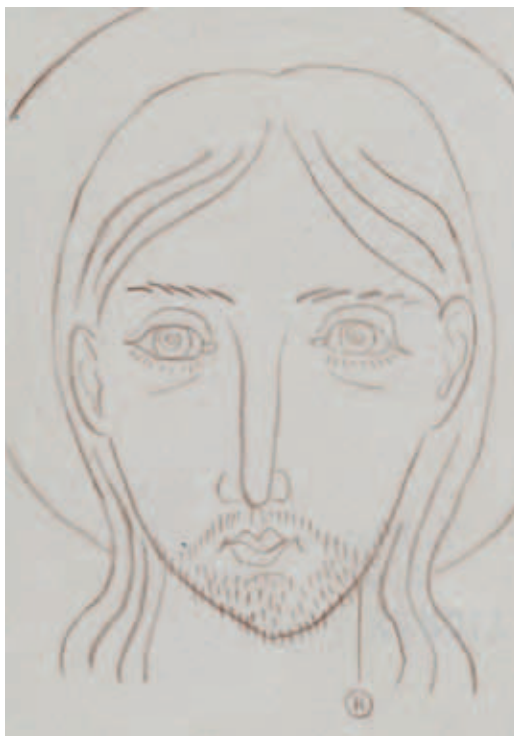
**HADIK GYULA, Mózes, 1980 kl., kő, ólom, 27x16x16 cm; Mózes, 2007 kl., bronz, 33x19x13 cm;
Mózes, 2005 kl., fehér márvány, 38x17x20 cm; Mózes, 1985 kl., műkő, ólom, 41x26x21 cm**

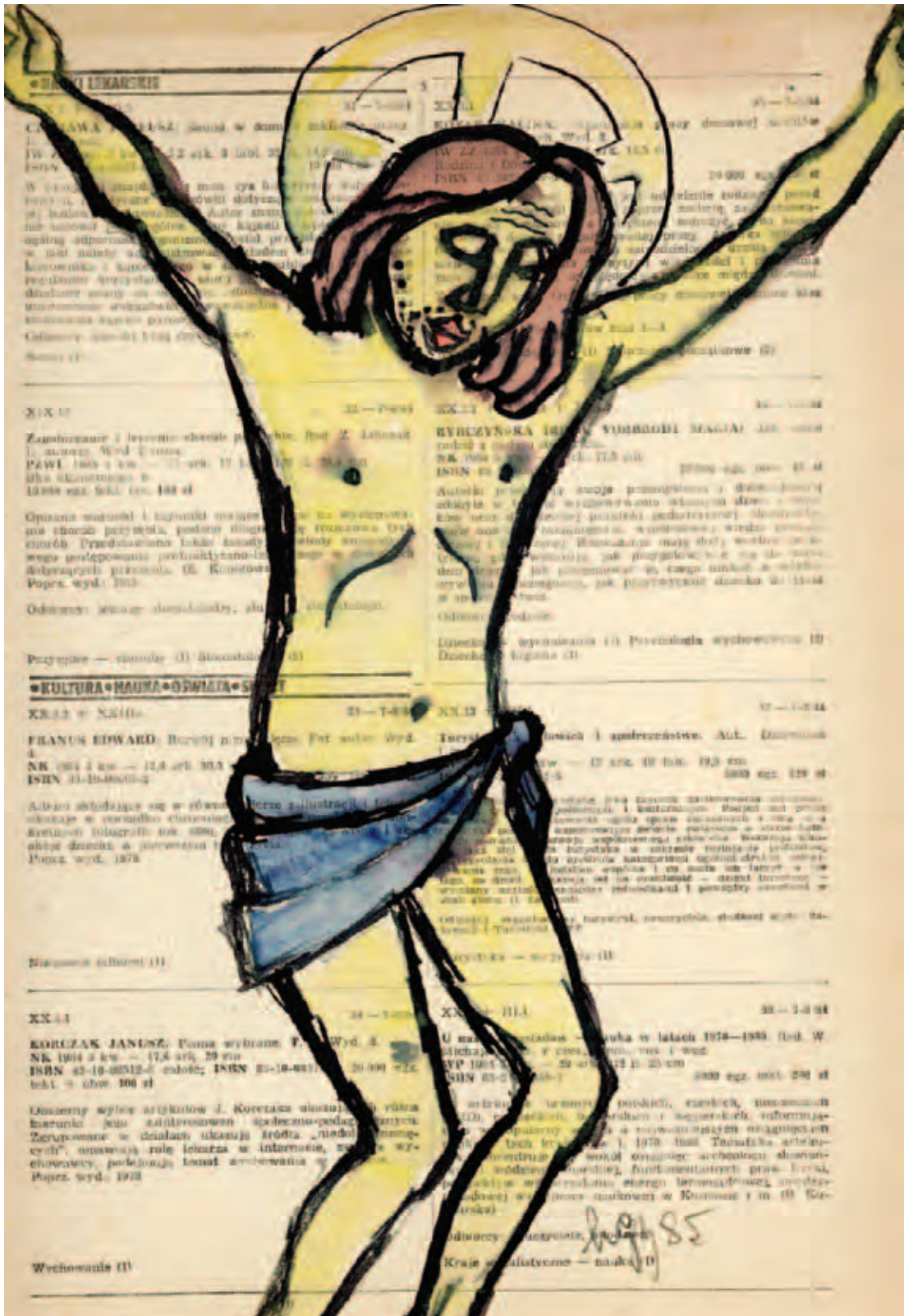
HADIK GYULA, Krisztus-sorozat (Mégfeszítés), 1985, nyomtatott papír, vegyes technika, (4x) 45x30 cm

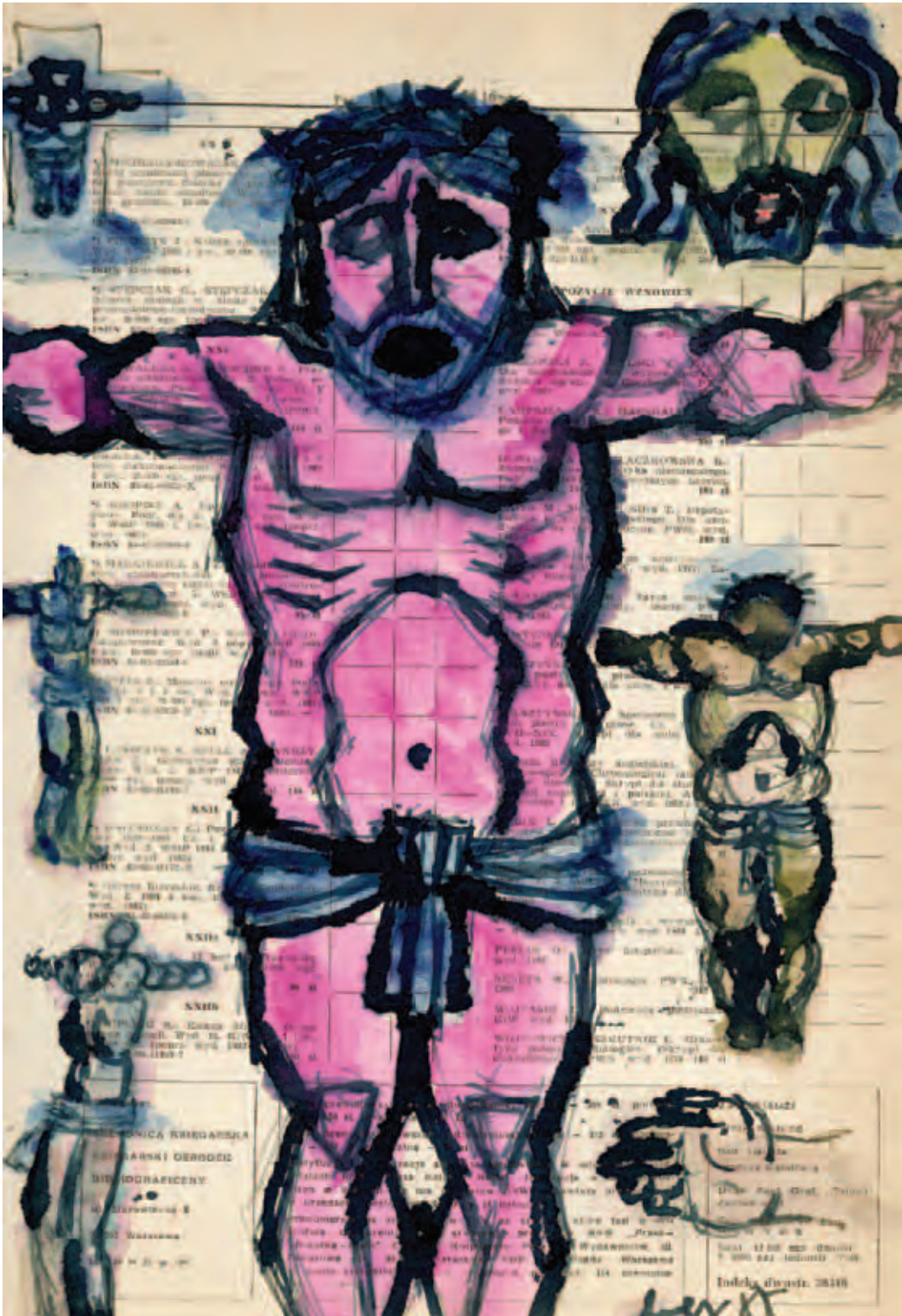
HADIK GYULA, Krisztus-sorozat (Mégfeszítés), 1985, nyomtatott papír, vegyes technika,
(4x) 45x30 cm

HADIK GYULA, Krisztusfejek-sorozat I-IV., 1994, papír, kréta, (4x) 30x 20 cm

HADIK GYULA, Krisztus-sorozat (Megfeszítés), 1985, nyomtatott papír, vegyes technika, 45x30 cm

HADIK GYULA, Krisztusfejek-sorozat I-IV., 1994, papír, kréta, 30x 20 cm

PAPP ENDRE

Csak bűnrészes

Önbemutató és sorsértelmezés

Cs. Szabó Lászlónál

PAPP ENDRE (1967) Budapest

A PSZICHIKAI VALÓSÁG ÍRÓJA

A *Hűlő árnyékban* című memoár és a *Két tükör közt* önreprezentáló beszélgetései szorosan összetartoznak: önértelmezések. Írói felütésnek is megtenné, mégis a végső egyenlegvonás könyvbeli hátsó traktusában hangzik fel a rétori kérdés: „De miféle tapasztalatokat, milyen tanítást adhatnék át egy kalandosan változatos, viharvert, vagyontalan, viszont sohasem könnyelmű, sőt diplomatikusan megfontolt élet alkonyán?”¹ Cs. Szabó László a hitelesség tekintetében kételkedve fordul az önéletírás felé: „De mind jobban gyanakszom a műfajra, akármennyire őszinte az ember, mégis kacér a kép, még a kegyetlen is. [...] öncsaló tetszélges minden önéletrajz.”² Mindamellettt visszaemlékezéseit elrendezve jelét adja, hogy tökéletesen tisztában van az önéletrajzi emlékezet pszichikus természetével: „Magánéletem összeolvad benne idegen sorsokkal, lelkem a köz lelkével.”³ Valóban, hiszen az önéletírás nem csupán önreflexív aktus, hanem a személyes és a kollektív kultúra összjátéka.

Alighanem ez a kijelentés rövid kifejtésre szorul. Induljunk ki abból, hogy az élmény, az éntudat egyidejűleg teremtője és eredménye az önéletrajzi emlékezetnek. Az autobiografikus visszaemlékezés indítékai között megtalálható az öngazolás, az önértékelés, az identitásfenntartás és önreprezentálás. Az énemlékezet elidegeníthetetlen sajátja, hogy folyton változó és újraszerkesztett. Egyértelmű célja, hogy a személyes történet érzetét keltse, egy mások által akceptálható sorsot mutasson fel. Éppen a mások elismerésére utaltsága miatt szociálisan és kulturálisan beágyazott és behatárolt. Az önismeret tudatos és nem tudatos, rejtett elemeket tartalmazó rendszer, amely folytonosan viszonyul korábbi önmagához és a külső világhoz, ezért szükségszerűen önminősítő. Az introspekció konstruáló folyamat, a biografikus élmény valósága értelmezés eredménye. Pszichikus valóságot eredményez, amelynek saját időérzete van, ebben bontakozik ki az élet története. A múlt és a jelen egybeolvad a saját létidőben. A személyes élettörténet folyamatos tudati és mentális szerkesztése eredendően emlékeztet a műalkotás folyamatára, de mindig társas történés alakjában zajlik le, a külső reakciókat beépítő együtszerkesztést mutat. Ezúton jön létre a személyes kultúra, mely tágabb kulturális kontextusba illeszkedik. Az egyént övező történelmi valóság és kultúra komponensei személyes jelentéssel bírónak válnak, ekképpen a kultúra szubjektivizálódik. Az élettörténet alkotója időben kiterjesztett narratív én, nemcsak a múlttal, a jövővel is, azaz célképzéssel rendelkezhet.⁴ Elkerülhetetlenül szembetalálja magát a realitás kérdésével, s a megértett és összefüggő rendszerbe konstruált saját élettörténetét tartja az igazi valóságnak. Gábrriel García Márquez *Azért élek, hogy elmeséljem az életem* című memoárjának kezdő mondata erről tanúskodik: „Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, s ahogy visszaemlékszik rá, amikor el akarja mesélni.” Az identitás az emlékezetnek van kiszolgáltatva. Az írásban megjelenő egzisztencia a látásmód tárgya. Időélménye személyes, tudása reflexív. Az elbeszélte személyes és kollektív múlt egyazon élettörténet eltérő kontextusa. Egyszerre hoz létre történő személyes és szociális identitást. Ebben az azonosságban a személyes időérzetnek magától értetődően térbeli összefüggései vannak.

Cs. Szabó Lászlónál nagyvonalakban az otthon, a haza és az itthon, a kinntartózkodás relációjáról lehet beszélni. Élete három fordulópontját jelöli meg: a születést (1905), a válást Erdélytől (1918) és a Magyarországtól való elköszönést (1949). Mentálisan meghatározó volta miatt még párizsi tanulmányútját sorolja esetleg melléjük (1925). Már Erdély, közelebbről Kolozsvár és Magyar-

Részlet a megjelenés előtt álló *Cs. Szabó László*-kismonográfiából. A könyv megírása idején a szerző az MMA ösztöndíjában részesült.

ország között is van érzelmi differencia mint őshaza, a személyiség bölcsője és felnevelője, illetve a fiatal- és felnőttkor szintere között. A hierarchia alsóbb szintjére kerül London, valamint a visszatérő tartózkodási hely, Olaszország. Írói vetülete a fizikai és szellemi értelemben is valós száműzetés élethelyzete. Az első, a gyerekkor világának elhagyása kényszerű cselekedet. Az áttételeiben ugyancsak kényszerű, de facto azonban önkéntes száműzetés, 1949 után hoz lényegi változást a térszemléletben. Előtte a haza a történelmi országot jelenti, az én külföldi utazásai élmény- és tapasztalatszerző jellegűek, a múlt hangsúlyos jelenléte mellett a jelen időre kíváncsiak. Jövőképük a háború fenyegetését mint már ismert tapasztalatot hordozzák. A nyugati élet viszont már a múltra koncentrál, zarándoklat jellegű utazásokat indukál, a múlt jelenné tételeivel próbálkozik. Jövőképe ugyancsak fenyegetéssel teli, de immár konkrétan nem azonosítható a fenyegető, inkább a kultúra-vesztés és az antropológiai kiüresedés veszélyét vetíti maga elé.

Cs. Szabó nem realista, hanem a pszichikai valóság írója. Bányai János azt fejtegette egy tanulmányában, hogy „önéletrajzi esszéje a kulturális beszédmód egyik kitüntetett változata, amelyben elkülönítve ugyan, mégis együtt van benne jelen a »valóságos« és a »fiktív« történet, a történelmi és az elképzelt”.⁵ Elkerül mindenfajta szakmai zsargont vagy diszciplináris behatároltságot a valómást tevő. Szakmaiság helyett az írói átélőképesség érdekli. Vállalt idegensége vagy akár anakronizmusa a világban személyes szabadságként, függetlenségként jelenik meg írásaiban, mint a fizikai-objektív időben való otthontalanság kompenzációja. Önsorsértelmezése, kiegészülve esztétikai önértésével, továbbá a létezés morális távlatú megítélése adja össze kulturális tudatát, amely nem magába zárt. Ontológia vagy más megközelítésben üdvtörténelmi kijáratát a logocentrikus értelemnek a világon, az egyszeri életen kívül helyezése biztosítja, ez egyben a világ- és létértés antropológiai behatároltságot jelenti. Cs. Szabónál a sors titokzatos elrendeltsége mögött a létezés végső megérthetlensége áll, innen táplálkozik elbeszéléseinek szürreálisba hajló szemléleti dimenziója. Fatalizmussal és csakazértis daccal fordul az uralhatatlan sors iránt, tudását létparadoxonokba sűríti. Ez az értelmetlen végzettel szembeesülő kulturális tudat eltéveszthetetlenül közép-európai, közelebről magyar sajátosságokat mutat. Látóköre felöleli a régi magyarságot, a felvilágosult racionalitás búvkörében élő 18. századot, a nemzetépítő reformkort, a két háború közötti időszak válságtudatát, a háború utáni későmodernségnek a kész megoldásokkal és magyarázatokkal szembeni bizalmatlanságát, elkerülve ugyanakkor annak személyiségkrízisét és nyelvi elbizonytalanodását. Csupa ellentmondás az írói személyisége, de entitás marad, sőt, fel sem merül benne, hogy ne lenne az. Cs. Szabó írói pályája a magyar klasszikus modernség első nagy hulláma, a Nyugat első nemzedéke, Ady, Babits és Kosztolányi után indult. A tudatában még többé-kevésbé egységes, a felvilágosodás elveire és a romantika egyéniségkultuszára épülő művészetfelfogás nosztalgijától áthatva, de már egy világképében ziláltabb, értékeiben elbizonytalanodott időszakban fogalmazta műfajokat vegyítő, mozaikos szerkesztésű, intertextuális áthatásokkal dolgozó esszéit, világérzékelésének irodalmi lenyomatait. Még hatottak rá a premodern axiómák: a zsenikultusz, a klasszikus ízlés normája, Herder természetfilozófiája, a Bildung önképzőeszméje, a tradicionális nemzeteszmé fennkölttsége. Viszont nem hitt már a történelmi fejlődésben, az ember erkölcsi tökéletesedésében, az igazságra való rátalálás problémátlanságában. Az átmenetiség érzése kondicionálta mind történelmi, mind esztétikai értelemben, a kulturális hagyomány tekintetében azonban a töretlen kontinuitást képviselte.

KÉT TÜKÖR KÖZT; HÜLŐ ÁRNYÉKBAN

Közelebről vizsgálva a köteteket, a *Hűlő árnyékban* Cs. Szabó László önéletrajzi írásait fogja egybe. A kötet végén olvasható a függelék, amelyben Czigány Lóránt bibliográfiában gyűjti össze az író 1949 és – a bővített változatban már a teljes életműre kiterjesztett – 1984 közötti külföldi irodalmi munkásságát, illetve a személyére vonatkozó legfontosabb irodalmat. A „század tanúja” szólal meg az írásokban, aki a „rettenetes” 20. században zajló kalandos és szenvedéssel teli életét teszi az önvizsgálat mérlegére. Summáját már a bevezető sorokban tisztázza: „Dacolva a Sorssal, részvételt másokért, érdemes vállalni az életet. Hetvenévesen egy nagyon rövid vallomásban másképp mondtam: mindig rendelkezésre kell állni.”⁶ Keresztény humanista világnézetével indokolja cselekedeteit. Kamaszkori protestáns „oltásának” tulajdonítja az egész életen át munkára sarkalló belső kész-

tetését: a rábízott talentumokkal való elszámolás kötelességét. Arról ír, hogy nincs karizmatikus küldetéstudata, s a tűnődés inkább az alázatot és szolgálókészséget fokozta benne.

A saját látásmód és a visszahúzódva birtokolt külön valóság joga visszavetítve már megtalálható a kezdeti évek kisvilágában is. „Nincs gyermek, aki csak abban hinne és bízna, amit lát” – írja.⁷ Érzelmes városrajzban számol be kolozsvári gyermekkorra emlékeiről (*Város a század elején*), amelybe beleszővi a „civitas primera” történelmét, kulturális emlékezetét, közösségi szellemét és jellegzetes alakjait. Ezernyi név tolul a tolla hegyére: Reményik Sándor, Jósika Miklós, Kriza János, Wesselényi Miklós, Kemény Zsigmond, Mikó Imre, Orbán Balázs, Gyulai Pál, Barabás Miklós, Apáczai Csere János, Dávid Ferenc, Heltai Gáspár stb., akinek valamilyen formában köze volt a városhoz. Emlékei kavalkádjában, impresszionisztikus látomásában a lelkület, a szellem, a mindent átható művelődés megragadása a cél. Hangulatok, látványok, a plasztikus történelem, a személyes és családi múlt, az enteriőrök, épületek, tájelemek, városrészek, utcák megjelenítései mind ezt szolgálják. Milyen volt Kolozsvár? Mértéktartó, puritánul elegáns, tartózkodóan udvarias. Nagy jellem a maga antropomorfizáltságában, mert mindig önmaga akart lenni. Atmoszférája örök: „Ami egyszer megtörtént, mintha még folyton történnék ebben a városban.”⁸ Nemcsak fizikai vagy történelmi realitás, a személyiség személyes emlékezet hozzájárulásával az, ami: az örök forrás. Nem nehéz észrevenni a párhuzamot Rómával.

Élete nagy töréspontjaként élte meg az 1918-as Budapestre költözést – ettől a dátumtól eredeztetni emigrációját. Személyes életútjának cezúráit a század sorsfordító eseményei jelentik: az első világháborús vereség, a trianoni országcsonkolás, a kommunista hatalomátvétel előli emigráció, 1956 lélekemelő és tragikus élménye, majd a hatvanas évektől a Nyugatra menekülő fiatalok között végzett tanító munkája, a számos európai városban megtartott „repülő egyetemi” előadások. Visszaemlékezéseiben lélektanilag motivált portrékban örökíti meg a „legyűrhetetlenek” látott édesanyja és édesapja, a Nemzeti Lovarda igazgatója, illetve fegyvertársának tekintett elhunyt második felesége, továbbá az utána szökő egyetlen fia portréját. A többrétű, a mentalitástól a tárgyi relikviákig érvényes hatókörű családi örökségét meghatározónak véli személyisége alakulásában. Ahogyan írja: „Belénk vannak oltva az ősök.” A meghitt barátság hangján szól fiatalok közötti közösségről: a „Hétfőiek” – irodalomtörténeti kategóriával: „az esszéíró nemzedék” – szellemi köréről. Társával, Halász Gáborral, Ignótus Pállal, Kerecsényi Dezsővel, Szerb Antallal és Hevesi Andrással a Nyugat folyóirat második nemzedékéhez sorolták magukat.⁹ Feltűnnek memoárjában a tanáraiként tisztelt Babits Mihály és Hatvany Lajos, első felesége utáni apósa, Nagy Endre humorista, a szeretet hangján szól Móricz Zsigmond barátságáról. Karakteres elbeszélői vonás, hogy az élet helyszínei kultúrtájként jelennek meg, így a külső Józsefváros is, amely magába fogadja Kacsóh Pongrácot, Csontos Gyulát, Bartók Bélát, Bajor Gizit és Babits Mihályt – így együtt azok, amik: éltető közeg. Ahogyan az a kávéházak irodalmi kultúrája, az urbánus közboldogság kellékei. Beszámol továbbá karrierjének fő állomásairól: a Közgazdaság-tudományi Egyetemen végzett diplomáciai szakról, a gazdaságtörténelemből tett doktori címről, a Kozma Miklós elnök hívására betöltött irodalmi osztályvezetői pozíciójáról a Magyar Rádióban, az 1945 után a Képzőművészeti Főiskolán szerzett művelődéstörténeti katedráig folytatva sort. A fordulat évében, 1949-ben érte itáliai tanulmányútján Bóka László hazarendelő sürgőnye. „Sorsomat e szöveg döntötte el”, vonja le a következtetést, s tárgyyszerűen hozzáteszi, hogy mindene odalett: „elvesztettem írói hivatásomat, valamennyi olvasómat s magyar pályatársaimat.”¹⁰ A fátumos eset dramatikus bemutatásban tárul fel. Bóka táviratára – „szolgálattételre azonnal jelentkezék boka” – egy sürgöny a válasz a miniszter Ortutay Gyulának: „tanszékemről lemondok.”¹¹ Mondhatni, örkényi „egyperces novella” született. Ezt műfajilag egy miniatűr monodráma követi: „Mindent elvesztettem, ami drága volt nekem, mindent, ami száz szállal nőtt a szívemhez, mindent, mindent.”¹²

A nélkülözés éveitől 1951-ben a BBC magyar adása hívta meg munkatársnak. Angliai életét az elvesztett státusok visszanyerésének küzdelmeként értékeli. Fokozatosan visszakapta régi foglalkozásait: újra – az emigráció körében – elismert íróvá, önálló műsorral bíró rádiós szerkesztővé és az 1956-os forradalom hozományaként a menekült fiatalok tanárává vált. Novellisztikus írásokban számol be életének különleges élményeiről. A *felsült titkos ügynök* egy második világháborús katonai küldetésben játszott avatatlan, mégis sikeres közreműködés története. A *farkas tanyában* érzékletes leírását adja a német Birodalmi Kancellárián, Hitler üres dolgozószobájában tett látogatásának. A *Puska, kötszer, kucsma* című elbeszélés az angoloknak a magyar forradalomban nyújtott

segítségéről szól. Egy szemtanútól hallja a minősítést: „Milyen volt? – Gyönyörű. [...] Mosoly, mosoly mindenütt. Kézfogás.”¹³

Sorselemzésében ambivalens érzéseiről tesz vallomást. Szenvedélyesen ragaszkodik az európai kultúrához, s éppen azért kötődik hozzá, mert különbözik attól. Nincs pontosabb értelmezése a kijelentésnek, mint Csoóri Sándoré: „Azt a tudatot igyekszik erősíteni bennünk, hogy nem leszünk addig európaiak, míg nem tudjuk elkülöníteni magunkat Európától, mivelhogy az európaiság önállóságot, lelki függetlenséget jelent.”¹⁴ A nyugati kultúra mélysége utolérhetetlen. Ebből az okból kifolyólag viszonyát művelődési eszményéhez egyszerre jellemzi a vonzódás és a történelmi-társadalmi kritika, a művészi nagyság és szépség előtti elragadtatás, valamint az önvállalás. A magyar irodalom és a kis népek irodalmának elvi törvénye felfogása szerint a „kétirányú, teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népük mélyrétegei iránt”.¹⁵ Vigasztalónak találja a tudatot, hogy nemzetéért idegenben is élhet. A teremtő cselekvés célját – ezért írt Cs. Szabó kizárólag magyarul – a nemzeti közösségen belül találja meg: „Tud rólunk a világ annyit, amennyit, minél többet, annál jobb, de mi elsősorban egymásért vagyunk.”¹⁶ Antik, görög minta alapján igazolja választott életformáját, bizonygatva, hogy négyezer éves történetük folyvást meggyőz: a diaszpóralét örök és természetes életforma, ugyanúgy, mint a mélyen gyökerező nemzeti, utolsó vércseppig féltett és védett országhatárok közti. Személyes élettörténetében a fátumot is hatóerőnek gondolja: „sorsunkban csak bűnrészesek vagyunk, nem egyedüli bűnösök”.¹⁷ Az elvégzett munka miatti önbizalom, a csapások és fájdalmak sztoikus nyugalommal való viselésének megnyugtató bizonyága mellett folytonosan kísérti a csalódottság, a remények bevalatlanságának érzése: „Valószínűleg vittem annyira, mint Batsányi János vagy Bajza József, s ez nem csekélység, de csupán Csokonainak és Vörösmartyknak érdemes lenni. Kudarc a legtöbb élet, a sikeresnek látszó is, az enyém csődtömeg. Egy ideig megdöbentett ez a lesújtó felismerés, ma már mindinkább tragikomikus.”¹⁸ Előfordul, hogy rácsodálkozó távolságtartással tekint korábbi önmagára. Elveszetteknek hitt háborús naplóját valaki utánaküldi Londonba. Az első öröm utáni reakciója nem szokványos: „Olvasgattam egy ideig, aztán végleg félretettem, nyugodjék holtan vagy tetszhalottan. Idegen ember írta: egy budapesti bujdosó.”¹⁹ Megkísérti a hiábavalóság gyötrelme is: „Minden mű, a tökéletesen zártnak és kereknek látszó is bizonyosan csonka a halál percében: önkínzó szemrehányások tüzes rostélyá.”²⁰ Egy Babits-relikvia sorsában – halotti maszkját a Cs. Szabó lakását elrekviráló megszálló szovjet katonák ablaktámasznak használták – kifejezi illúzióktól mentes történelmi tapasztalatát: „orosz kezelésben már nem a Jó Halálra intett, csupán emlékeztető volt az Emberi Komédiára.”²¹

Az önbemutató narrátor nem tart következetes időrendet az elbeszélés menetében, csapong. Élménybeszámoló, városrajzok, meditációk, szakértő előadások, történetmesélés, történelmi reflexiók, művészeti, irodalmi állásfoglalások váltják egymást szeszélyes sorrendben a születéstől az öregségig tartó természetes életvonulatban. A komplex életértelmezés megalkothatóságát ugyan nem akadályozzák meg a részletek rendezetlenségei, de az egészen belül ható, a formára is kiterjedő elbizonytalanodások az átmenetiség benyomását idézik elő. Az életidő megjelölésére szolgáló szó kiválasztása is beszédes, mert elszomorító, beteg századot emleget, s nem saját arculatú kort. A létállapot tapasztalata drámai hatású. Megerősíti édesanyja kegyetlen sorsának jelképpé emelt, mégis tárgyilagos bemutatása: „Átjáró folyosón élt nem hónapokig, hanem körülbelül két évtizedig.”²² Mindezen túl, az átmenetiség érzése konstans tudati állapotként könyvelhető el, ahogyan azt már egy 1928-as naplórészlet bizonyítja. Ebben a kassai, bártfai, lőcsei oltárképek szemlélése kiváltotta bejegyzésben arról elmélkedik, hogy ha egy „sötét kor” – amely még nem ismerte az iskolakötelezettséget, ahol városirtó hadvezérek zsarolták a népet, s a jobbágy nem viselhetett hivatalt, s a törvényhozói és bírói hatalom nem volt elválasztva egymástól – ilyen tiszta lélekkel volt képes ábrázolni, akkor a saját felvilágosodott és modern világa már képlékenyen vált: „Ha az európai kultúra lényegében csakugyan olyan léleklátó és magába szálló, mint ezek a neuraszténiás, spirituális kezek, amelyeket szavazati jogot nem gyakorló polgárok faragtak és festettek, akkor a mi korunk már egy átmeneti kultúrtípus, de semmi esetre sem tisztán európai.”²³

A személyes szellemi szabadság birtokában beszél a halálról. Felidézi Kandó László festő róla költött sírfeliratát: „Itt nyugszik Szarvas Szív, aki művelt hulla akart lenni.”²⁴ A visszafogott önróniából azonban azonnal sztoikus elégiába vált az utolsó mondatok testamentumi rendelkezésében: „feküdjem ott, ahová éppen letesznek.”²⁵ S elcsendesítésként egy Zrínyi-strófával teszi ki az érzel-

mi nyugvópontot: „Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó, / Óram tisztességes csak légyen utolsó. / Akár farkas, akár emésszen meg holló: / Mindenütt felyül ég, a' föld lészen alsó.”

Úgy temetkeznek, mint egy pápa. A legnagyobb egyszerűséggel s a legnagyobb szerénységgel: más avatottabb szavaival.

A *Két tükör beszélgetései* legalább annyira tudatos önvallomások, mint a memoáré. Sőt, maga a műfaj, a beszélgetés is nagyító alá kerül mint irodalmi hagyomány. Számos hivatkozott előzményből – csak mutatóban: Eckermann beszélgetése Goethével, Hazlitt, az angol esszé mesterének eszmecseréje James Northcotterrel, Claude Mauriac purparléja André Gide-del – az idők változását látja meg. Cs. Szabó az angol mentalitást érzi magához közel: nem akarja túl komolyan venni magát, meg akarja őrizni távolságtartó öniróniáját, nehogy nevetségessé váljon mások számára. Korábban még egészen más súlya volt az egyéniségnek. Az interjúalany önpozicionálása kiderül a következő idézetből: „A múlt század »tanulatlanabb« óriásai egészen másként voltak nagyon okosak, mint a kicsiszolt s olykor már enciklopedikus látókörű utódaik, az unokák. Tömeghatás és műveltség mindenetre fordítva viszonylik egymáshoz: amíg éltek, azok a letűnt, darabos titánok voltak egyúttal a legtekintélyesebb best-sellerek.”²⁶ A művész távolsága a közízléstől és közérdeklődéstől a modernség közhelye, kétségtelen igazsága szorítja arra a saját el nem ismert fontosságának tudatában élő alkotót, hogy önreflexív viszonylatot teremtsen a nyilatkozataiban. A műfajról írott kis esszéjében két önpozicionáló megállapítást tesz. Megerősíti a Magyar Néző szerepét, amelynek a személyes szabadság a záloga. Mellé állítja a Magyar Peregrinus alakját, az egyirányú közvetítést Nyugatról a magyarság felé. Utóbbit – eltérően a memoártól – felmenti a szolgálat terhe alól, hangsúlyozva, hogy „a felszín alatt áramló, hatalmas történelmi akarat által sodortatva”²⁷ szándéktalanul, fátumosan cselekszik. Nagy hozadéka a beszélgetéseknek az írói személyiség öntükrözése. Az *Ember és műfaj* című interjúban, amelyet rádiós munkatársa, Siklós István készített, Cs. Szabó feltárja „műhelytitkait”. A modern magyar esszé képviselőjében szól a műfaji előzményekről: a spanyol szerzők – Unamuno, Eugenio D’Ors, Ortega y Gasset –, az angolok – Aldous Huxley, Lytton Strachey – hatásától, a neofrivól, nagyúri ironikus tiszteletlenségről, Virginia Woolf, William Hazlitt, Cocteau példájáról. A magyar elődök közül a reformkori utazókat emeli ki: Wesselényi Miklóst, Eötvös Józsefet, Gorove Istvánt, Pulszky Ferencet, Trefort Ágostont, Irinyi Józsefet, Bölöni Farkas Sándort. Mesterként tekintett T. S. Eliotra és Babits Mihályra. Ami igazán modernné tette ő és társai esszéírását, arról azt gondolja, hogy mindannyian Proust, Joyce és Babits nyomvonalán haladva Bergson követői: „az ő intuitív ismeretelmélete lappangott igyekezetünk mögött, hogy szakítsunk az elavult időkategóriákkal”.²⁸ A „másik időnek” nevezi azt a szemléletet, amely a múltat a jelennel folyton újjáteremti közös idősíkbá foglalásukkal. Cs. Szabó esszéírása valóban követi a bergsoni elveket: a szubjektív idő „felfedezésével”, a mélyebb valóság megismerésének, az értelem munkáját magába foglaló intuíciónak a szemléleti elvé tételével. A személyes tudati időtartam és az objektív tudat idejének, a valóság két rendjének, az érzékek világa heterogén terének, illetve a homogén tér szétválasztása s az élan vital, a vitalizmus hatásának keresése jellemző rá. Szemléltető az átváltozó képesség, az intuíció ismertetése, ahogy a teremtő szenvedélyben az eleven élet folyton újraalkotja a jelennel a múltat is. Így beszél erről: „Abból áll a folyamat – elég tisztán látom –, hogy belső radarjelzés ráfordítja kíváncsiságomat valamilyen történelmi, művelődéstörténeti vagy irodalmi jelenségre. Ösztönösen engedek a bevált jelzőrendszernek. Látszólag nem keveredem a nyers étellel [...] Csakhogy amikor egy letűnt történelmi helyzetbe s egy holt emberbe – valamikor valóságosba – beleélem magamat, a puszta kíváncsisággal kezdődő nyomozás a nyers életnél lyukad ki, mert egymás után lehámlanak a történelmi rétegek, s én átsodródok a visszapillantó ember védett állapotából a maga köré pillantó ember védtelen állapotába, kiderülnek a történelmi alakok, motívumok és pillanatok időszerű vonatkozásai, s végül ott állok fatálisan, derékig a Ma emésztő tüzeiben, a megfigyelő művelődéstörténész már elkötelezett *homo politicus*, igenis mellel megy az életnek.”²⁹ Nos, a Magyar Néző ártatlan szemlélődésnek ható helyfoglalásáról kiderült, hogy nagyon is aktív reakció az egyetemesnek tekintett szabadság és erkölcs nevében. Protestáns esszéírónak titulálja magát a szó szimbolikus értelmében is: protestáns, azaz puritán erkölcsöket szigorúan számon kérő.

Az erkölcs kérdése az élethelyzet meghatározó összetevője is. Kerényi Károly szavait idézi fel: „Hogy mi már nem vagyunk emigráció, mi a zsidósághoz hasonló diaszpóra vagyunk, öt világrészbe szétszórt, szinte megszámlálhatatlan kis és nem is mindig kis közösség, amelynek becsületes ket-tős hűségétől függ, hogy meddig marad fenn politikai és földrajzi egység, jelképesen: király nélkül.

[...] A Tóra: Arany János.³⁰ A diaszpóra meghatározás véglegesebb állapotot jelöl, de nem a fogalmi kategorizálás a fontos. Cs. Szabó konstans igazsága, hogy az emigráció örök emberi helyzet és állapot. Az emigráns nem cserél hazát, megőrzi a régit, az új országához pedig megpróbál lojális lenni. Az emigráció addig tart felszínen, fűzi hozzá, amíg van etikai értelme. Számára ez az értelem a hazához tartozás megélése kulturális dimenzióban. Az összefűző és megtartó kapocs az irodalmi műveltség és az anyanyelv. Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztos, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd, a magyar ember kedves, bölcs humora – Horváth János írta le így a nemzeti klasszicizmus Arany János műveiben megtestesülő ideálalakját.³¹ Aranynek a nemzetösszetartás kultikus-szagrális magasságába emelése vajon maga után vonja a nemzeti klasszicizmus Gyulai Pál által normává avatott életvitelbeli és esztétikai követelményeit is? Tényleg vissza akarja helyezni a 19. század eszményítését jogaiba, amellyel szemben határozta meg magát a Nyugat folyóirat, Cs. Szabó szellemi védjegye? Mivel következetesen visszautasítja saját személyére nézve és általánosságban is a prófétai-képviselői szerepet – érte ezalatt, hogy az író a nemzet lelkiismerete, emlékezőképessége, becsületének védelmezője, identitásának őrzője –, nehezen hihető róla, hogy egy örök minta hősszobrához akart volna visszatérni. Inkább arról van szó, hogy „nagyapáink, apáink őt tekintették a Biblia mellett a magyar nyelv élő forrásának”.³² A magyar nyelv legjobb beszélője és legteljesebb birtoklója cím mellé feltétlenül odatartható a nemzet bárdjává minősítése is. „Valószínűleg ő az, aki Homérosz és Osszián módján túlélne a magyarságot, elsüllyedt sírja fölött lebegve a Tisza-parton, ahogy a hun énekmondók árnyait látta lebegni az alföldi csonthalmok felett. Nehéz napokban, a csüggedés óráiban maga is így gondolta önvigaszul, s ezt a szerepet szánta magának: a bárd szerepét, egy kihalt nép halhatatlan képviselőjében.”³³ Cs. Szabó azonban olyan babérokat osztogat, amelyek mégiscsak visszavezetnek a kortalan eszményítéshez, bár Aranyt nevezi az első modern költőnek. Történeti szempontból nem lehet senkit kinevezni a magyar nyelv isteni kinyilatkoztatójának, mert a nyelv szüntelen változik. Ez a helyzet a nemzet költőjének gránitalapzatával is: futóhomokra épült. Történi minősége és arculatának korlátozhatatlan változékonysága miatt a nemzetnek nem létezhet örök irodalmi kifejezője. Igyekezete egyrészt érthető: a kulturális hagyomány profán szakralizálási javaslata, más eszköze nem lévén, mentőövet dobhat a nyugati szórványba került magyarok közösségi azonosságtudatának megőrzéséhez. Viszont olyan megmerevített, akadémikus kulturális modellt állít fel – romantikus pátozzal fűszerezve! – egyúttal, amely a magyar nyelvhez ragaszkodó művelődést a múltba zárja, anakronisztikussá teszi, s ezzel a biztos végét segíti elő. Arany János kábakővé minősítése megfelelő eszköz az érzelmi húrok pengetéséhez, a nemzeti tudat megmentéséhez azonban csak kiindulópont lehet, de Tóra, azaz Törvény nem.

A magyarok nemzeti mivolta egyébként is problémás Cs. Szabó számára. Pozitívan viszonyul a gondolathoz, amikor azt hangoztatja, hogy saját etnikuma nem rosszabb semelyik másiknál sem, s osztorozza az önlefozkodást, helyteleníti az önbecsmérlést. A józan közösségi önismeret ugyanakkor azt mondatja vele nációjáról: „Tehetséges, szívós, színes, becsvágyó, csak azért is egyének, s egy kocsonyás massa, amely a belső lazaság és bizonytalanság kompenzálására folyton hajtogatja, hogy ő: nemzet, nemzet, nemzet!”³⁴ Muszájból kiáll persze a meghasonlott, kocsonyás massa mellett, azonban nem mulasztja el a szembeállítást az angolokkal, akik valódi nemzetet alkotnak, mégpedig „alapreflexeik” működésében azok. Feltételezhetően azt érti ezen, hogy mentális alapzatuk és érték tudatuk közössége hasonló reakciókat vált ki belőlük az élet különböző kihívásaira. Ez a felismerés tehát a peregrinus műveltségközvetítő munkájának indoka. Egy valódi, régi nemzet mindennapi életvitelében talál új életre, s ez a fejlettségi idő- és minőségkülönbség jelöli ki a közvetítés mozgásirányát. Tapasztalataikkal felvértezve, tanulási folyamat során a magyar is remélheti ebben az értelemben tételezett nemzet némesedését, így hát a médium, akár önkéntelenül is, nemzeti feladatot teljesít.

Érdemes odafigyelni történelembölcseletének negatív emberképére is! A felvilágosodásnak a történelemben ható racionalitást vizionáló tekintete nehezen lát át Cs. Szabó elhomályosuló szemüvegén. Illúzióknak bizonyult a szemében az a polgári humanista elképzelés, hogy metafizikai alapozottság nélkül jó, jobb és végül tökéletes emberi világ hozható létre. Véleménye egyértelmű a kérdésben: „Állam és egyén viszonya többé nem racionális. Szabatosabban: megint nem az.”³⁵ Vállaltan a közép-európai történelmi tapasztalat birtokában fogalmazza meg kritikáját, amely a rémképet valósággá tette. Így folytatja: „Állam és egyén viszonyát időnként valami alantas, barbár misztika

jellemzi, s nem a józan egyezés, amire a racionalizmus tanított a századfordulón, civilizált vágyálomba ringatózva.³⁶ Ezzel szemben Európa megkapta Hitlert, a „munkakerülő emberi hulladékot” és Sztálint, a „szklerotikus örületet”.³⁷ Ami a legnagyobb botrány, hogy a tömegigény segítette őket pozíciójukba, amely eszméktől reméli megistenülését. Ítélete irgalmatlan: „Embert a baromtól az különbözteti meg, hogy az ember mint áldozat szerelmes a vágóhidak nagy szállítóiba. Édes meghalni nevükkel a cserepes ajkon.”³⁸ Maga köré nézve, a 20. század második felének „hájás” nyugati világában is észreveszi a belső hanyatlást, amin a földrész önmagától való elidegenedését, kultúrájának hátrahagyását érti. Érzékelt a piaci és hatalmi manipulációkat, amelyek az érdekek és a birtoklás körül forognak. Féltette a nyomorult embert, aki elpusztul a hiszékenység oltárán. A hidegháborús nagyhatalmi vetélkedésben, illetve a tőlük példát vevő terroristák mindennapi polgárháborújában az erkölcsi gátlások felmorzsolódását, a nihilizmus térnyerését vette észre. Alapvető késő modern tapasztalatot mondott ki a metafizikai gondolkodás, a vallásos világkép elvesztéséről s a tudomány fetiszizálásáról: „Isten tenyeréről a tudomány kezébe estünk; tartok tőle, hogy nem jó csere.”³⁹ Vajon mit szolt volna a mindenfajta emberi tudás totális relativizálását képviselő posztmodern állapot diszkurzív nyelvi modelljéhez, hogy az igazság csak megállapodás kérdése, szerencsés esetben, máskor csak hatalmi érdek? Disztópiákat is felvázolt megrendültségének kifejezésére. Fenyegetőnek látta mind Orwell sima modorú agyomosottjai világának eljövételét, mind a maeterlincki önkéntes Termeszállam beköszöntét. Sőt, a jövő emberének komputereknek való kiszolgáltatottságát is valós veszélynek írta le.

Fény az alagút végén? Alig pislákol: „Sötét a világ. De [...] még mindig elviselhető a keresztény világszemlélet pislogva is ható, megfagyott kegyelmi fényében, itt nyugaton.”⁴⁰ Életidejét 1914 óta tartó új vaskornak tartotta az író, amelynek a barbarizált késő római császárkor lehet az analógiája. Cs. Szabó önkéntes menedékének saját öregsége nyereségét tartotta. Az idős ember már alig avatkozik a közösség dolgaiba, mentálisan távolodik tőle: „Az ember értelme még szenvedélyesen azonosul a világgal, de már növekvő érzelmi távolságból.”⁴¹ Az író pszichikus valósága tehát részben már szabad a történelemtől és a társadalmi-fizikai realitásoktól. Másik tudati oldalról közelítve azt mondta, a hit segít abban, hogy nem kell megértenie a világtörténelem véres bohózati jeleneteit, s nincs oka lázadni a neki jutott osztályrész ellen. Talán van értelme a céltalan örületnek látszó történelemnek, csak meghaladja elménket.

Cs. Szabó *Vérző fantomok* címen jelentette meg elbeszéléseit 1979-ben. Az ötlet Shakespeare-től származik, *A velencei kalmárból*. Shylock szájából szól az üldözött nép, a zsidó panasza: Ha megszúrtok, nem vérzünk-e, ha csiklandoztok, nem nevetünk-e, ha megmérgeztok, nem halunk-e meg? Avagy az írói világ is hasonlóan viselkedik az érzékszervekkel felfoghatóhoz, amint a zsidó is ugyanolyan szenvedő ember, mint a keresztény. A fantomok a száműzött író képzeletének szüleményei, emlékei, közöttük él. Részben elválnak a realitástól, ám médiumok is: az író gyökerei, lelki köldökzsinórijai az emlékezetben élő múltba. Lelki tartalmakat fejeznek ki, tehát valóságosak. Őlthetik helyek, helyzetek, alakok formáját, lehetnek nevek, történelmi hősök. Közös sajátosságuk, hogy beleesznek az egyéni sorsba. Részesülnek annak szenvedéséből, ezért vérezhetnek. Saját lelki és szellemi állapotot idéznek elő, egy személyesre hangolt valóságot – a benne felismerhető emberi sors azonban általános emberi tapasztalattá válhat.

Cs. Szabó használta a „létbe vettetés” kifejezést, ismerte a magány metafizikai szorongását. A létezés uralhatatlanságával szemben próbált kitartani Jézus oldalán, mert onnan jön a felajánlás a feltétlen szeretetre, az istenség a kezdeményező fél, a halandó az elfogadó. Hivatását a keresztény oltárra emelte, amikor arról szól, hogy a művész mindig elfogadja meghívást: „Hiszen művészen találkozik s békül meg leginkább ember az emberrel [...] Ők Jézus belső munkatársai, az örök kenyérszaporítók [...]”⁴² A nagy műveknek mindig istentávlatuk van. A logikai láncolat szerint a művészet Cs. Szabó általi efféle szakralizálása azon túl, hogy szembefordul a modern művészetnek a mindenféle konvenció és előíró szabálykövetés alóli önfelszabadításával, illetve teljes profanizálásával, olyan korkritika is, amely az alacsony szinten homogenizáló, szekularizált és konvencióellenes, egyeduralkodóvá váló konzumkultúrát, valamint a techné uralta, elembertelenedő életvitelt elutasítva a régiséghez fordul, s a dogmatikus vallásos gyakorlattól és egyházaktól távolságot tartva ugyan, ám mégis a logocentrikus értelem kínálta metafizikai vigaszt keresi.⁴³ Utolsó kapaszkodója a transzcendens remény: „nincs az a földi hatalom, nincs az a fantasztikus töltésű bomba, nincs az a szolgálalkú természettudomány, amely teljesen és örökre megsemmisítheti az ember

Isten-adta belső szuverenitását”.⁴⁴ Adyhoz fordult segítségért, utána mondta, hogy az Isten „van valamiképpen”. Vallomása szerint olyan istenhívő ő, aki nem mondhatja magát dogmatikai értelemben kereszténynek, mert nem ért egyet minden hittétellel. Kulturális és filozofikus keresztény, ahogyan érzelmi is. Elfogadta az Istentől való sorsot, ami vak és öntudatlan. A sorssal való győtrődés egyéni feladat. A személyes szabadság pedig majdnem mindig tragikus, mert korlátolt. A szabad akarat a maga ellentmondásosságában gyakorolható, amint az kiderül az emigráció értelmezéséből: „én űztem el magamat, paradox módon szabad akarattal az eleve elrendeltetés hatalmában, és »szabodon se voltam szabad«, hogy csekély változtatással Babits egyik csodálatos versét idézzem”.⁴⁵ A predestináció hatalmát egész életére kiterjesztve látta: „Életem első, aránylag könnyebb fele úgy alakult, mintha második felében eleve önkéntes számkivetésre rendeltettem volna: lélekedző iskolául szolgált.”⁴⁶ Viselkedésében a keresztényi alázatot igyekezett összebékíteni a reménytelenül is sztoikus kitartással. A lehetséges megváltásnak kétféle értelme is volt számára. A behatárolt személyes szabadság drámája „halandóságunk földi határain belül megváltássá lényegülhet át az utódok feldolgozó tudatában”.⁴⁷ Ez azonban csak halvány remény, ha hozzáolvassuk kifakadását: „egy hajszálat se változtattam mások életén”.⁴⁸ A másik megváltás már az immanencián kívüli: „Hiszek az irgalomban s a kegyelmező Istenben.”⁴⁹ Ketreccé vált az egész földkerekség, nincs megváltás istenhit nélkül.

Művei jövőjére irányuló valószínűségszámításának azonban inkább a földi kárhozathoz van köze: „S éppen azért fogok gyorsan elavulni, mert [...] nyakig a század fia voltam ugyan, de kívülállóként, kényszerből, csak peremszegélyén.”⁵⁰ Saját esztétikájával, a kor művészi tükrözésének kívánalmával szemben mutatta magát gyöngének. *Doveri átkelés* című könyvéről negyven év táblatából szólva lesújtó az önbírálata: „Helyenként olvashatatlanul elavult, legalábbis szerintem, mert nagyképű szaktudással boncolja a pillanatnyi közgazdasági helyzetet, ma már én sem tudom követni. Nem is érdemes.”⁵¹ S ha kritikátlanul tudomásul vesszük még anakronisztikusságának beismerését – „Egy kihalt angolszász műfajt űzők magyar nyelven”⁵² –, arra a téves következtetésre juthatunk, ez itt a végszó: az önfelszámolás. Mégis csak 21. századi korunk hőse hát az író? Figyeljünk kétegyre, önmagát elbizonytalanító, visszavonó gesztusaira? Mi sem volna egyszerűbb és kifizetődőbb: író és értelmezője kapna egy esélyt a teoretikus mainstream farvizén a generális kulturális szkepszis illusztrációjára.

Csakhogy életművének sorsát nem látta jól az író. Aki még foglalkozik vele, azért teszi, mert történeti megértése egy múlt századi alakot akar látni, akiből kimutathatók a magyar áldozati szerep politikai okai és szimptomái.⁵³ Az esztétikai megértés számára azért nem igazán érdekes, amiért a legérdekesebbnek kellene lennie: a kívülállósága miatt. Nem kisajátítható sem személye, sem életműve. „Angol az útlevellem, de magyar a büszkeségem”,⁵⁴ illetve „én az Árpád-kori ország tagjának érzem magamat, szabad közmagyarnak, területileg nem tudom, s holtig nem fogom beérni kevesebb”⁵⁵ – kellemes dorombolás ez a függetlenségpárti, ábrándos nemzeti önérzetnek. Azt azonban már nem hallgatja szívesen, ha Cs. Szabó arról beszél, hogy neo-jozefinistának vallja magát, mert a felvilágosult, modernizált ősi állam az eszménye, amely saját kultúrával bírt, s a kisállami magyar függetlenség nem volt megfelelő ár a feldarabolásáért.⁵⁶ S az az egység a történelmi Magyarországon élő népek egyenrangúságát kívánta volna meg. Arról a gutaütéses állapotról már nem is beszélve, ha a magyar sorstragédiáért felelőst keresők azzal szembesülhetnek, hogy Jászi Oszkár túl tiszta embernek minősül általa.⁵⁷

A romantikától tartó, konstansnak mutatott, „mindenható” kulturális bomlási folyamat esztétikai normája szempontjából figyelmen kívül hagyandó kellene legyen például, amit a homoszexualitása miatt „bűntudattal sújtott”, a „testiségtől irtózó” Proust regényírása apropóján a koronként más-más fogalmazásban felújuló platóni eszme Változatlan Valóságáról gondolt: „Mire megvénülünk, a testi és lelki széthullásban nemzedékről nemzedékre megisméltódik a földi pokol egyértelmű utolsó ítélete. S az ítélet alól csak egyféle szabadulás van: önrombolásig feszített, aszkétikus áldozatunk a csillámló létnél maradandóbb műért. Ez, csak ez a megváltás Sodomában.”⁵⁸ Éppen fordítva kellene látnia, mindenféle megváltásképzetet messziről el kellene kerülnie, ha közel akar kerülni a kánonfához. Idealizmusa pedig végképp túrhetetlen! „Van egy mérhetetlenül nagy múltú és idealizálva is valóságos nyugat-európai civilizáció, megtalálok minden szinten [...] Ott van előtted, csak nem veszed észre [...] a mindennapok szennye fölött lebeg egy örökké vonzó, mert belsőleg gazdagító Nyugat-Európa, a szenny fölött lebeg egy örökké vonzó, erkölcsileg kötő és kötelező haza is.”⁵⁹

Mit kezdjen ezzel az ásatag logocentrizmussal egy poszthumán elme?⁶⁰ Rádadásul se balról, se jobbról nem korrekt politikailag...

Mi legyen hát ezzel a szabad közmagyarral?

JEGYZETEK

¹ Cs. Szabó László, *Hűlő árnyékban*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1982, 261.

² Cs. Szabó, *Két tükör közt*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1977, 173.

³ *Hűlő árnyékban*, 7.

⁴ Lásd erről: PATAKI Ferenc, *Önéletrajzi emlékezet – önismeret – önéletírás*, Pszichológia, 2006/2, 97–151.

⁵ BÁNYAI János, *Önéletrajzi esszé a másik Európáról. Cs. Szabó László az európai műveltség színpadain*, Híd, 2005/1, 13.

⁶ *Hűlő árnyékban*, 9.

⁷ *Uo.*, 11.

⁸ *Uo.*, 14.

⁹ Az „esszéíró nemzedék” elnevezés ellen mindig tiltakozó Cs. Szabót a 75. születésnapján méltató George Cushing professzor ezt az azonosító kategóriát is elvitatta: „rájöttem arra, hogy Nyugat-korszakról, Nyugat-nemzedékekről nemigen lehet beszélni, mert a Nyugat nem volt központosító tényező a magyar irodalomban”. George CUSHING, Cs. Szabó László. *Előadás a 75 éves íróról*, Új Látóhatár, 1981/1, 76–77.

¹⁰ *Hűlő árnyékban*

¹¹ *Uo.*, 103.

¹² *Uo.*, 104.

¹³ *Uo.*, 193.

¹⁴ Csoóri Sándor, Cs. Szabó László sírjánál, *Katolikus Szemle*, 1984/4, 299.

¹⁵ *Azért is. Három beszélgetés Urbán Györggyel = Hűlő árnyékban*, 280.

¹⁶ *Uo.*, 282.

¹⁷ *Uo.*, 198.

¹⁸ *Uo.*, 157.

¹⁹ *Uo.*, 97.

²⁰ *Uo.*, 261.

²¹ *Uo.*, 76.

²² *Uo.*, 88.

²³ „A mi korunk már egy átmeneti kultúrtípus”. Cs. Szabó László naplója, 1928, Forrás, 2005/11, 6.

²⁴ *Hűlő árnyékban*, 160.

²⁵ *Uo.*, 160.

²⁶ *Két tükör közt*, 13.

²⁷ *Uo.*, 10.

²⁸ *Uo.*, 119.

²⁹ *Uo.*, 127.

³⁰ *Uo.*, 108.

³¹ Vö. HORVÁTH János, *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közössége*, Pallas Kiadás, Budapest, 1919.

³² *Magyar versek Aranytól napjainkig*, szerk. Cs. Szabó, Anonymus, 1953, 15.

³³ *Uo.*, 16.

³⁴ *Két tükör közt*, 151.

³⁵ *Uo.*, 176.

³⁶ *Uo.*, 177.

³⁷ *Uo.*, 175.

³⁸ *Uo.*, 174.

³⁹ *Uo.*, 180.

⁴⁰ *Uo.*, 178.

⁴¹ *Uo.*, 184.

⁴² *Uo.*, 184.

⁴³ CSEPELI György megfogalmazásában: „Cs. Szabónál a kétely és a hit birkózásából a hit kerül ki győztesen, igaz, halálosan megsebzetten.” *Exilium vita est*, Világosság, 1984/2, 128.

⁴⁴ *Két tükör közt*, 203.

⁴⁵ *Hűlő árnyékban*, 262.

⁴⁶ *Uo.*, 159.

⁴⁷ *Uo.*, 261.

⁴⁸ *Uo.*, 152.

⁴⁹ *Uo.*, 159.

⁵⁰ *Uo.*, 152.

⁵¹ *Uo.*, 231.

⁵² *Uo.*, 192.

⁵³ Példázza ezt Csoóri Sándor sírbeszédének egy mondata: „Cs. Szabó [...] hazájából való kényszerű kiszakadásával jelképez valami elsápasztó kortünetet: a század személyek fölötti tragédiáját, ami egyúttal a magyar történelem áldozatoktól súlyos és menekülésektől fuldokló pillanata.” Lásd erről: Csoóri, *i. m.*, 299.

⁵⁴ *Hűlő árnyékban*, 296.

⁵⁵ *Uo.*, 279.

⁵⁶ *Vö. Uo.*, 300.

⁵⁷ *Vö. Uo.*, 123.

⁵⁸ Cs. Szabó, *Megváltás Szodomában. Marcel Proustról = Alkalom*, Gondolat, Budapest, 1982, 451.

⁵⁹ *Hűlő árnyékban*, 277–8.

⁶⁰ A gond megjelenése Falusi Márton problémafelvetésében: „A »magyar posztmodern« irodalmi tudata részint a Cs. Szabó-i esszé ismeretelméletével nem tud mihez kezdeni, elvégre a »tudományossággal« összevetve szóra sem méltatja, és a »szellem« fogalmát [...] is számúzte a kultúratudományból; részint pedig a »dialogikus horizontmozgással«, amely a magyar irodalom sajátságát – egyedi küldetését, alkatát – nem hajlandó feladni azon az áron, hogy az európai irodalomban mint az egyik nemzeti irodalmat elhelyezze.” Lásd erről: FALUSI Márton, „...költők igéiben, s egy hibátlanul tündöklő Magyarország tervében”. Cs. Szabó László: *Hazajáró lélek*, Kortárs, 2019/5, 106.

BÁNFI TAMÁS – KOCSIS DOROTTYA

Előkerült Arany János egyik ifjúkori zsenyéjének „eredeti” másolata

BÁNFI TAMÁS (1947) Budapest

Arany János ifjúkori műve, *A ványai juhbehajtás* 1954-ben jelent meg Pap Károly *Arany egy zsenyéje. A dévaványai juhbehajtás* című rövid írásában, és először itt olvasható az Arany Jánosnak tulajdonítható költemény. Közismert volt, hogy Arany korai írásait megsemmisítette. Még *Az elveszett alkotmány* is zavarta költői hiúságát, de pályázati nyertesként megjelenve letagadni és eltüntetni nem lehetett. Feltételezhető, a család – a fia, Arany László és fia özvegyének férje, Voinovich Géza irodalomtörténész – Arany János iránti tiszteletből igyekezte tagadni a költő szerzőségét. Velük szemben a barátok, az ismerősök, a költőt szeretők valamennyien szerzősége mellett érveltek, mégpedig elfogadható bizonyítékokkal, stíluselemzéssel, apró hivatkozásokkal, személyes kapcsolatokkal.

Elsőként Péchy Imrét kell említenünk, aki apjára hivatkozva írja: „Apám említette, hogy ő már régen ismeri Aranyt, s ennek bizonyítására két kéziratban levő költeményét is mutatta neki; az egyiknek címe »Ványai Juhbehajtás«, Kisfaludy Sándor Regéi mértékben írva, melyet Arany Szalontán írt, egy másik költemény Gabuz Istók halálára készült. Az első költemény hosszú, 200 versszakos, a második rövid és töredék” (*Ványai juhbehajtás*, Reform, 1874. március 12. csütörtök). Ráadásul Péchy leírja, Arany László több ízben meglátogatta apját, aki megmutatta neki az Arany János által írt két rendbeli művet. Arany László lemásolta őket, megmutatta „koszorus költő apjának, aki már akkor egészen megfélekedezett ezen két ifjúkori verséről, s készszorítását (sic!) küldte apámnak...” (Uo.)

Másodikként Arany sógora, Ercsey Sándor *Dévaványai juhbehajtás* címen emlegeti a verset (*Arany János életéről*, Budapest, 1883). Fontosabb Kéky Lajos tanulmánya. „Többet mondhatunk másik tréfás költeményének, a *Dévaványai juhbehajtásnak* tárgyáról. Újabban a Kisújszállással szomszédos Karcagról előkerült egy hasonló című költemény, amely igen nagy valószínűség szerint Aranyé; de ha nem is bizonyulna az övének, legalább felvilágosítást nyújt arra nézve, hogy mi lehetett Arany elveszett költeményének tárgya. Nagyon valószínűvé teszi, hogy még Kisújszálláson írta Arany, az is, hogy a Kúnság és Sárrét faluihoz fűződő csufolódó anekdoták egyikét dolgozta fel benne. A 76 hétsoros strófából álló költemény tartalma a következő” (*Arany János pályakezdeése = Beöthy-Emlékkönyv*, 1908, 325.). És végül egy oldalon 42 sorban a költemény összegző leírása és a szerző értelmezése olvasható.

Az 1954-es első publikus szövegközlés előtti időszakból meg kell említeni Szeremley Barna első (1904) és második (1908) tanulmányát (*Reliquiák egy nagy és egy kis költő életéről; Protestáns Képes Naptár az 1909-ik évre*). Összegzés helyett elegendő Szilágyi Mártonra hivatkoznunk, aki ezt nemrég megtette („*Mi vagyok én*”. *Arany János költészete*, Kalligram, 2017, 48–50.).

Szeremleyt követően majd ötven év múlva, Voinovich Géza szerkesztésében megjelentek Arany János összes művei, amely VI. kötetének alcíme *Zsenyéek. Töredékek. Rögtönzések* (Akadémiai, Budapest, 1952). A kötet Függelékében a 199. oldalon a 6. pontban olvasható utalás *A dévaványai juhbehajtás* című, 76 hétsoros strófájából álló, Csokonai *Béka-egér harcára* hasonló módon írt versre. Néhány mondatos utalás a korábbi publikációkra található, a szerkesztő említi a másolatok megsemmisülését, de Arany szerzőségét nem vitatja. A Függelék olvasata szerint Arany János ifjúkori költeményét az Arany-összes nem tartalmazhatja, mert szövege nem ismert.

1954-ben megjelent Pap Károly szövegismertetése, ami a költeményhez kapcsolódó diskurzust fellobbantotta, és kétévenként megjelent egy-egy vitacikk, majd a sorozat megszakadását követően, 2017-ben Szilágyi Márton tanulmánykötetének egyik írása lezárta.

Dénes Szilárd több tényt felsorol, de dolgozatában a hangsúlyos rész *A ványai juhbehajtás* és *Az elveszett alkotmány* részletekbe menő összehasonlítása, amelynek alapján határozottan kijelenti, semmi kétség nem merülhet fel Arany szerzőségével kapcsolatban. (*Arany Jánosnak A ványai juhbehajtás című ifjúkori verses krónikájáról*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1956/2.)

KOCSIS DOROTTYA (1976) Vác

Ágotai László cikkében egyetért Dénes Szilárddal, és néhány kiegészítő összehasonlítással megerősíti azon véleményt, hogy *A ványai juhbehajtás* az ifjú Arany János műve („*A dévaványai juhbehajtás*” szerzőségének kérdéséhez, Jászkunság, 1958/1–2).

Ugyancsak Arany műveként írta le véleményét Györffy Lajos („*A dévaványai juhbehajtás*”-hoz, Jászkunság, 1960/3) és Szilágyi Ferenc (*Az epikus Arany indulása és Csokonai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1965/1). Szilágyi Márton tanulmánya, *A dévaványai juhbehajtás* („*Mi vagyok én?*”, *i. m.*) a megjelent írások szintézisét adja, Arany szerzőségével egyetért. Egyetlen cikk cáfolja Arany művekénti elismerését (Bereczki Imre, *A dévaványai juhbehajtás és költője*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1965/6), amely egy irodalomból ismeretlen szerzőre voksol, de semmiféle ténybeli bizonyítékot érvként nem tud felhozni.

A sikert a mai álláspont igazolja, a vers *Arany János összes műveinek* része, ma már az Arany-összesek is közlik. Már 1966-ban, a Helikon kiadásában megjelent *Arany János összes költeményei* (Keresztury Dezső és Keresztury Mária gondozásában) is tartalmazza, igaz, hogy csak az *Aranyinak tulajdonított versek* alcím alatt és „állítólag ifjúkori verse” megjegyzéssel.

Az irodalomtörténészek mindent leírtak a korai másolatok sorsáról, a másolatok tulajdonosairól, így onnan tudhatjuk, hogy azok egy kivétellel megsemmisültek. Az egy az a példány, amelyet Beöthy Zsolt lánya az édesapa hagyatékából Pap Károlynak adott, aki azt az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelentette (1954/1). Pap Károly cikkének utolsó mondatában közli: „A kéziratot a cikk megjelenése után a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában fogjuk elhelyezni” (*i. m.*, 79.). Pap Károly 1954-ben a költeményt megjelentette, abban az évben meghalt, és tudomásunk szerint az MTA Könyvtárának Kézirattárában a másolat nem található.

Az azóta megjelent írások szerzőinek egyike sem tud a másolat fellelhető helyéről és sorsáról. Írásunk megjelentetésének indoka egyértelmű. A nyilvánosan megjelent 1954 utáni írások mind egyikét elolvastuk, amelyek alapján levontuk következtetésünket: többen, többször az összes ismert tényt és az azokból adódó lehetőségeket megírták. Az újdonság, hogy a másolat még meglévő, feltételezhetően egyetlen példánya került meg.

Minden kétséget kizáróan állíthatjuk, példányunk a Pap Károly által forgatottal és hivatkozzal azonos. Talán a tanulmánya megjelenését követő korai halála akadályozta Pap Károlyt ígéretének teljesítésében, vagy ismeretlen módon elkallódott, így nem került az MTA Könyvtárának Kézirattárába.

A másolat útját nem ismerjük, nem ismerhetjük, csupán az utolsó lépésről tudunk: valaki kínálta, és éltünk a lehetőséggel, anélkül hogy a történeteket akkor még ismertük volna.

Ki volt az eladó? – nem tudjuk, számunkra ennek jelentősége nem volt. A megjelent és az elvasott tanulmányokban fellelhető nevek alapján feltételezésünk lehet, de bizonyítékunk nincs.

Mi bizonyítja, hogy Pap Károly példánya került elő?

Először is a költemény szóról szóra, betűről betűre a kipontozott hiányokkal azonos.

Pap Károly írja: „A kézirat 32 lapnyi, nyolcadrétalakú füzetben maradt ránk, melyből a versre 26 lap, a két – első és utolsó – levél pedig a borítékra esik. Papírja fehér, ún. »miniszter papíros«, de ma már kissé elsárgult, s rajta az írás rozsdaszínűvé vált. A másolója mindenesetre műveltebb kéz, ami nemcsak a betűvetésén és ortográfiáján, hanem a latin szavak helyesírásán is meglátszik” (*i. m.*, 78.).

Példányunk is 32 lapos, nyolcadrét alakú füzet, a vers 26 lapos. Az írás rozsdabarna, az írásképp szép, a helyesírás pontos. A papír sárgult, de arról, hogy ún. miniszteri papír-e, csak egy szakértőre hivatkozhatunk, aki szerint az említett papírfajta egy írópapír márkanév, amelyet leginkább hivatalok, minisztériumok, intézmények vásároltak. Perdöntő bizonyíték, hogy az utolsó versszak után közvetlenül kék tintával négysoros, utólagosan beírt, de később kikapart bejegyzés helye látható. A kaparás (?), a vegyi anyagú marás (?) ellenére néhány szó kiolvasható:

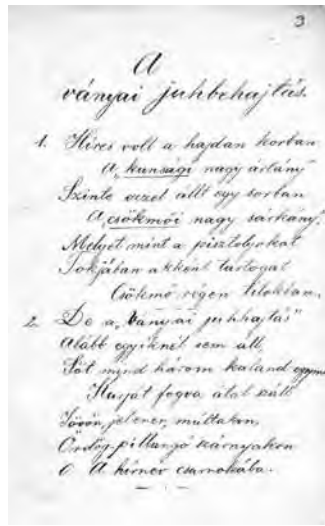
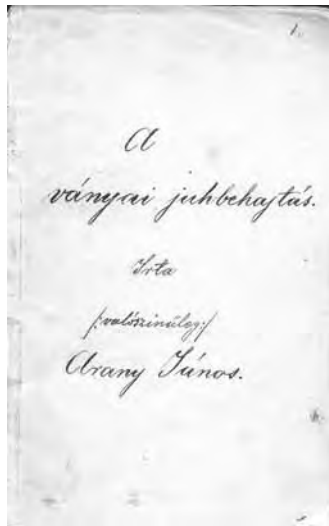
.....
 ... örök ..... küldi .....
 ha ..... Pap Károly ny. egyet .....
 tanár ..... 1954. szept. 14-én”

Egy lényeges megjegyzésünk van: a Pap Károly adta verscím furcsa. A közölt költemény címe a bibliotékunkban lévő példány szerint *A ványai juhbehajtás*. Pap publicisztikájának címében és a szövegben címként *A dévaványai juhbehajtás* szerepel. Ezt követően általában ványai helyett a *dévaványai*

jelzőt használták a későbbi szerzők, erre hivatkozik a legutóbbi Arany-tanulmány szerzője, Szilágyi Márton is. Véleményünk egyértelmű, tiszteletben kell tartani a másolatot készítő(k) feltételezhetően szövegű írásait, aki(k) a költő által adott címet írta(k) az előkerült példányra.

Más irányú közelítés is a *ványai* és nem a *dévaványai* címválasztás mellett szól. Többen, köztük Dénes Szilárd is a költemény Arany János szerzősége melletti érvként analógiát találnak Az *elvesztett alkotmány* című művével. Abban sem egy megye életét gúnyolja, hanem az ország egészében zajló pártküzdelmeket. A juhbehajtásnál miért akarná kizárólag a dévaványai helyi közigazgatás irányítóit nevetségessé tenni, ahelyett hogy viselkedésüket általános jelenségként írja le? A szépirodalmi művek majd' mindegyikében nem egy konkrét helyen és konkrét időben játszódó történetek olvashatók. Az író, a költő többet akar, mint a szomszéd falu előljáróját kigúnyolni.

S hogy ki kaparta ki a beírást, amit Pap Károly írhatott, nem tudjuk, csak vélelmezhetjük: a füzet eladója lehetett, aki nem akarta, hogy elolvasása találgatásra adjon alkalmat. A lényeg, az elvesztettnek hitt „eredeti” másolat előkerült. A példány Kéky Lajoséval azonos lehet, aki, hibásan, szintén 76 versszakot ír, holott a helyes szám 75, mert egy helyen elszámozták, így a 66. szám kimaradt. Az „eredeti” másolat néhány lapját itt közöljük.

ROSS KÁROLY Napos-felhős,
semmilyen délután

ROSS KÁROLY (1954) Sopron

Napos-felhős, semmilyen délután, szerda vagy csütörtök, június. A telep kihaltnak tűnik, ami nem is meglepő egy alig két tucat házat számláló üdülőlőhelytől. Kistraktor nyírja a földút és a meder közötti keskeny sávot, a télen kiöregedett, szanaszét szálló perjétől nem látni, ki ül rajta. De nem is érdekes, ülhet bárki. Mint ahogy abban az autóban is, ami épp most kanyarodik az egyik ház elé, s amiből a benne ülők mintha ki sem akarnának szállni – legalábbis nem nyílnak az ajtók, valami belső mozgás látszik csak, mint akik keresnek valamit, de nem találják. Végül kiszállnak, kulcsokat próbálgatnak a kerti kapu zárjába, de nem nyitja egyik sem. Egy férfi és egy nő, hatvan körüliek – mi lehetett vajon fontosabb nekik, mielőtt elindultak, mint hogy elrakják a legalább fél éve ki sem nyitott nyaraló kulcsait? Nem tudhatjuk. Talán rossz hírt kaptak az unokákról, talán valami semmiségen összevesztek – gyakran megesik az ilyesmi ebben a korban. Mindenesetre ott kerülgetik egymást az autó körül, néznek be a léckerítés fölött, mint akik azt várják, valaki majd csak beengedi őket. Közben csatlakozik hozzájuk a traktoros – negyvenes, izzadt homlokú, pocakos férfi –, széles karmozdulatai erőszakos behatolási módszerekre tesznek javaslatot, amelyeket a pár egytől egyig elutasít. Vállrándítással otthagyja őket, azok visszaszállnak a kocsiba, elhajtanak. A traktoros lemegy a mederhez, vizet loccsant az arcára, prüsszköl, majd lehúzza nadrágján a cipzárat, és a folyóba vizes.

Biciklisek tűnnek fel a túloldalon, egy lány és egy fiú, rákanyarodnak a hídra, megállnak a közepén, lenéznek a vízre, majd legurulnak az innenső részsün. Egy darabig ide-oda csalinkáznak, nem tudják eldönteni, megálljanak-e, vagy hajtsanak tovább. Végül ráfordulnak a frissen vágott szérűre, tolják egy darabig a kerékpárt, aztán mikor látják, hogy nehezen megy, oldalukra döntve otthagyják őket, és elindulnak a folyó felé – elől a lány, pár méterrel lemaradva a fiú. Nagyjából húszévesek lehetnek, az ember egyetemistának nézne őket. Nem jöhetnek messziről, mert nemhogy hátizsák, de még egy kulacs víz sincs náluk. Talán itt laknak a hídon túli falvak egyikében, talán egy kicsivel arrébb.

A traktoros felkapja a fejét, abbahagyja a matatást a gépén. A víz felé tartó két fiatal elnézve nem támad benne irigység, agyában nem ébreszt régi emlékeket a kép, annyit lát csak az egészből, amennyi a valóságban is zajlik. Ott pedig az zajlik, hogy a felszíni harmónia ellenére mintha nem lenne minden rendben a lány és a fiú között. Az elől lépdelő lány vissza-visszanézeget, mond is valamit, de a mögötte baktató fiú rá sem néz, úgy tesz, mintha nem is hallaná, vagy hallja, csak nem érdekli. Egy darabig bámulja őket a fűzbokrok takarásában, aztán, mivel nem történik semmi, visszafordul a gépéhez, és tovább bütyköli a beszorult késeket.

A lány lemegy egészen a kavicságy széléig, lerúgja a szandálját, és bokáig gázol a vízbe. Jéghideg, de nem zavarja. Csak el a fiútól, minél távolabb, minél lehetetlenebb helyre – ha nem lenne felkavart, hordalékos a víz a tegnapi vihartól, átúszna a túlsó partra.

A fiú megáll a magas partszegélyen, onnan néz le a lányra.

- És ezt csak most mondd? – kiáltja. – Hiszen már három napja itt vagyok.
- Nem akartam ezzel kezdeni.
- Pedig kezdhettek volna.
- Kezdhettek volna, igen. De ez olyan dolog, amit... alaposan át kell gondolni.
- Igen, de mindkettőnknek.
- Mindkettőnknek, de azért inkább csak nekem. Én hagyok ki miatta egy évet. Még ha csak egyet!
- Ezek szerint te már döntöttél.
- Döntöttem.
- Mielőtt engem megkérdeztél volna.
- Igen. Jogom van hozzá.
- De bazmeg, még a véleményemre se voltál kíváncsi?
- Ne beszélj csúnyán, légy szíves.
- Miért? Nem hallja. Amúgy meg gyere ki abból a jéghideg vízből, föl akarsz fázni?

A traktoros szeme előtt megjelennek a tizenkettőtől tizenkilenc éves lányai, sorban, mind a négyen. Akikről, ha most így belegondol, alig tud valamit. Vagyis hát tud, de csak annyit, hogyan tanulnak az iskolában, ki mennyit segít a ház körül, melyikük szófogadó, melyikük nem. De ezt még a szomszédasszony is tudja róluk. A születésnapjukról már fogalma sincs, talán csak a legidősebbikéről, hogy amúgy meg mi jár a fejükben, azt még csak kitalálni sem tudná.

Ujjai megfeszülnek a franciakulcsra, félbehagyja a szerelést, fenekével lehuppan a fűbe. Itt baszakodom ezen a gépen, gondolja, miközben a fontos dolgok másutt történnek. Mert hát, ahogy ezeket a fiatalokat hallja itt, hamarosan úgysem lesz beleszólása a történesekbe. Megy majd minden a maga útján, mintha ő ott sem lenne. Mintha nem is létezne. Fut az események után, ha lesz ereje hozzá. Meg ha hagyják.

A lány kijön a vízből, beelép a szandáljába, fölkapaszkodik a parton. Az utolsó méteren elkapja a fiú lenyújtott kezét.

- Akkor... gyerekekünk lesz? – kérdezi a fiú.
- Nekem biztosan.
- Jó, hát... – ereszt meg egy kamaszos heherészért a fiú –, akkor nekem is.
- Nem vagyok benne biztos.
- Miben nem vagy biztos?
- Hogy érett vagy-e rá. Te annak tartod magad?
- Hát, eszembe sem jutott eddig, hogy ezen gondolkozzam.
- Erről beszéllek. Uvét uvére halmozol, nem veszel komolyan semmit, nincs benned felelősség.
- Ha ilyennek látsz, mi a francért lógsz velem? És amikor az ősszel szakítani akartam, miért rimánkodtál, hogy maradjak?
- Mert azt sem gondoltad át rendesen. Csak úgy a képembe vágtd. Így nem lehet.
- Akkor, ha jól értem, nem tartasz rám igényt mint a születendő gyereked apjára. Erről van szó?
- Ezt így nem mondtam. Csak szeretném, ha megkomolyodnál, de pillanatnyilag úgy látom, erre a közeljövőben nincs esély.
- Miért? Miért nincs esély?
- Mert gyerek vagy még, azért. Nem alakult ki benned semmiféle felelősségtudat.
- Ezt már mondtad. Nincs valami ütősebb érved?
- Mi ütősebb kell ennél? Ha nekem mondanák, elsüllyednék szégyenben.

– Persze, tudom. Neked csak ez számít. Hogy érett, felelős embernek tartanak.

– Szerintem nincs mit szégyellni rajta.

– Hát, tudod...

A traktoros szeretne igazat adni valamelyiküknek, de nem tudja, melyikhez húzzon. Dolgozik benne a férfiszolidaritás, de a lánynak hisz. A fiú valóban nem lehet egy megbízható fajta, ha a lány csak most közli vele a hírt. A lány meg mintha az a kioktató típus lenne, akit mindig is utált. Olyan hidegen bánik a fiúval, mintha sosem tette volna szét neki a lábát.

Végzett a szereléssel, szeretné folytatni a munkát, de nem akarja megzavarni a fiatalokat. Meg kíváncsi is, mire mennek.

– Akkor most mi legyen? Csomagoljak és utazzak haza? – kérdezi a fiú.

– Nem tudom – mondja a lány. – Igen, az lenne talán a legjobb. Hogy mindketten nyugodtan átgondoljuk.

– Nem lehetne együtt átgondolni?

– De, lehetne. De akkor el kell mondanom a szüleimnek.

– Előbb vagy utóbb úgymint el kell, nem tökmindegy, mikor?

– Jó. Most, ha hazaérünk?

– Én benne vagyok.

A traktoros elképzeli, amint Lili, a tizenkilenc éves lánya eléje áll, és bejelenti, hogy terhes. Mit csinálna ő? Hebegne-habogna, talán hang sem jönne ki a torlán. Vagy lekenne neki egyet? Vagy inkább magához húzná és átölelné? Vagy mit?

Mikor újra felnéz, már csak a hátukat látja, amint tolják a biciklit a szérún, fel a hídra. A lánynak nehezen megy, a fiú segít neki. Még a hídon sem ülnek fel, ballagnak egymás mellett, de a folyó már nem érdekli őket. Maguk elé néznek, mozgásuk lassú, de határozott. Követi őket a szemével, amíg csak el nem tűnnek a túloldalon, s még akkor sem fordítja el a fejét, mikor már nem lát belőlük semmit.

Motorzúgás téríti magához, visszajött az idős pár, akik nem hoztak kulcsokat. Az asszony izgatottan ugrik ki az autóból, a kulcsok már a kezében, először az ajtót nyitja ki, majd a kaput tárja szélesre az autó előtt. A türkizkék kis autó begördül a fűzfa alá, kiszáll a férfi is, nyújtózkodik, tárva hagyja a kocsiajtót, élvezzi, hogy birtokon belül van. Kinyitják a ház ajtaját, nejlonszatyrokat cibálnak elő a csomagtartóból, az ülések mögül, szerszámokat, virágföldet, kempingtáskát. Nem telik bele negyedóra, s már mindketten a ház körül szorgoskodnak: a férfi ás, az asszony virágpalántákat helyez a járda széléhez.

A traktoros föltápáskodik, végignézi a parton, mennyi van még hátra, majd elhelyezkedik az ülésen, beindítja a motort, és rááll a nyomvonalra. Közben lemegy a nap, felhők érkeznek nyugatról, ilyenkor már nem szokott történni semmi. Elégedetten hallja, hogy a kések nem akadnak, ütemesen dolgozik mindegyik. Még egy óra, és kész lesz.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat idén nyáron **irodalmi tábort** tart Balatonfüreden augusztus végén. A táborban irodalmi műhelyfoglalkozásokkal, előadásokkal, workshopokkal telnek napjaink.

Műhelyvezetőink: JENEY ZOLTÁN, SZEKERES NIKOLETTA, SZILASI LÁSZLÓ, TÓBIÁS KRISZTIÁN.

A meghívott vendégek között lesznek többek között ÁCS MARGIT, MARKÓ BÉLA, SZILÁGYI ZSÓFIA, SZVOREN EDINA.

A táborban csak korlátozott számban tudunk résztvevőket fogadni.

Jelentkezni a kortarstabor2022@gmail.com email-címen lehet.

A tábor a résztvevők számára ingyenes.

A táborról folyamatosan tájékoztatjuk az érdeklődőket a kortarsfolyoirat.hu oldalon, illetve a Kortárs és a Ko facebook-oldalán.

METKYÓ GÉZA

Síron innen, síron túl

(filmnovella)

METKYÓ GÉZA (1934) Bécs

Ezer meg ezer piramis hegyén át szökdeltem kabócaként, midőn véget ért nagy sokára libegésem-lobogásom kora, időnek idejébe! Ez alkalommal ezer lábam folyamatos mozgását figyelem, s alattam gömbölyded macskaköveket. Elsuhannak fénylőn, mint szentjánosbogarak tova lámpagyújtáskor. És íme, soha ily könnyednek nem éreztem testem. Alattam egyetlenegy kerekded glóbusz sem törik össze, mindössze nagy ívben bolhák hada vetődik át fölöttem a firmamentum elé, kék-fehér lepel redői közé. Távolabb, kevés vártatva ajtónyílás ásít előttem, s mögötte benn rejtélyes lépcsőzet vezet tovább. Szorongó érzés, a Félelem jár velem! Hasztalan próbálkozásom magam mögött hagyni, bennem él, velem tart ez az éktelen kísérő, netalán egy idegen világ még komorabb színhelye felé? Ezer névtelen mesebeli lény iramlík el melletttem. Lehajtott fővel, vörös futószőnyeges lépcsőkön lefelé, rücskös falakhoz lapulva kerülnek. Hogy ne lássam arcuk gödröcskéit, kacintásukat? Talán az örök örömet? Ők azok a csodalények akik visszatérhetnek? Mi vár reájuk, élő természet, fény sugár? Hanem két oldalon osonnak alá, akárcsak rühes macskák, nem érnek hozzám, testük melegét sem érzem. Tévedtem volna? Nem is lények, csupán túlvilági denevérek? De merészen lépek, s a harmadik emeleten széjjeltárt szárnyas ajtó ígér ismeretlent. Békaperspektívából lassan, ezer léptem nyomán, feljebb és tovább előre látom a lábfejeket, lábikrákat, combokat s az emberi tuskókat. Mind-mind, külön-külön. A mellkasok, s a fejek is! És látom sok ezer riherongy porhüvely ritmikus mozgását, s a síri csönd páratlan élménye ezerszeresre tágítja a repedéseket dobhártyám gócpontján. Ám semmi hang. Semmi hang? Talán-tán mégis szól hozzám Fű meg Fa? Halk cirrenő, zizzenő hangok: jöjj vissza, jöjj vissza! Énekes kabócák sírdogálnak síromon? Itt most, ez már az ötödik emelet. Mint kavalkád szemüregem előtt, akár célját vesztett telitalálat, észlelem, mindenütt zoknis, térdharisnyás lábak. Felemások, hemzsegő tárgyak. Felismerem a kapzsikat, és lehámlott arcbőrük alatt az irigy, alantas vigyorokat. Fialalokat, öregeket, nőket és férfiakat egyaránt, ahogyan zokni meg harisnya után markolva serénykednek lábra húzni mások füstbe vesző identitását. Nincs többé kétségem: sajátyszerű áruházban időzöm, s vélhetőleg zoknit kívánok vásárolni. Minthogy ez már így van, gondolom, bocsánat, kisasszony, pamutzoknit kérek, testem nem kedveli a műanyagot! S jön a leány, hozza az árut dobozokban, kedvesen kérdezi, elég nagy-e. Felpróbálom. Próbálgatom ugyan másképpen, mint mások, egyiket a másik előtt, habár szükségtelen. Lassan hullanak le lábamról, mint hamu a füstből, nesztelen. Felnézek. Hol van a kisasszony? – kérdezem. Hazament! – mondja egyvalaki. Hazament sok ezer cipőt lakkozni. Különben záróra már, de tessék csak forogni, talán a sarkán is, ha úgy tetszik! Immár pörögve fordulok ezerszer, mint a kacsalábon forgó kastély, fűgén, könnyedén, hiszen semmi a lábamon, akárha alattam árnyéktalanságom. Érdekes, nem szédülök, amikor végül leállok. A helyiség ugyanaz, csak a színek és a személyek mások, minden bordó meg bársony. A többszintes állványzatoknak és dobozoknak nyoma veszett. Helyettük nagy, szokatlan formájú ablakok, s előttük, velem szemben, színarany korlátok. A hangulat kellemes. Ám hivatlan az okfejtés! Végteére is úgy veszem, efféle kedélyvilágból hiányzik bennem minden

sejtelek. Nem is bánom! De látom, az itt veszteglő elegáns férfiak és nők testrészei újra összeolvadtak. Hangtalanul, kifinomult modorban társalognak, s mintha felém emelnék pezsgőszínű poharukat. Derülve benn, mindennek ellenére erős hittel gondolom, nem őhözám tartozom! És lám, mégis közélükbe vezet kíváncsiságom. Mi van az ablakon túl? Lépek, s nekitámaszkodom az arany karfának fél karommal bátortalanul. Nem érzem a nemesfém simaságát, sem hűvös felületét. Kiválasztott vagyok, hogy mégis itt, e helyen toporoghatok? Lábam ütemre emelem, azon túl várok, ám nincs időmérték e tájon, csupán az inak utórezgése. Kifelé az ablakon át, továbbra is az ötödik emeletről fürkészek alá. Az út lenn úgy tűnik, mintha kiszáradt folyómederként kanyarogna a város közepe felé, s ezen haladunk egyvégtében előre, ezer méterről ezer méterre. Most eszmélek rá: valamiféle ámokfutó hajón rekedtem. Előttünk nem létezik olyanféle torlasz, ami megállásra kényszeríthetne bennünket. Érzéketlenek vagyunk! Minden építmény, híres-nevezetes vagy nem, kidől nyomunkban, s feketén, felszántott romok gyanánt tornyosulnak halálhajónk mindkét oldalán. Lenn a mélységben ezer és ezer cement és téglahajlék üszkös kövei alatt füstölög még a parázs, nincs kímélet, nincs határ! Amerre csak pillantok, hömpölyög a vér, s borzadva észlelem a mellékutcák ezerpataknyi áradatát. Ezer lelkiismeret szenved itt, ezer távolabb. Könnyes tekintetem most máshová irányítom. Mily szavakat váltanak a rám kényszerített útítársaim, a gazdagok, a hatalmasok? Csakhogy nem hallom, nem is látom már őket, csak ezer pöfeteggombát sárga lében, a somolygó kárörvendőket. Tudom, utálat keserít, és döntenem kell. El innen, el... és éppen hogy gondolom, azon nyomban, mint önmagam szereplője szaladok menekülve lenn a faszoros úton előre. Riasztó kényszer torpant meg, s átmenet nélkül lábaim súlygolyókkal megrakodva járnak, mintha maga a talaj lábbilincse lenne e kegyetlen világnak. Hátrapillantok a mozgó monstrumra, amely innen letről nézve még hatalmasabb, mint gondoltam. Akár hernyótalpas cirkálóhajó is lehetne. Mégis azt hiszem, szerencsés ez a fejlemény. Nem látom magam az ötödik emeleten aranykorlátra dőlve félősen. Ezentúl, mint a többi menekülő, minden akadály nélkül futhatok szabadon, erősen. És futok, most már játszom könnyedséggel, futok ezer, nehézfegyverrel felszerelt katonát kerülve. Segítség híján, egyedül keresem a kiutat. Kibontom az összegabalyított csomót. A kötélen derekam köré csavarodva egy mellékutca tájékára vonszol. Ettől kezdve ezer árnyékos sikátor mélyén igyekszem tovább. Ezer hontalan tart velem, s amikor a várost átszelő folyó hídjára érnek, megállnak, és gyorsan magukra öltik a tétovázók fakószürke tógáját. Emésztő gondolatsorig megállok a hídon magam is. De nem futkosom le-fel, mint mások. Nem öltök jelmezt, külhoni világot. Lehet e hídnak mégoly szilárd, vasvázú talpazata, nincs szándékomban a fejtelenség nosza-nosza. Gyötrelmes érzés irányít előre, száraz a torkom, hol ihatnék? Van még remény? A hídon állva látom, a cirkáló nyomában vörös porfelhő kavargó, s a forgószél az égbe áll. Villámok nyilai meg ezer bánat takarja teljes magasságát. Úgy sejlik, még e túlvilágban is üldöz a halál! Ekkor hagyom el egyedülvalóságom utolsó pillanatát. Elhagyom a hidat az ezer futkosóval. Lassan lépek a túloldalra, s mögöttem máris semmi, semmi emlékezet. Minden, ami van, előttem nyugszik, a színek csodálatos és gazdag világa, rétek, lankások, hegyek és völgyek. Nyitottan kiterítve, mint időtlen idők előtt anyám keble ezredmásodperces koromban. Ott vagyok a varázslatos természet kellős közepén, illatos virágokkal borított tisztáson. Krisztálytisztán látok, és van árnyékom. Végre az illatokat is érzékelhetem. S ha orrom van, fülem is biztosan. Tisztán hallom a madarak dallamódú énekét! És e bűvös világban, alig ezerarasznyira áll előttem pompázatos sötétkék köntösében a Főnséges Mandarin, s jóságos tekintetét felém irányítja. Már nemcsak tudom, érzem is, jelentőségteljes történetét élek át. Vándorlásaim után

először tapinthatok újra tapinthatót: ezermilliárd zöld fű selymes felületét. Érzem valamennyi szeretetteljes cirógatását. A Fönséges Mandarin pedig így szólal hozzám:

„Köszöntelek itt, e ragyogó tündöklés özönében!”

Nem nyugszom pólyába burkolva. Pőrén őrzök ágyat rúgkapálva szabadon. Körülöttem, szemem fátylán túl ámulva-bámulva tekintő ismeretlen arcok. Belebömbölöm az Új világba: szomjas vagyok!

(2010. Bécs)

KECSKÉS MIKLÓS, Belső templom, 2021

KARACS ANDREA (1978) Budapest

KARACS ANDREA

Hőség

Harmincnyolc fok lehetett, hideg fröccsre ültünk be, a vár alatti egyik kis utcában, az egyéniségembe, így mondtad, meg azt, hogy kezdesz, ezt a szót használtad, kezdesz beleszeretni, majd feljebb húztad a kezemet, és a tenyeremről lefújítad az izzadságot, a meleg miatt, mondtam akkor, hogy valamit én is mondjak.

Határvonalak

Hajnal háromkor keltem, a férfi kard egyéni miatt, pont most, amikor a spanyoloknál audit van, már megint egy kérdés, a németek meg várnak egy táblázatot, az IT ticketem miatt írnom kell az indiaiaknak, a törökök visszajöttek az egyhetes nemzeti ünnepükről, a holland kontroller rám chatel, az órára nézek, még nincsenek bent az amerikaiak, pedig kérdeznem kellene tőlük, a mellettem ülő olasz srác már megint hangosan telefonál, kimegyek egy kávéért a konyhába, 'Hi!' mosolygunk össze a folyosón a venezuelai lánnyal, mindig megérint, ahogy az afrikai kollégáink egy tányérból esznek, 'Oh sorry!', csukja rám a konyhaajtót a Lengyelországiért felelős albán kolléganóm, 'We are one Team', jön szembe a felirat a falon, és tényleg, valahogy egyek, hajnalban magyar voltam, most a globalizáció része, de jó ez így, egy száz százalékban azonos nemzetiségű munkavállalók alkotta cégben is összecsaphat egymással a sales és finance department.

A bögrém fölött a kislányom rajza,
a paravánomra tűzve.
Grafitceruzával készítette.
Kissé már megkopott.
Olyan, mint a Föld.
Elhalványultak a kontúrvonalak. Most,
két hétre, egy kicsit, megerősítjük őket.

SÁRKÖZI BALÁZS

Az én és a Másik

Pilinszky János szerelmi költészetében

A Trapéz és korbát

SÁRKÖZI BALÁZS (1992) Homokbödöge

Pilinszky János életműve, költészete és publicisztikája rendkívül jól kutatottak tekinthető. Ugyanakkor befogadása szaggatott, hiányokkal telített, valamint sok esetben ideológiai tényezők is befolyásolták, olykor meghatározták a recepciót, mind módszereit, mind minőségét tekintve. Első kötetével, az 1946-ban megjelent *Trapéz és korbát* kapcsolatban ugyanakkor a recepciótörténeti telítettség kevésbé figyelhető meg. A kötet – kezdeti elismerések és kedvező kritikai fogadtatást követően – háttérbe szorult a későbbi pályaszakaszok kötetéhez képest, talán annak is köszönhetően, hogy a második kötet, a *Harmadnapon* megjelenése csak 1959-ben valósulhatott meg, és amellett, hogy a *Harmadnapon* Pilinszkyje már egy más hangon megszólaló versbeszédet emel a késő modern lírába, valójában a Pilinszky-líra befogadása csak ekkor és e kötet értelmezésével vette kezdetét.¹ A *Trapéz és korbát* a tárgyias líra, a késő modern beszédmód, a hermetizmus, a személytelenység, a keresztény bűn és imádság motívumhálójának árnyékában továbbra is csak kevesebb figyelmet kap. Valószínűsíthető, hogy ennek az első kötet utáni kényszerű elhallgatás, a kritika ideológiai vezéreltsége, a *Harmadnapon* rendkívüli ereje és a későbbi kötetek líranyelvének változása együttesen jelentik az okait. Talán megfontolandó az a tény is, hogy a Pilinszky-kép – úgy az irodalomtudományban, mint az oktatásban vagy a versolvasói tudatban – a metafizikus, eszkatologikus, túlvilágihoz forduló tárgyias lírához kapcsolódik, és ebbe a tematikába talán kevésbé illeszkedik a szerelmi líra, főként a késő modernséget megelőző értelmében.

Schein Gábor az *Újhold* költészetéről szóló monográfiájában külön fejezetet szentel Pilinszky korai költészetének, azonban valójában inkább József Attila kései költészetének Pilinszky korai lírájára tett hatását emeli ki.² Elsősorban megállapításra kerül, hogy a kötet beszédmódja a metafizikus szervezettségét tekintve József Attilához hasonló, de a *Trapéz és korbát* nyelve uralkodóvá teszi a transzcendens metafizikai létezőt, és nem a halált, hanem a deperszonalizációt, az elszemélytelenedést tematizálja. (Azzal a kikötéssel, hogy ez majd a *Harmadnapon*-ban teljesedik ki.)³ A *Trapéz és korbát* személytelen beszédmódját az interpretáció szerint az jellemzi, hogy a világ létezői egyéni létükben léteznek, és a felettes létezés az, ami személytelen, ugyanakkor a két metafizikai sík között lehetséges valamilyen közvetítés, azonban ez a kapcsolat csak feltételezhető, és sosem valósul meg.⁴

Tolcsvai Nagy Gábor Pilinszky-monográfiája⁵ az életmű teljességét dolgozza fel, így szükségszerűen érinti a korai pályaszakaszt is. Az első kötetet jellemezve megállapításra kerül, hogy jelentős költészeti, irodalmi teljesítményt jelent, ugyanakkor hullámzó színvonalú, valamint mind József Attila, mind pedig Babits Mihály hatását magán viseli. Az interpretáció szerint az egész kötet korlátzott vallomásos jellegű, a lírai beszélő jelenléte sosem vonódik kétségbe, és nézőpontjai egyértelműek, beszédmódját, hangvételt tekintve pedig tragikus, érzelmes, de tárgyias a kötet. A szubjektum és a személytelen világ elkülönülése jelenik meg az alkotásokban az imaginárius és a transzcendens összetevők révén, így a téridőrendszerre a végtelenített tér, az evilági tárgyak jelenvalóságának fontossága és az elvont túlvilági, világi létől független, de Isten nélkül álló létezők viszonyának megjelenítése a jellemző.⁶

Kulcsár Szabó Ernő késő modernségről, másodmodernségről írt, a 20. század második felének egészét magába foglaló szintézisében⁷ a személytelenítés és a hermetizmus hívószavaival vezet be Pilinszky líráját. Pilinszky költészetének tárgyalását a szintézis rögtön a *Harmadnapon* méltatásával – a 20. századi magyar irodalom egyik kulcsteljesítménye – indítja, s csak néhány megállapítás erejéig érinti a korai versek és a *Trapéz és korbát* alkotói időszakát. Ezek kapcsán a létköltészeti hangoltság, a metafizikai elszigetelődés, az elvont versbeli tárgyiaság és a lételméleti magány jellemzői kerülnek kiemelésre, de ebben az értelmezésben is röviden említésre kerül az Én–Te viszony, az Én Másikra utaltsága.

Szávai Dorottya nagymonográfiája a bűn és az imádság alakzatának középpontba helyezésével, illetve a Camus-hoz és Káfkához kapcsolódó intertextualitás vizsgálatának kiemelésével végzi el a Pilinszky-líra átfogó értelmezését.⁸ Az interpretáció alapja a Pilinszky-líra olvasásának szakrális-vallásos horizontja, illetve e horizontnak két meghatározó eleme, a bűn–imádság metanyelvi alakzata, metaforaként, alapmetaforaként kijelölt rétege, amellyel az egész életmű leírható, valamint a párbeszédesség két szubjektum között kibontakozó jelensége.⁹ A szubjektum az értelmezésben az imádkozó létezőként magyarázható, aki az Istennel megtört dialógust folytat az el nem rejtettségből való kilépést remélve,¹⁰ egy metaforikus nyelven folytatott párbeszédben, vallási nyelv formájában. Ez a szubjektumból kiinduló, párbeszédességen alapuló felfogás magában hordja a Pilinszky-recepcióban dominánsan jelen lévő – de sok esetben kevésbé körülírt – nyelvviszág, nyelvviség problémáját is, de nem a nyelv elégtelenségét hangsúlyozva, hanem a szubjektum elégtelenségét a transzcendens nyelvi elérésével kapcsolatban.¹¹ A monográfia mind a szubjektum és a nyelvviség problémájának kulcspozícióba helyezésével, mind a párbeszédesség (dialogicitás) kiemelésével, mind pedig az ima költészetelméleti jellemzőinek vizsgálatával elengedhetetlenül fontos megállapításokat tartalmaz a Pilinszky-líra szerelmi rétegének vizsgálatához.

A *Trapéz és korlát* című vers Pilinszky János első kötetének címadó darabja. A címadó ellentéző szerkezet szavai jelentésnek tekinthetők mind a szöveg egészében, mind abban a tekintetben, hogy a lírai életműben csupán ebben a kötetben és ebben a versben szerepelnek. (A kötet címadójaként, a kötet egy ciklusának címeiként, a költemény címeiként és a költeményben is egy-egy alkalommal: „az éjszakai trapézain röpdülsz tovább...”, „Ülünk az ég korlátain...”.) A *trapéz* szó a magyar nyelvben egyértelműen rétegnyelvi forrású, elsősorban a matematika szaknyelvéhez kapcsolható – mint olyan négyzög, amelynek csak két oldala párhuzamos, vagy olyan síkidom, amelynek van párhuzamos oldalpárja –, illetve sportnyelvi kifejezés, „akrobaták lengő nyújtója”, amely már önmagában egy metafora, minthogy a nyújtó két kötélzárának a vízszintes rúddal alkotott alakzatának trapézhoz való hasonlóságából származik.¹² A vers jelentésében betöltött szerepe mellett ez a metaforából származó metafora a Pilinszky-lírában abból a szempontból is fontos lehet, hogy talán lehetséges egy másik, sokkal jellemzőbb Pilinszky-szimbólumot adó geometriai alakzat, a kocka prototípusaként értelmezni. A cím ellentétként való értelmezését a trapéz lengő, repülő, dinamikát implikáló képzete, valamint a korlát köznapi értelemben vett védelmező vagy védelmezve behatároló jelentése adja. Mindazonáltal annak ellenére, hogy a *korlát* sokkal inkább köznyelvi elemnek tűnik – legkorábbi jelentése vagy „körülkerített hely”, amely a Pilinszky-nyelvvilág terének metafizikai szervezettségével is párhuzamba vonható, vagy „rács, rostély”, amely egyrészt a József Attila-i intertextuális kapcsolatokhoz (pl. „rácsok a hallgatag cella fölött”), másrészt a későbbi Pilinszky-versnyelv alapmetaforáihoz is kapcsolható –, mindemellett „két párhuzamosan elhelyezett rúdból álló tornaszer” is,¹³ amely jelentés a cím ellentétességének megkérdőjelezését is konnotálhatja, valamint a vers alapjelentését, interszjektív kapcsolatrendszerét is előlegezi.¹⁴

A versszöveg nyitánya rögtön az első sorban megjeleníti a Másik entitását az egyes szám második személyű cselekvéssel, amely mozdulat az egész szöveget átható dinamikus mozgás kezdetét jelenti, emellett viszont egyértelműen elkerülő, szorongó jellegű. A „háta fordítás” mozzanata ezután a Másik viszonylatában a szövegben a „szemembe kapsz”, az „elszűkül az arcod”, a „zuhanni kezdesz” további negatív konnotációkat megjelenítő aktivitásaival egészül ki, és a Másik elfordulásaktusára adott válaszként megjelenő Én gyengéd, szerelmesnek tűnő cselekvése is rögtön el lehetetlenül egy elérhetetlenséget idéző jelzővel – „kezem hiába fonja” –, majd ezek a szubjektumhoz kapcsolódó cselekvések is egyre negatívabb, egyre inkább elkerülő, végül kényszerítő és durva jelleget vesznek fel – „vadul megütlek, elgáncsolom a lábad”, „kényszerítlek, válaszolj”. A vers lüktetőnek tetsző mozgalmasságának intenzitása fokozódó jellegűnek látszik, de a kezdeti matató cselekvések a szöveg középső szakaszaiban tetőznek és a végső nyugtalan stagnálás állapotáig vezetnek, miközben intimitást is emelnek a vers első két sorát uraló Te, a harmadik sorban beúszó világ – a „csillagöves éjszaka” – és a negyedik sorban megjelenő Én közé, valamiképp olyan módon, hogy a kényszerítő, durva, testies jellegük megmarad, de valami intim, erotikus többletet vesznek fel, az első szakasz „belém tapadsz” ténymegállapításától a „megkaplak”, a „ledoblak” performatív jellegű aktusain keresztül a már közös aktivitássá lényegülő, többes számú „elterülünk” mozzanatáig. Ez a hangsúlyozottan az Én és a Másik személyességében és egy végtelenné tágított transzcendens térben lezajló cselekvéssor végül a vers végső megállapításában egy, a rabság, korlátozottság hason-

latában kifejezett, közös, de statikus állapotot rögzít – „Ülünk az ég korlátain / mint elítélt fegyenc” –, amely egyrészt összekapcsolja az Én és a Másik entitását, másrészt a világban való benne-lét – az ég korlátai mint „helyszín” megjelölésével – lételméleti, egzisztenciálfilozófiai¹⁵ tapasztalatát rögzíti. Hiszen amellet, hogy érezhetően a szerelemélmény lírai, költészeti megragadását kísérli meg a szöveg, valamint a nem megszokott, hétköznapi értelemben vett szerelemélményt tematizálja, már a nyitány próbálkozó aktusa – a csillagöves éjszaka végtelenített, már-már transzcendens terének a másik köré fonásával – is, de még inkább a statikus állapotrögzítést megelőző kérdés – „Mi lesz velem, s mi lesz veled?” – is az interpreszonális, intim társas kapcsolat rendkívüli tétjét emeli a vers kulcskérdésévé.

Kulcsár Szabó Ernő a késő modernitás szerelmi lírájának értelmezésekor megállapítja, hogy az a nem konvencionális szerelmi líraként létezik, amelyben és amely által új viszony jön létre a szerelem és a befogadói horizontok között, mert ez a szerelmi líra a Másik nyelvi és elvi hozzáférhetetlenségét, az intimitás kibékíthetetlenül ellenségessé válását poétizálja, ahol az önérvényesítésre törekvés, a kényszerítő beszédmód és az Én én- és öntudatának átfordíthatósága a jellemző.¹⁶ Úgy tűnik, hogy ezek a megállapítások nagyrészt már a korai Pilinszkyre, a *Trapéz és korlát* kötetére és versére is egyértelműen vonatkozathatók. A beszédmód jellegzetessége mellett nagy jelentőséggel bírhat a szubjektum, az én identitásának kérdése Pilinszky korai szerelmi költészetével kapcsolatban. A Pilinszky-kutatás vázlatos áttekintése is rávilágított arra, hogy a recepció kiemelt nézőpontja a szubjektum metafizikai jellemzőinek, a szövegek nyelvfilozófiai jellemzőinek vizsgálata, metapoétikai és vallási-teológiai alapokon. Ezek a nyelvi-poétikai perspektívák azonban nem zárják ki a szerelmi költészet felőli értelmezést, sőt úgy tetszik, hogy a Pilinszky-értés kánonját többletjelentésekkel és a transzcendenshez való lételméleti, metafizikai viszony, az én éntudata és önképe, valamint a konkrét szakrális jellemzők tekintetében is releváns jellemzőkkel egészíthetik ki. Hiszen az objektív líra, az elszemélytelenítés és elszemélytelenedés, az imádság trópusai, alakzatai alkotói korszakanként váltakozó módon ugyan, de a Pilinszky-líra szerelmi szegmenseit is meghatározzák, és a szerelemkép, a társiasság poétikája, az Én és a Te viszonylatának lírai és költészettani megjelenése többletértelmekkel egészítheti ki ezeket a látószöveket is.

A *Trapéz és korlát* című vers szerelemélménye, személyközi viszonyrendszere, transzcendens tere is a jelentésképződés részévé teszi a tárgyias líra jellemzőit, az elszemélytelenedés lételméleti kérdését, és az egyén, az Én és a társas kapcsolatok transzcendenshez való viszonyát is.

A verskezdet a Másik, a Te megidézésével, valamint annak elforduló, hátat fordító aktusának aktivizálásával olvasható megszólításként, a Te megjelenítésének szóeseményeként is.¹⁷ Míg a beúszó csillagöves éjszaka képe, a hátat fordítás és elutasítás jelentéstartomány, valamint a kibontakozó negatív cselekvések eltávolító, tárgyias és személytelen jelleget implikálnak, addig a megszólításként ható kezdet, a szöveg mozgalmasságát generáló Te-vel kapcsolatos megállapítások, a folyamatosan hangsúlyosan megjelenő grammatikai ellenpontozás és ennek a nyelvi szembenállásnak a többes számra váltása a személyesség, majd az intimitás implicit megjelenését úsztatják a jelentésbe. A nyelv, a beszéd direkt módon nem jelenik meg a költeményben, ennek ellenére a megszólítás, valamint a *kiáltás*, a *válaszolás* és az utolsó versszak kérdései a párbeszédség valamilyen jelenvalóságát vagy éppen annak lehetetlenségét jelenítik meg. A Pilinszky-értés teológiai oldala a Másik megszólításában az imádság aktusát és poétikáját látja, azon az alapon, hogy a modern imateológiák szerint a Te megszólítása a transzcendenshez forduló emberi szó alapja, így az ilyenfajta megszólítás egyenértékű lehet egy megnevezhetetlen létező megszólításával.¹⁸ A *Trapéz és korlát* nyelve – a versé és a köteté – még nem vagy nem gyakran nevezi meg Istent – a *Téli ég alatt* és a *Miféle föld alatti harc* egy-egy megnevezésén kívül a kötetben nincs további példa erre –, ugyanakkor a vers egész metafizikai szervezetsége, a rebbenő való fölé, vagyis a mozzanatosan változó-kony valós világ fölé szituált jelentés és az ég korlátaira helyezett végső állapot, és benne az *ítélet* szó megjelenése is mindenképpen a transzcendens szféra tárgyiasulásaként hat. Valóban „az emberi kapcsolatok egyetemes konfliktusos jellegének” bemutatása a költemény, ugyanakkor a metafizikai szervezetség mindenképpen jelöli, harmadik félként generálja a transzcendenst, és ilyen módon talán módosíthatónak tetszik az a megállapítás is, hogy a korai Pilinszky-nyelvben a világ létezői csak önmagukban, individuálisan léteznek, és hogy a szubjektum és a személytelen világ elkülönülése szervezi az alkotást.

A személytelenül személyes, majd egészen intimmé váltó versnyelv pedig további jelentésekkel gazdagíthatja a Pilinszky hermetizmusáról alkotott képet, hiszen az, hogy az alkotás nem a szubjektum, hanem a szó hatalma alatt álló entitás, akár a vers szerelemélményének némaságában – „kegyetlen néma torna” – és az személyközi párbeszéd lehetetlenségét sugalló elrejtettségében is a jelentésbe íródhat. Hiszen a *Trapéz és korlát*ban az Én identitása, jelenvalósága a kibontakozó hármas rendszerben, vagyis a Másikkal való viszony által és a viszony transzcendenssel való kapcsolatában alakul. A vers első szakasza és az első versszak négy sora rögtön működésbe lépteti ezt a hármas rendszert, a Másik elforduló, hátat fordító és elsikló aktusával, a szubjektum egyes szám első személyű matató mozdulatával, amely a transzcendens idő- és térrendszer Másik köre szervezését kísérli meg.

Sötéten hátat fordítasz,
kisikló homlokodra
a csillagöves éjszakát
kezem hiába fonja.

A versszak a szubjektumhoz kapcsolódó sikertelen, hiábavaló cselekvés rögzítése után is az én Másikra utaltságát jeleníti meg, a Másik testileg is erőteljesen beíródó jelenlétének ábrázolásával – hát, homlok, nyak –, a testi jelenléthez szorosan kapcsolódó, de a kiszolgáltatottságot mutató „bizalmasan belém tapadsz” intim mozzanatával –, ahol a tevőlegességet és aktivitást az egyes szám második személyű, a Másikhoz tartozó *tapadsz* ige, a passzivitást, a ráutaltságot pedig az énhez tartozó *belém* adja – s a szakasz záró, *nevelsz–megütlek* agresszív ellentétével, a hátat fordítás, az elsiklás-kisiklás és a nevetés ellentmondásos jellegű aktusain keresztül. Az egész szakasz a végtelenített és inkább időmeghatározással körvonalazott éjszaka terében zajlik, ahol a szerelmes az az entitás, amelyik a situációt szervezi eltávolodó vagy pulzálva távolodó magatartásával, ahol a tér szerveződése is a Másik szolgálatába áll – „Nyakad köré ezüst pihék / szelíd pilléi gyűlnek” – a szubjektum sikertelen próbálkozását követően, és ahol a szubjektum majdnem váratlanul, talán ennek a passzivitást generáló pulzáló elmozgásnak a következményeként csak a durván agresszív *megütlek* cselekvésével képes megjelenni. Ez az erőszakos cselekedet mindemellett nem csupán a Másik ellen irányul, mert a *vadúl* jelző a transzcendens végtelen *szelíd* szavával is ellentétet képez. Ekképpen a verskezdet is értelmezhető a szubjektum identitásának, a szubjektumkonstrukció átfordításának képeként, az én Másikra utaltságának megjelenítéseként.

A költemény két belső, közbülső szakasza a szerelmi évődésnek, az én követő vágójának, a trapézon egyensúlyozó akrobata ingamozgásának poétikai leképezése. A végtelenített világ tere előbb a „sugárzó párkány” metaforájában ölt testet, valamiképp a határhelyzetet és a fent és lent ellentétét sugalmazva, de a magasság, a zuhanás veszélyét is felvillantva, majd az „éjszaka trapézainak” képzetében és a „rengő csillagok hálójában” jelenik meg, amely képek a szubjektum Másik utáni vágyakozásának jelenségeit bővíti ki, és az elérhetetlenséget, a háló képével a tehetetlenség, a rabság és a próbálkozás, a mozgás, az erőlködés általi még inkább fogságba esés nyomasztó érzetét lebegtetik. Az én erőlködő követése, a Másik vissza-visszaható elmozgása végül a Másik folyamatos akadályozva évődő cselekvései – *fölugrasz, szemembe kapsz, zuhanni kezdesz, röpdűlsz tovább, emelkedsz* – a harmadik versszak végére a többes szám első személyűvé váltó lírai alany *elterülünk* állapotáig vezetnek. (A végtelenített éjszaka imaginárius terének jelentőségét is mutathatja a közös cselekvést kifejező ige főnévi szótöve, a tér.) A belső egység első szakasza (a második versszak) hangsúlyozottan a sebezhetetlen állat vad, durva, mégis rajongó tiszteletet és csodálatot mutató metaforájával¹⁹ és az egyes szám második személyű grammatikai szerkesztéssel a Másik végtelen világban való jelenlétéhez kötődik, míg – egyébként egy erőteljesen megjelenített soráthajlással összekötve – a szakasz második versszaka (harmadik versszak) az Én sikeredetlen, erőlködő cselekvéseit jeleníti meg. A „mégcsak nem is kiálthatok” szentenciaszerű ténymegállapítása, a *követlek* irányultsága és a „merészen ellököm magam, / megkaplak és ledoblak” durva és végletesnek ható történéssor következménye a térben való rabság, a hálóba történő beragadás, a transzcendens végtelenbe ragadó statikus fogság, a további mozgás lehetetlensége, ugyanakkor következmény a szerelmi aktus többes szám első személyűvé evalválódó jellege is.

Sugárzó párkányon futunk,
 elgáncsolom a lábad,
 fölugrasz és szemembe kapsz,
 sebezhetetlen állat!
 Elszűkül arcod, hátra buksz,
 vadul zuhanni kezdész,
 az éjszaka trapézain
 röpűlsz tovább, emelkedsz

a rebbenő való fölé!
 Kegyetlen, néma torna,
 mégcsak nem is kiálthatok,
 követlek szívdobogva,
 merészen ellököm magam,
 megkaplak és ledoblak,
 elterülünk hálóiban
 a rengő csillagoknak!

A záró versszak az éjszaka, az intim, mégis feloldhatatlanul ellenséges szerelmes aktus mozgalmasságának, dinamikájának, imaginárius történeonsorának statikus fogságában a *most* időhatározóval indul, amely az eddig folyamatos jelenben zajló eseményeket így kimerevíti, megállítja a metafizikai teret és időt, amely lehetővé teszi az egzisztenciárontológiai vonatkozások erőteljes megjelenítését. Azok után, hogy a szubjektum agresszív aktivitásai – *megkaplak, ledoblak* – nyomán csupán a statikus rabság szituációjába került a már többes szám első személyű lírai alany, szó szerint megjelenik az énbeszéd kényszerítő jellege – *kényszerítlek*.

Az egész interszjektív szituációra jellemző módon nem az én itt már követelőzőbe váltó cselekvése az a mozzanat, amely a metafizikai szituáció tétje, és amelyen az én integritásának kérdései nyugszanak, hiszen ez a cselekvés a Másik *válaszára* irányul. A *válaszolj* imperatívusza anaforikusan megidézi a „néma torna” egész versre vonatkozó metaforáját és a „mégcsak nem is kiálthatok” elkeseredett tehetetlenségét, amelyek értelmezhetőek a harmadik versszakban és a zárlatban is a szubjektum személyközi kommunikációra a Másik nyelvi elérése tett kísérletként, illetőleg annak lehetetlenségeként is. A Másik nyelvi elérésének lehetetlenségét mutatja a záró szakasz további négy sora is, ahol a válaszra kényszerítés realizációja helyett az Én megfogalmazta három kérdésben – „mióta tart e hajsza? /.../ Ki kezdte és akarta?” és a leginkább ontológiai jellegű „Mi lesz velem, s mi lesz veled?” – kulminál a jelentésképződés. Rendkívül fontos lehet, hogy az egész intim, olykor erotikus jelentéstartalmakat is mozgósító, váltakozó előjelű, de mindenképpen az én és a Másik kapcsolatát, interszjektív aktusát tematizáló történe sor végső tétje a statikus hálóban ragadt állapotban a kérdés és válasz, a nyelvi kapcsolat körül eszkalálódik.

A Pilinszky kapcsán sokszor emlegetett gadameri nyelvi hermeneutika, nyelvfilozófia a nyelvet a hermeneutika tapasztalati közegeként jelöli meg, kulcsfogalma a beszélgetés, amelynek saját szelleme van, mert az a nyelv, amelyen a beszélgetés szükségszerűen folyik, magában hordja a saját igazságát, és ezt az igazságot a beszélgetés feltárja és megmutatja, amely ezután és ettől fogva van. Rendkívül fontos, hogy a megértés a beszélgetésben realizálódik, hiszen megérteni, amit valaki mond, a dologban való egyetértést jelenti. Az értelem, a lényeg, a dolog tapasztalása megy végbe a megértésben, ugyanakkor ez az egész folyamat nyelvi jellegű, amelyből az következik, hogy az értelem, a lényeg, az eseményszerű tapasztalás alapja a nyelv, a nyelviség a megértés médiuma. „Ahol megértetnek, ott nem fordítanak, hanem beszélnek. [...] A nyelv értéke maga még egyáltalán nem valóságos megértés, és nem foglal magába interpretációs folyamatot, hanem élettevékenység. Mert a nyelvet úgy értjük, hogy benne élünk. [...] A hermeneutikai probléma nem a helyes nyelvtudás, hanem a dologról való helyes megértés problémája, mely a nyelv közegében történik. [...] A beszélgetés a megértés folyamata.”²⁰ Ehhez természetesen – az irodalomértelmezés, a szöveginterpretáció szemszögéből – hozzátehető, hogy a beszélgetés nem ab ovo sikerült, hanem valójában folyamatos keresést, nyelvi játékot jelent, vagyis benne nem szavatolt a megértés. A nyelviség emellett Gadamer-nél a hermeneutikai tevékenység alapjellemezője is, mert a megértést elvi, axiómaszerű

vonatkozás fűzi a nyelviséghez, vagyis nemcsak a megértés tárgya nyelvi természetű, hanem maga a megértés is nyelvi folyamat. A megértés már eleve értelmezés, mert azt a hermeneutikai horizontot képviseli, amelyen belül egy szöveg érvényre jut. Az értelmező azonban a szöveg véleményét csak akkor képes tárgyi tartalmában kifejezésre juttatni, ha saját nyelvére fordítja, azaz vonatkozásba állítja a lehetséges vélemények egészével. A szövegnek az értelmezés révén kell megszólalnia, az értelmezés pedig magának a megértésnek a végrehajtása, amely szükségszerűen magának a megértőnek, az értelmezőnek is csak a nyelvi értelmezés kifejezettségében válik teljessé. Ebből következik, hogy minden értelmezés nyelvi jellegű, és nincs olyan beszéd, amely a beszélőt ne kapcsolná össze a megszólítottal. Ezeket a nyelvfilozófiai gondolatokat hasznosítva, majd visszajára fordítva megérthető, hogy a kommunikáció, a beszéd megvalósulása nélkül a Másik, illetve a Másik és a világ, végső soron pedig az én önmegértése, így identitása is veszélybe kerül.

Ezt az énnel kapcsolatos, de a Másikon nyugvó és a transzcendens mindenkori jelenében észlelhető tétet tematizálja a három kérdés fokozódó hangneme is, hiszen az első csupán konkrétan az adott szituációra, az eddig néma tornaként, most már hajszaaként definiált szerelmi aktusra irányul – és egy szintén szentenciaszerű ténymegállapítással ki is egészül –, a második már az én és a Másik horizontját és a metafizikai szituációban vállalt felelősségét állítja a középpontba, a harmadik és végső felszólító jellegű pedig a létezésre és a jövőre kérdez rá.

Most kényszerítlek, válaszolj,
mióta tart e hajsza?
 Megalvadt szememben az éj.
Ki kezdte és akarta?
Mi lesz velem, s mi lesz veled?
 Vigasztalan szeretlek!
 Ülünk az ég korlátain,
 mint elítélt fegyencek.

Ebben az utolsó kérdésben jelenik meg először a jövő idősíkjára a versben, méghozzá a Másikhoz kapcsolatosan, a Másik választától és entitásától függővé téve, valamint a szövegben először jelennek meg explicit módon ebben a kérdésben a személyes névmások is – velem, veled –, amely nyelvi-poétikai eszköznek kiemelt jelentősége lehet.²¹

A *Trapéz és korlát* utolsó szakaszában a végső kérdésben a szubjektum nyelviségben gyökerező és a Másikhoz kapcsolt ontológiai szubsztanciája jelenik meg, hiszen az Én jelenből kilépő és az interszubjektív kapcsolatból következő létet befolyásoló kérdéseire az Én és a Te – velem és veled mellérendelt kapcsolatában – relációjában képes rákérdezni a szubjektum, identitásának integritása a Másik kapcsolatában értelmezhető, ugyanakkor a néma, válasz nélküli metafizikai helyzetben ez lehetetlenként konstituálódik.

A verszárlatban a kérdések megfogalmazása a szubjektum egyetlen igazán vallomás jellegű, ugyanakkor objektíven, szentenciaszerűen egyszerű *Vigasztalan szeretlek!* kijelentéséig vezet el, és ez az egyetlen érzelmi megnyilvánulás is kiegészül egy olyan jelzővel, amely nem csupán a nem konvencionális szerelmi érzetet megjelenítő vers regiszterébe degradálja ezt a vallomást is, hanem a korábbiakban kiemelt szerepüként interpretált *sebezhetetlen* [állat] metaforával is kapcsolatot mutat, az Én és a Másik szembenállását – sebezhetetlen–vigasztalan – implikálja. A záró mondat mindazonáltal a többes szám első személyt generálja a lételméleti választalanság alanyává, az *ül* passzivitása, az ismét a jelentésbe intonált végtelen éjszaka tere és az *elítélt fegyencek* záró szavak a második szakasz háló-metaforájának, a tehetetlenség, a szabadsághiány és a tér körülzáró jellegének megjelenései. Ez a statikus, hangsúlyosan a transzcendens tér hatáira, leválasztott hatáira szituált rabság a kérdések intenzív hangneme és katartikus ereje után mintha következményként hatna, és ellentétben áll az egész akrobatikusan pulzáló imaginárius történelessorral, a hálóban fogságba esés kapálózást implikáló képével is.

A recepcióban kissé háttérbe szorult *Trapéz és korlát* úgy tetszik, hogy minden tekintetben kapcsolódik Pilinszky késő modern versnyelvéhez, metafizikai és nyelvfelfogásához, és a szubjektum és a transzcendens kapcsolatában is megelőlegezi a későbbi kötetek gondolatosságát. A vers nyelvi-poétikai struktúrája, a Másik nyelvi hozzáféréseinek tétje Pilinszky hermetizmusáról alkotott képét erő-

síti, amennyiben ez a vers is a jelentésbe írja, hogy szövege nem a szubjektum, hanem a szó hatalma alatt áll, sőt, erőteljesen azt a jelentést konnotálja, hogy az énszöveg a Másikkal való „szóértés”, az erre irányuló aktusok és ennek lehetetlensége köré épül. A *Trapéz és korlát* jelentéshálója abszolút beépül a nem konvencionális szerelmi líra nyelvének rendszerébe, ugyanakkor a jellemzőként megfogalmazott averzió, perzuazív beszédmód, a durvaság jól láthatóan nem csupán az én identitásának átfordíthatóságában mutatkozik meg, hanem intenciója szerint a Másik nyelvi elérésére irányul, a szerelmessel való interszjektív nyelvi viszonyra mint az én integritásának feltételére, és végső soron annak lehetetlenségét generálja. A Másik megszólítása, a Te jelentésbe írása szóeseményként jelenik meg, és egy imaginárius/transzcendens tér- és időrendszerben zajlik, ugyanakkor annak ellenére, hogy a megszólításaktus tér- és időbeli szituáltsága erőteljesen, jelentésszerűen beiródik a nyelvbe, még kevésbé, illetve kevésbé tetszik úgy, hogy ez a „Te” mint szóesemény imádságként funkcionálna a szövegben: a Te megszólításának tétje még nem egészül ki egy transzcendens létező megszólításával, a tétje valóban a Másik elérésének érzelmi identifikációs tartama, mindamellett, hogy a nyelvi elérés lehetetlensége az *elítélt fegyencek* majdnem szakrális és az egész Pilinszky-oeuvre szempontjából kiemelt metaforikus képében tetőzik. Az, hogy a vers szövege nem teljesen és nem egyértelműen az evangéliumi esztétika Isten-motívumát vonja a jelentésbe, ugyanakkor nem egyszerűsíti vagy egyértelműsíti a befogadást, sőt, úgy látszik, hogy a későbbi kötetek transzcendens metaforái – pl. a *bárány-farkas* kép, a *szálgák*, a konkrét Isten-megnevezések – egyértelműbben jelentésképzők, mint *Trapéz és korlát* trapéza és korlátja vagy csillagöves éjszakája. Az ítélet teológiai és a fegyenc jellegzetesen Pilinszkyhez kapcsolódó metaforái végső soron a jövőre irányuló, egzisztenciálfelmentő jelentéssel bíró retorikai kérdésben – Mi lesz veled és mi lesz velem – jelenítik meg a szöveg metafizikai hármasságát, az én, a Másik és a végtelen tér egymásrautaltságát.

JEGYZETEK

¹ SCHEIN Gábor, *Pilinszky János költészetének befogadástörténetéről = Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Universitas, Budapest, 1998, 147–163., 164.

² SCHEIN Gábor, *József Attila kései költészetének hatása Pilinszky János korai lírájában = Poétikai kísérlet... i. m.*, 163–179.

³ *Uo.*, 169.

⁴ *Uo.*, 172.

⁵ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Úton levés a szubjektum teljessége felé = Uő, Pilinszky János*, 9–37., 36.

⁶ *Uo.*, 36–37.

⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1994.

⁸ SZÁVAI Dorottya, *Bűn és imádság. A Pilinszky-líra camus-i és karkai szöveggyomáryáról*, Akadémiai, Budapest, 2005.

⁹ *Uo.*, 10–12.

¹⁰ *Uo.*, 15.

¹¹ *Uo.*, 22.

¹² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 3., Ö-Zs, 1976, 984. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MNYTESZ_Hun_3/?pg=985&layout=s&query=trap%C3%A9z

¹³ *Uo.*

¹⁴ Talán érvényes lehet a pszichoanalitikus megközelítés is a versnek az emberi kapcsolatok ellentmondásos jellegére utaló alapjelentése miatt, ahol a trapéz metafora a nőiség befogadó szimbóluma (a trapéz négyszögű alakzatának képzetében), és a korlát, a rúd felépítésű szer pedig fallikus nemiségszimbólum.

¹⁵ A megszólalásmód egzisztenciálfelmentő mivolta a létezés és az élet központi kérdéssé emelését, az ezekhez való viszonyulás reflexív közlését, elmondhatatlanságának elmondását jelenti, a személyes reális egzisztenciális világban-való-benne-lét következtében megvalósuló személyes percepciót jelöli. Ez a pozíció korrelációt mutat a megszólaló alkotó és alkotás költői nyelvről, alkotói létállapotról, a költészetéről vallott, hitt fel-fogásával. Pilinszky János lírájával kapcsolatban a szakirodalom hangsúlyozza az alkotás folyamatának és az alkotás „termékének”, a műalkotásnak a gondolkodással, megértéssel való kapcsolatát, amelynek alapja, kiindulópontja és közege a nyelv, vagyis nem a jelentés a középpontja és szervezője, hanem a szó, a hangalak, a nyelviileg meghatározott megszólalásmód. HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciálfelmentő elköteleződéséről*, Iskolakultúra, 26/11, 71–81.

¹⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A „szerelmi líra” vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a késő modern költészetben*. https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Kulcsar_Szabo_szekfoglalo_20040627.pdf

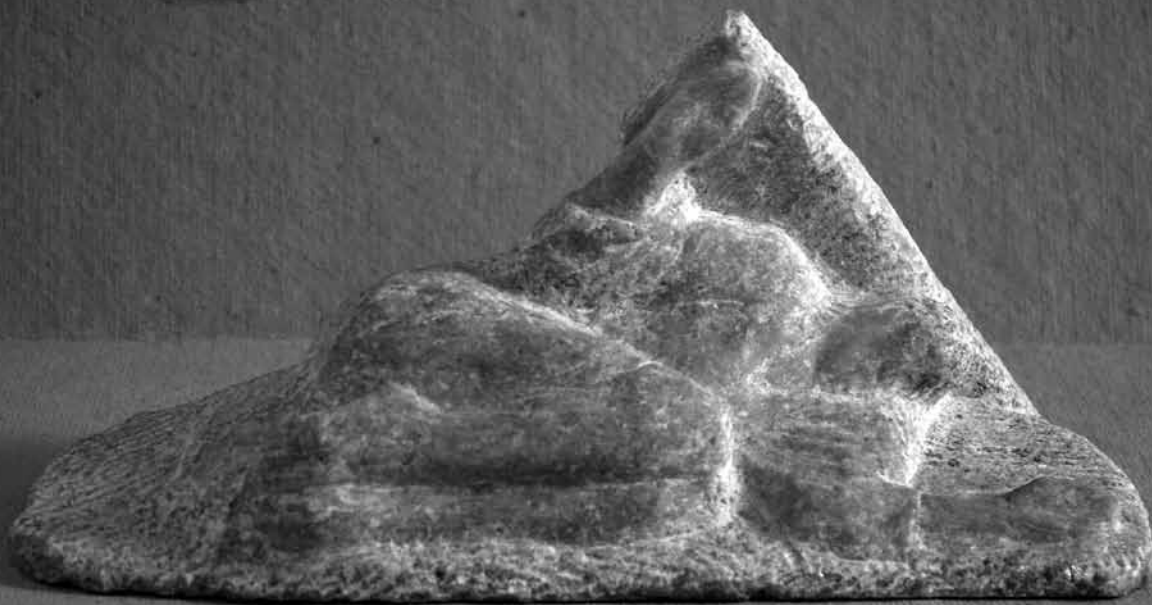
¹⁷ SZÁVAI, *Juttának. A „Te” mint szóesemény = Uő, Bűn és imádság, i. m.*, 40–73.

¹⁸ *Uo.*, 42.

¹⁹ Ez a metafora, amely költemény egyetlen olyan része, amely konkrétan a Másik entitására vonatkozik – nem valamely testrészére vagy a világban-való-benne-létére –, kulcsképe, gyökérmetaforája is lehet a versnek, hiszen a *sebezhetetlen* jelző (egy főnévből képzett ige hatóképzővel ellátott alakjának fosztóképzős változata, amely az én cselekvésképtelenségét is jelölheti) kapcsolódik a verset uraló averzív, agresszív, perzuzatív Én-be-szédhez, az állat képe pedig összeköti a Másikat az éjszaka világával, a transzcendenssel és a későbbiekben kibontakozó kommunikációs deficittel, a némasággal, a Másik nyelvi elérésének lehetetlenségével is, mindamellett, hogy egy csodálatot kifejező durva megszólítás.

²⁰ Hans-Georg GADAMER, *A hermeneutika ontológiai fordulata a nyelv vezérfonalát követve = Uő, Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Gondolat, Budapest, 1984, 269–328., 269–270.

²¹ Émile Benveniste francia nyelvész a saussure-i langue–parole dichotómiát kibővíti, hármas felosztást hoz létre a discours fogalmának megalkotásával, amely tulajdonképpen az egyedi, megvalósult, jelen idejű nyelvi tényt jelöli, és amelynek a nyelv és a kommunikáció relációjában van kiemelkedő szerepe. Benveniste ezt az egyedi nyelvi tényt jelöli meg a kommunikáció alapjaként, és nem a nyelv, a langue terminusát. Benveniste kijelenti, hogy az ember szubjektivitása, az a képessége, hogy önmagát egyedi emberként, a másiktól és a közöségtől elkülönülő entitásként tudja értelmezni, a nyelvben gyökerezik. A benveniste-i gondolatsoron végig haladva elmondható: alaptétel, hogy a discours a kommunikáció eszköze, és nem a nyelv, de a kommunikáció, valamint az egyedi megvalósult nyelvi tény, vagyis a discours alapja is egyaránt a nyelv, hiszen mindegyik a nyelv egyfajta aktualizálása. Ebből következik, hogy az ember mint olyan a nyelvben és a nyelv által konstituálódik szubjektumként. Ahhoz, hogy a beszéd képes legyen betölteni azt a szerepet, hogy a kommunikáció alapja lehessen, be kell töltenie azt a tulajdonságot, amely a nyelv és az ember relációjában kiemelkedően fontos szereppel bír, vagyis a nyelvnek képesnek kell lennie arra, hogy a maga valóságában, a lét valóságában megalapozza az Én fogalmát. Rendkívüli jelentőséggel bír Benveniste elméletében továbbá az, hogy a nyelv ilyen szubjektumteremtő, identitásalkotó, talán már-már világteremtő aspektusa mellett az előbbiek konstituálásához kapcsolódóan erőteljesen megjelenik a nyelv interszónális, interszjektív, kommunikatív jellemzője is a szubjektivitás alapja mellett. Benveniste lényegében kijelenti, hogy az Én az, aki Ént artikulál a beszéd folyamatban, egyedi megvalósult nyelvi tény, discours megfogalmazásával, ugyanakkor ezt a szubjektum mindig valakihez viszonyítva, valakitől elkülönülve képes megvalósítani. Vagyis úgy tudja szubjektumként konstituálni önmagát, hogy beszédében, nyelvhasználatában megjeleníti azt a tényt, hogy ami nem Én, az a másik. Így a párbeszéd, a kommunikáció lesz a feltétele a szubjektum identifikációjának. Émile BENVENISTE, *Szubjektivitás a nyelvben = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Osiris, Budapest, 2002, 59–65.

BALÁZS GÉZA

Népességmegtartó képesség, avagy képességmegtartó népesség

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

VIDÉK, PARASZT

Hogyan jutottunk oda, hogy egy kiváló mezőgazdasági lehetőségekkel, kincsekkel bíró országban a *paraszt* és a *vidék* szó elértektelenedett? „Mára a vidéki élet a magyar közgondolkodásban egyenlő lett a hátrányos helyzettel.” Pedig a vidék, a falu pótolhatatlan értékekkel bír. „A vidék nem csupán profitérdekeket kiszolgáló termelési tér, sokkal inkább társadalmi, kulturális és természeti értékek összessége...” (Ángyán József: *Magyar föld, magyar vidék*). A falu: az állandóság, a biztonság, az őserő, ami az „anyanyelvben, annak táji változataiban, a kulturális hagyományokban, történelmi emlékezetében, meséiben, legendáiban, hiedelmeiben és dalaiban, táncaiban, munkájában és ünnepnapjaiban” őrződött meg... „Ez a falu ma már csak az emlékekben él... A modernizálás, a civilizáció terjedése, a vele járó technikai, műszaki fejlődés, a tömegtermelés és a fogyasztói társadalom kezdte, majd felőrölte ezt a világot... Ezzel a huszadik század emberének biztonságos, életet rendező kapaszkodói eltűntek” (Bíró Zoltán: *A falu emléke*).

Gyermekkoromban édesapám könyvespolcáról gyakran levettem *A magyarság néprajza* kötetét. Amikor turistáskodunk, főleg falusi házaknál szálltunk meg. Upponyban annyira belém szeretett egy néni, hogy örökre akart fogadni. Az egyetemen magam választottam harmadik szakként a néprajzot. Néprajzkutató szerettem volna lenni. Bejártam az országot, később a nagyvilágot, mindenhol érdekelt, izgatott a nép élete, szokásai, hagyományai. Végigolvastam a szakirodalmat, megismertem a tudomány alapjait, a kulturális antropológia nagy elméleteit, amelyek arra lennének hivatva, hogy az embert szolgálják. Mégis a tudományban csak elvétve találkoztam a kultúraváltás elemi fájdalmának leírásával, elemzésével, amikor a parasztembernek elveszik, elhajtják a saját maga által nevelt, becézett állatait, kitoloncolják a házából, lerombolják a tanyáját, tönkreteszik a terményeit, vagy ellopják a termést az úgynevezett „gyorstermelők” (akik nem fáradnak munkával, csak szüretelnek). A harmincas évek kisemmizett parasztjairól döbbenetes hatással szól Veres Péter vagy Szabó Pál – utóbbi a *Talpalatnyi föld* című film kapcsán talán mélyebben az emlékeinkbe ivódva. De a tragédiák folytatódtak később is, s erről már csak elvétve és kevesek tudósítottak: tudományosan, szociografikusan, irodalmian.

Ritka esetben a költők. Például a Hetek hiteles, szociografikus szemléletű ország-térképezése: „A magyar vidék alávetettségének festése a Hetek költészetének egyik legszélesebb panorámáját nyújtja... vert falak közt élő vert emberek...” Például Ratkó József: „Ez a falu is megöregszik... Üres házakat építenek itten. Kapuik előtt vak csönd üldögél...” Vagy Serfőző Simon említ holt vidéket, „jövövből kitagadott falvakat” (Jánosi Zoltán: *„Halottak faluja”: Nemzeti krízis és demitologizáció a Hetek és a Kilenek költészetében*). A magyar falu sorsában még a szociográfia, a riport műfaja a legilletékesebb. *Búcsú a parasztságtól* címmel Bíró Friderika és Für Lajos összeállítása: „minden fölül lett, ami korábban alul volt... Megbomlott a rend, kibillent a ritmus, megbillentek az emberi lelkek... Honnan az atyáúrístenből termett itt ennyi gazember az országban...? ...amíg a paraszt a maga egyéni világát képes fönntartani és megőrizni az egyéni világához kapcsolódó mindenféle termelési, szokásbeli kulturális elemeket... addig mindig van erő a társadalmakban...” A „paraszt” fogalma, aki fő- vagy mellékfoglalkozásban, mint független, önálló gazda, saját tulajdonú földterületen földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik; az ilyen paraszti életforma megszűnt, helyén földmunkás van, aki elvesztette az előző nemzedékek által összegyűjtött termelési, gazdasági tapasztalatait (Lovász János: *Faluépítés*). A földművelésben élt legtovább egy spirituális kapcsolat a természettel: „Régen a föld anyaföld volt, és a paraszt a pogány hit örököseként mitikus Földanyának tisztelte... Mára csupán árucikk, amelyet pénzért lehet forgatni, de lelki kapcsolat már nem fűződik hozzá”, összegez

a hódmezővásárhelyi tanyavilág pusztulásának krónikása, Szent Tibor *A dél-tiszántúli tanyarendszer* című írásában. Összességében „a magyar vidék mai helyzete és nemzetpusztulást hordozó szindrómái tüneteiben ijesztően hasonlítanak a millenniumi időszakéhoz” (Nagy Bálint: *A Hangya szövetkezetek...*). S ha ma nem cselekszünk okosan, az tragikus következményekkel járhat. Például hatékony földvédelem nélkül „60 év múlva végleg megsemmisülhet a humusz, és »elfogy« a hazai termőföld” (Tanka Endre: *Hogyan állítható talpra a magyar mezőgazdaság a XXI. században?*)

A NAGYBIRTOKTÓL A NAGYBIRTOKIG

Megjelent egy összeállítás Bakos István szerkesztésében, a Retörki (Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum) sorozatában: *A magyar falu sorskérdései – a rendszerváltás előtt és után*, amely több műfajban és szemszögből mutatja be a magyar vidék tragikus sorsát (Antológia, Lakitelek, 2021).

A 20. századi parasztság alapvető problémája a földkérdés volt. Ha van saját föld, akkor van termelés, van élet. De ha nincs... Majd a városiasodás okozta civilizációs ártalmak fölerősítették a falu felé fordulást. Ez a törekvés jelent meg a népi mozgalomban (falukutató mozgalom, népi írók szociográfiái, a nyelvjárások felé fordulás, a felvidéki Sarló mozgalom, Hangya-szövetkezés, az 1943-es szárszói találkozó, Kert-Magyarország-gondolat, Szabó Dezső, Györffy István, Teleki Pál, Karácsony Sándor, Veres Péter, Erdei Ferenc programjai). A 20. század első felének nagy törekvése a nagybirtok-ellenesség, a földreform, a földosztás. Az utóbbi kezdeményezéseket hamar romba döntötte a nagyobb föltulajdonnal bírók kulákká, kvázi a szocializmus ellenségeivé nyilvánítása, a beszolgáltatás, az erőszakos téeszésítés, valamint a faluösszevonások (körzetesítések). A kezdeti tragédiák ellenére a magyar termelőszövetkezeti modell – háttérében egy jól szervezett agrártudománnyal – sikeres lett, különösen a magánérdek, a háztáji gazdaság s általában a második gazdaság bevonásával. Az 1960-as évektől a magyar falu fejlődésnek indult, ebben az időszakban épültek a mezőgazdasági telephelyek melletti, nem mindenkinek tetsző, ám mégis korszerű kockaházak, valamint a nagycsalád együttélésére alkalmas emeletes, sokszobás családi házak.

Ezzel együtt negatív tendenciák is felbukkantak. Például a tanyák elsorvasztása, amelynek tragikus következményeit számos tanulmányban, könyvben írta meg Szent Tibor. Vagy az 1970-es évek településhálózat-fejlesztési terve, amely településközpontok kijelölésével, téeszék, iskolák összevonásával sorvasztani kezdte a kistelepüléseket (aprófalvakat), és például a falvak felét „funkció nélküli, egyéb településnek” nyilvánította. Más megközelítésben a „faluosztályok” elképzelésével igyekeztek funkcionális egymásra utaltságot kialakítani. A körzetesítésekkel az értelmiség távozott a faluból. Ennek a korszaknak az értelmiségi „jajkiáltása”: Gyűrűfű, az elhagyott falu (amely mára „ökofaluvá” változott). Pedig akkor már több falu került a pusztulás szélére. Még a 2000-es évek elején is született olyan koncepció, amelyben leírták, hogy „a falvak középkori maradványok, és tisztes kimúlásukhoz kellene az illő méltóságot biztosítanunk” (Szabó Gellért: *Milyen jövő vár a külterületen élőkre? Sürgős összefogás szükséges*).

A rendszerváltozás eleinte reményt adott a falunak, a települések látszólag visszakapták önállóságukat, de az ügyetlen „történelmi kártalanítás”, a föld magántulajdonba adásának összekapcsolása a kárpótlással, a termőföld elkótyavetyélése, sőt az ügyeskedő privatizáció, a téeszék szétvérese, a helyi intézmények kivéreztetése, az újabb nagybirtokrendszer kialakulása kihúzta a talajt számos település, sőt tájegység lakóinak lába alól: az 1950-es évekhez hasonló elvándorlás, agglomerációba, városba költözés indult el, kiüresedtek a falvak. „A mezőgazdaságban kialakult birtokszerkezet nem kedvez az ország lakosságának, mert vagy életképtelen törpebirtok, vagy bérmunkára alapozott nagybirtok... ha a nemzet többségének érdeke a nagybirtok kialakítását követeli, miért hátrálnak ki előle a nyugat-európai országok, s miért csupán reánk akarják ezt kényszeríteni?” (Veress László, Nagy Bálint, Tanka Endre, Szeremley Béla, Márton János: *A magyar mezőgazdasági politika és vidékfejlesztés jövőképe*.) Olvasom, hogy soha nem volt még olyan a magyar falu életében, hogy a helyiek ne tudták volna, hogy kik birtokolják a szomszédos földeket.

A nagyvárosok körüli felduzzadt falvak többnyire nem hagyományos települések, hanem jobbára csak alvófalvak. Napjainkra az a felemás helyzet alakult ki, hogy a magyarországi falvak többségében az infrastruktúra európai szintű (az 1960-as évektől minden faluban van villany, az 1990-es

évektől víz, csatorna, gáz, sőt internet, szinte mindenhol van személyautó). A mindent egy kaptafára fejlesztések azonban visszaüthetnek: „nem kellett volna ilyen irgalmatlan méretű csatornaépítést folytatni a magyar vidéken. Sokkal egyszerűbb, környezetkímélő házi technológiák vannak már” (Csatári Bálint: *Az én kis bihari falum*). A falvakban nincs munkalehetőség, elfelejtődtek a helyi gazdálkodás (mezőgazdálkodás, kertészet) hagyományai, elapadt a vállalkozói kedv, s az ezt indokló általános mondássá vált: „nem érdemes termelni, mert olcsóbban megkapom a Tescóban.” További abszurdok mutatják a magyar (és persze a világ) mezőgazdaságának problémáit: „A világban egy átlagos répa 1870 km-t utazik ahhoz, hogy eljusson a termelőtől a fogyasztóig” (Ángyán József), „A faluban, ahol egykor a lekvár és pálinka neves exporttermék volt, a szilva ára 2002 őszén magasabb, mint a banáné” (Horváth János: *A korszerű családi gazdaság*).

Természetesen az összkép változatos: egyes város környéki vagy idegenforgalmi szempontból felkapott települések továbbra is élnek, sőt virágoznak. Más tájegységek viszont erősen leszakadtak (Szabolcs, Bihar, Békés, Baranya, Somogy, Nógrád, Borsod stb. megyék egyes részei), ezekben megállt az élet, nem folyik termelés, nincs innováció, nincs művelődési tevékenység, erős a szellemi-gazdasági leépülés.

SZELLEMI VÁLTOZÁSRA LENNE SZÜKSÉG

Jó ötleteknek, gyakorlatoknak nem vagyunk híján (rögtön ezekről is szólok), előtte azonban lényegi kérdés a mezőgazdaság logikájának és a paraszti életmódnak a felismerése. „A birtokos paraszt örök, egy és oszthatatlan a világ minden részén” (Oszkó Sándorné: *Ormánság a 24. órában. Megkondult a lélekharang?*). A paraszti kultúra nem alacsonyrendű: „Ez a paraszti kultúra a maga teljességében az európai kultúra egyik csúcsteljesítménye, egyenrangú a görög-római kultúra, az antikvitás hagyományaival. Amíg lesz kultúra a Földön, addig ezt is, azt is tanítani fogják mint az egész emberiség pótolhatatlan örökségét” (Andrásfalvy Bertalan: *Az európai parasztság megismerésének kulcsa: Átány*). Egy elidegenedő, széteső világban a paraszti életmód minta lehet a túléléshez: „a családi gazdaság a termelés és fogyasztás folyamatában a társadalom szöveteit megőrzi és tovább szövi, tiszteli a közösség kultúráit és ösztönzi a találmányt” (Horváth János). De a legfontosabb, hogy értsük a mezőgazdaság sajátos logikáját és az ezen alapuló népi (paraszti) világnézetet, bölcsességet: „Az ipar logikája ilyen: kiszámítható folyamatok, funkcionális kapcsolatok – itt betesznek 2 kiló vasat, ott kijön 5 perc múlva a Suzuki... A valóság meg nem ilyen. Különösen nem ilyenek azok a rendszerek, amelyek a természettel dolgoznak... Ott valószínűségi kapcsolatok tartják össze – akárcsak az egész világot – a rendszert” (Ángyán József). És ebből következik, hogy a feje tetejéről a talpára kellene állítani a mezőgazdaságot – akkor talán nem lenne összefüggő kamionsor Madridtól Moszkváig, Oslóig és Isztambulig az autópályákon utaztatott mezőgazdasági terményekkel: „A történelemben is a fenntartható közösségek mindig úgy működtek, hogy például az élelmiszerellátás belülről kifelé történt: először magunknak megtermeljük a saját szükségleteinket, aztán a közeli városnak, a térségnek, aztán az országnak, és ami marad, azt külföldre viszem, abból export lehet” (Ángyán József: *A vidék lehetőségei*).

MÁS VIDÉKI VILÁG LESZ

Fordulat nélkül nem megy: „nem a vidék népességmegtartó képességére van szükség, hanem a képességmegtartó népességre... Vissza kell adni a kocsmai beszélgetések, a családi összejövetelek, a szomszédolások, a közügyek félelem nélküli megvitatásának, az egymást megismerő, lélektől lélekig jutó meghitt beszélgetések becsületét egyaránt” (Krizsán András: *A Falugondnoki Hálózatról*). Mintaként szolgálhat a két világháború közötti Hangya-szövetkezés, egy „autonóm törekvésű szövetkezési rendszer, amely a helyi közösség társadalom-gazdasági struktúrájából, a létező és lehető értékkeremtő tényezőinek összetételéből, a tájegység komparatív lehetőségeiből és a makrokörnyezeti előnyök és veszélyek irányából határozza meg az adott Hangya-szervezet szövetkezési és társulási struktúráját... miközben háromezret megközelítő szervezetre, településre kiterjedően tudatosította az egymást segítés, az önszervezés jelentőségét, életet, sorsot formáló erejét...

A Hangya-rendszer komplex mintáját, a gazdaság, társadalom és szellem egységére törekvést... az 1930-as években Wünscher Frigyes alakította ki, és szülőfaluja, az 1939-ben felavatott mintafalu, Tordas volt hivatva bemutatni” (Nagy Bálint). Vagy olyan apró ötlet, mint Kemény Bertalané, aki helyi tanterveket ajánlott az oktatás számára, így lett például a málna iskolai tantárgy a Börzsönyben (Krizsán András).

A néptelenedő, pusztuló magyar falu rehabilitációjára, felélesztésére számos elképzelés született. Az alap mindenképpen a gazdálkodás értelmének, hasznosságának felismertetése. Ehhez jó alapot ad a biogazdálkodás (a sok káros, ipari jellegű élelmiszer után a biztonságos, egészséges, természetes, hagyományos – magyar – élelmiszer) iránt megnövekedett igény, vagy éppen a családi gazdaságok (divatos szóval: farmok) szorgalmazása, illetve a már említett ökofalu-elképzelés. Jó kezdeményezés közvetlen, baráti vagy akár családi falusi-városi, termelő-fogyasztó közösségek létrehozása. Kiaknázatlan lehetőségek sora van a helyi piacokban (például az emlékezetes MDF-piacokban), a mezőgazdasági termékeket feldolgozó kisüzemekben, a háziiparban. Egyes helyeken a szolgáltatóipar fejlesztése, a falusi üdülés, avagy a városiak által „második otthonként” időszakosan lakott falusi házak helyrehozása, fenntartása lehet a megoldás. Így vált egy csaknem kihalt Borsod megyei falu, Szanticska városiak üdülőfalujává. A falvak fölfedezését, funkcióinak újraélesztését szolgálja – országosan persze elhanyagolható mértékben – egyfajta, részben romantikus értelmiségi visszaáramlás egy természetközelibb világba, de olyan tudatos törekvések is, mint például a nagycsaládoknak ingyenes vagy kedvezményes telek- vagy házjuttatás. Amikor egy nagyvárosban ma már akár egymillió forint is lehet egy lakás négyzetméterára, komolyan megfontolandó, hogy pár négyzetméter városi lakás áráért nagy falusi házat is lehet vásárolni telekkel együtt. Az utóbbi évek járványa a távolról végzett, otthoni munka fellendülését hozta, ami ugyancsak érdeklődést keltett a vidéki, falusi lét iránt.

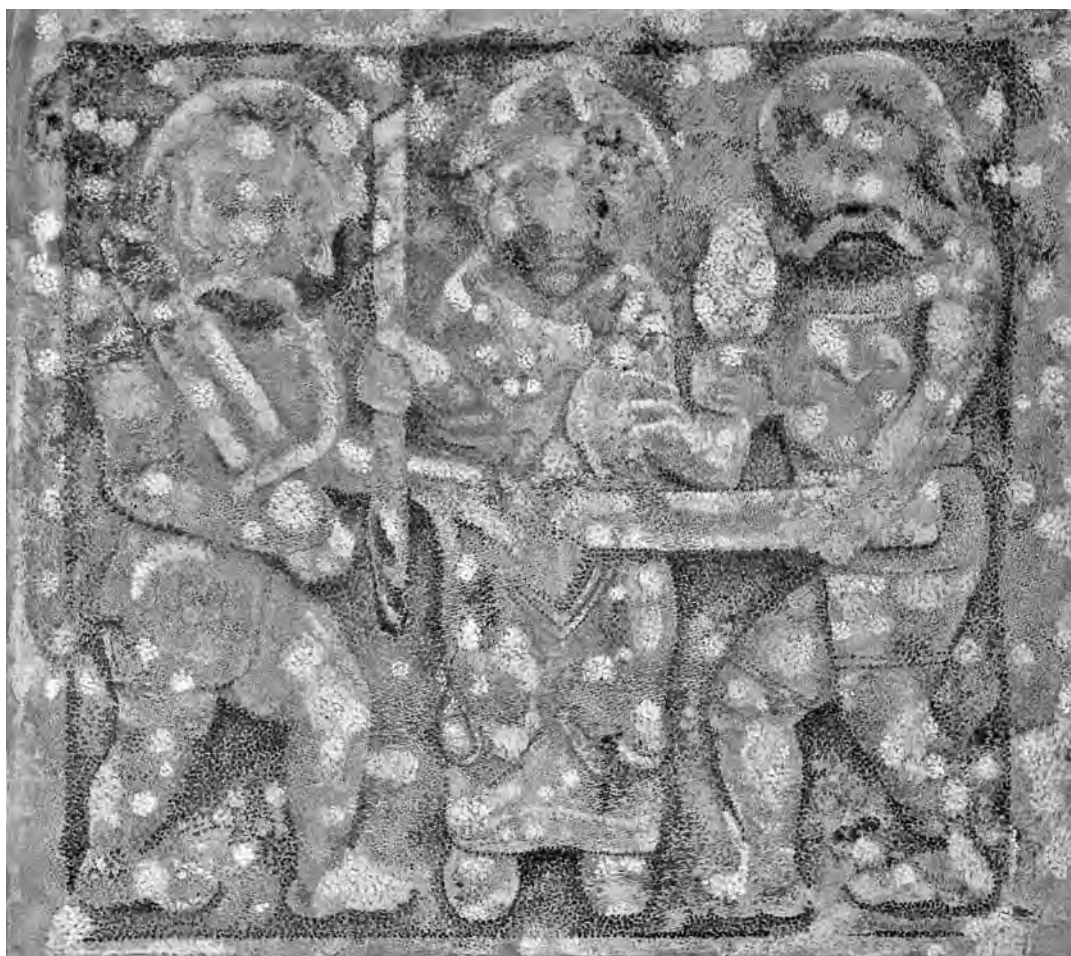
Tudnunk kell, hogy mára „a mezőgazdaság jelentősége az egész vidék eltartó, fenntartó képességéét tekintve, sajnos, minimálisra csökken. Más vidéki világ lesz a városokkal szorosan együtt élő térségekben, és más a periferián, az érzékeny táji környezetű területeken” (Csatári Bálint). Mind az egyes települések háttérbe szorulása, a falvak kiüresedése, mind pedig a szórványos visszaáramlás konfliktusokat és mentális problémákat hoz magával. Gondolhatunk itt a kultúráváltásra (más kultúrájú emberek megjelenése, például a gettósodó roma lakosú falvak, a városokra jellemző szlömösödés, nyomortelepesezés ma már számos falunkra is igaz), a magukra hagyott idősek, az ingázó gyerekek és felnőttek problémáira, a közösségi szolgáltatások (kulturális intézmények, üzletek, orvosi ellátás) elérésének nehézségeire, vagy például az utak-dűlőutak járhatatlanságára, a „megyeszélség” jelenségének fölerősödésére, amelyet egyes esetekben tetézik a helyi választott vezetés téltlensége vagy ügyetlensége. Mert azt nem lehet tagadni, hogy vannak települések, amelyek jó vezetéssel, menedzseléssel előre tudnak lépni. Kulcskérdés a közlekedés: „ha a hazai vasútvonalak az ország gazdasági erei, akkor a szárnyvonalak és a kisvasutak az ország közlekedésének hajszálerei” (ifj. Fekete Gyula: *Lakjuk be az országot! Nincs szerep nélküli település!*). A közlekedés ellehetetlenülése, a vasúti szárnyvonalak megszüntetése, a vonat- és buszkapcsolatok összehangolatlansága távolító erőt jelent a vidéki életmód kapcsán.

És nem utolsó kérdés a hangulat, a spirituális légkör. Kemény Bertalan, a falugondnoki hálózat szellemi atyja „falustársakat” képzelt el, akik „egy kútból isznak, akik egy kemencében sült kenyérből esznek, akik egymást este őrzik, akik házaikat kölcsönösen közös erőből egymásnak felépítik, akik ugyanazon a halotti padon pihennek, akik egymásnak sírokat ásnak, és halottaikat közösen kiviszik, akik a halotti tornán az elhunyt érdemeit dicsérik, s akik a hátramaradottokról gondoskodnak – azokat nevezik szomszédságoknak” (Krizsán András). Milyen szép is volna, de vajon visszahozható-e mindez, amikor már a meglévő portán lábasjóságot sem nagyon akarnak tartani, nem művelik meg kiskertet, a települést feldudáló autó hozza a pékárut, a süteményt, a fagyasztott élelmiszert, de még a virágot is. A városiak faluba való visszaáramlásából is adódnak konfliktusok: egyes rossz idegzetű városiakat bánt a kakaskukorékolás, az istállószag, de még a harangozás is.

A 20. század a magyarságot – persze más népek mellett – sok tekintetben elemeiben rázta meg országcsonkítás, rendszerváltások sorozata kapcsán, amely családok millióinak teljes tönkremenetelét jelentette. Ezt kellett volna követnie az újrakezdésnek, az életstratégiák átértékelésének. Nem csoda, ha az emberek nagy része számára ez elviselhetetlen terhet jelentett, belerokkantak, apátiába estek. Ezért mindannyiunk számára elsődleges feladat a megértés, a segítség, az együttműködés.

A vidéki szerep átértékelése nem magyarországi probléma, így van ez szinte mindenhol Kelet- és Közép-Európában. Ami bennünket, magyarokat erősebben érint, az a határokon túli magyarlakta tájak világa. A romániai magyar és persze nem magyar lakosú falvakkal kapcsolatban született eddig a legdurvább elképzelés, Ceaușescu 1988-as „faluszisztematizálási” (valójában falurombolási) programja, amely tizenháromezer romániai faluból mintegy hét-nyolcezret ítelt megszüntetésre. S bár a falurombolást a nemsokára bekövetkező romániai forradalom megállította, a romániai rendszerváltás egyik következménye lett a nagyfokú kivándorlás – s mára sok erdélyi faluban csak az idősek maradtak. De az át- vagy betelepítések, keveredések, hibridközösségek létrejötte, s ennek következtében a kultúraváltás, a vegyesnyelvűség szinte mindenütt sújtja, sorvasztja a határon túli magyarságot.

Elgondolkodtató és a közszolgálatra nézve kicsit szomorú, hogy a mai magyar falu problémái erőteljesebben jelennek meg egy – nem is magyar eredetű kereskedelmi televíziós – satirikus produkcióban, *A mi kis falunkban*. És az, hogy az értelmiség, a témában eddig érzékeny irodalom szinte nem is foglalkozik a kérdéssel. Persze vannak ellenpéldák, például a közelmúltból Galgóczi Erzsébet dokumentumokból irodalomba emelt regénye, a *Vidravas*. Vagy a mai magyar irodalomban megjelenő elgondolkodtató vidékképek, például Grecsó Krisztiánál, Borbély Szilárdnál. Ismerek számos vidékfejlesztő törekvést, jó példát, de valahogy biztató eredményt, társadalmi közhangulatot, a vidék, a helyi kultúra és nyelv és természet iránti társadalmi méretű rajongást vagy megmozdulást nem érzékelek. Pedig nem szabadna feledni: az ember alapvetően helyi, kisközösségekben érzi magát otthonosan, jól, biztonságban, s ennek egyik évezredes, kipróbált formája: a falu.

CSENGERY BÉLA, *Megszégyenítés* (US-HU-SU), 2020, olaj, papír, 60x65 cm

ÉNEKES ANDRÁS ELŐD (1993) Debrecen

ÉNEKES ANDRÁS ELŐD

A kívülállás vonzereje

Gondolatok a kortárs zine-kultúráról

Ha a zine eredetével kell kezdenem egy szemináriumot vagy egy baráti beszélgetést, az avantgárd különböző irányzatai alatt születő röpiratokat említem elsőként, ugyanis a szintén közvetlen rokoni szálon kötődő szamizdatoknál és science fiction fanzine-eknél fontosabb előzményként érthetjük a dadaista vagy szürrealista esztétikát hirdető kiadványok jó értelemben vett közléskényszerét, az önkifejezés felfokozott vágyát. Ez az esszé azonban a jelennel foglalkozik, alapállítása pedig az, hogy napjainkban legalább olyan érvényes formátum a zine, mint kialakulása idején, amikor valódi underground eszmények és stílusirányzatok – elsőként a punkmozgalom fanzine-kultúrája – tapadtak hozzá. Ennek az egyik fő oka, hogy egy zine az írott sajtón fél lábbal kívül áll, egy esztétikai és ideológiai „free space”.

A zine egy alapvetően kiadóktól független, saját gyártású, saját szerkesztésű lap, mely lehet periodikus megjelenésű vagy alkalomjellegű, és semmiképp sem profitorientált. Terjesztése szintén nem intézményesített. Fizikai formátumban készül, de mind technikai, mind tartalmi szinten a diverzitás, a kompromisszumnélküliség jellemzi, ezért jobban definiálni csaknem képtelenség.

Richard Neville 1963-ban Sydneyben alapította meg a hatvanas évek ellenkultúra-boomjára rezonáló, bizonyos értelemben azt tápláló Oz magazint, amely 1967-től párhuzamos változatot is kapott Londonban. Ez az establishment-ellenes underground folyóirat nem számít klasszikus értelemben (fan)zine-nek, de az akcionizmustól kezdve a mainstream társadalmi normákkal való ellenszegülésén át a pszichedelikus, szempárokot vonzó címlapokig számos olyan vonással rendelkezik, amelyek később a punk zine-eket vagy épp a kilencvenes évek amerikai feminista mozgalma (Riot grrrl) alatt született kiadványokat is jellemezték. Az Oz első száma azonban rögtön hatezer példányban kelt el, vagyis a sokszorosítás sajátosságai miatt a klasszikus sajtórendszerben értelmezhető lapról beszélünk, és emiatt került többször is gondba Neville és szerkesztősége, ugyanis tabudöngető témáik miatt több pert akasztottak a nyakukba az évek alatt.

A társadalmi érzékenység a hetvenes, nyolcvanas években elsősorban Nagy-Britanniában készülő punk funzine kiadványok számára is meghatározó attitűdöt jelentett, de a már említett Riot grrrl mozgalom esetében látványosabb a kapcsolat. A korszak két fontosabb zenekara, a Bikini Kill és a Bratmobil (mely többek közt a Nirvana előzenekara is volt egy időben) tagjai egyaránt úgy kötöttek ismeretséget, hogy ugyanazt a jelképes összegű vagy ingyenes zine-t szerkesztették (Jigsaw, Bikini Kill, Girl Germs, majd közösen riot grrrrl). Az underground női punkzene és a feminizmus harmadik hullámának találkozási pontjává, gyűjtőhelyévé váltak ezek az egyébként értelmiségi körök, amelyek a legkülönbözőbb, nőikkel kapcsolatos témákban készítettek zine-eket.

A témaválasztás mindenestre nem elegendő kapaszkodó, ha a zine-ek valódi vonzerejét akarjuk megérteni, illetve az utóbbi évtizedek nemzetközi zine-trendjei épp arról tanúskodnak, hogy a korlátlanág a kulcstényező, amikor a lehetséges tematikai irányokat vizsgáljuk. Ugyanolyan élvezetes és minőségi zine-t készítettek már pirítósokról, 20. századi közlekedési balesetéről és apukák Twitter-bejegyzéseiről, mint a családon belüli erőszakról.

Julie Bartel amerikai könyvtáros és zine-szakértő négy olyan fogalom köré próbálja felépíteni sajátos zine-értelmezését, amelyek számomra, az underground kultúrát kutató egyetemi oktatóként is hasznosak voltak, amikor hallgatóimnak azt a feladatot adtam ki, hogy a félév végére készítsenek egy-egy saját kiadványt. A diverzitás, a kreativitás, az innováció és a kifejezőmód varázsszavai többé-kevésbé beváltak, amikor a beérkezett füzeteket szemügyre vettem, hiszen megcsináltságukat tekintve és tematikailag is nagyon széttartó profilokkal találkoztam. A formai szabályok alóli mentesség azonban olykor béklyót kötött a készítők kezére. A zine szerkesztőinek a formai korlátlanág miatt a tartalmat, így saját fantáziájukat is fel kell szabadítaniuk, hiszen nem kisebb lehető-

ség áll előttük, mint új formátumok, új témák bevezetése, melyek korábban semmilyen módon nem kaptak szerepet a sajtó történetében. A kreativitás és az innováció persze nemcsak alapszakos egyetemisták, de – személyes példamból okulva – tudományos tevékenységet folytató kutatók, oktatók esetében is időszakos képesség: egyesek erősebbek benne, mások kevésbé. Bartel negyedik kategóriája, a kifejezésmód (az eredeti szövegben *expression*) azonban a zine-kultúrával ismerkedő fiatalok számára a legfontosabb, egyben legfelszabadítóbb összetevőnek tűnik. Van valami megmósolyogatóan naiv abban, amikor lelkes fiatalok a csúcsra járatott 21. századi technomediális közegben ragasztóval, ollóval és tussal állnak neki kiadványt szerkeszteni, de épp ez a fizikai aktivitás az, ami a naivitásba hajló játékoság rétegén túl nagyon is konkrét, már-már vére menően komoly tevékenységgé teszi a zine-készítést.

A legáltalánosabb meghatározás, aminél közelebb menni csak káros és pontatlan szűkítések árán tudunk, az a *formátum*. Még hozzá egy olyan formátum, amely üzleti megfontolásoktól, anyagi gyarapodási szándéktól mentesen készül minden esetben. Ez a két összetevő, vagyis a kézzelfoghatóság és nonprofit jelleg a legtöbb esetben áthatja a tartalmat is, nyilvánuljon meg az adott zine akár konkrét ügyek mellett vagy ellen, vagy használja épp önreprezentációs térként a formátumot.

Ahogy a szubkultúrával foglalkozó kutatók beszélnek a digitalizáció korszakában bekövetkező identitáselméleti kérdésekről, úgy a fanzine-kultúrából kinövő zine-ekkel kapcsolatban is elmondhatjuk, hogy immár nem a közösségbe tartozás, a hasonló értékrend és felhalmozott kollektív tudás alakítja legerősebben a szcénát, hanem éppen a különbözőség reprezentációs lehetőségei. Ez különösen igaz a digitális bennszülött generációra. Az internetbe beleszületők számára az online tér nem minden esetben a lehetőségek végtelen tárháza, hanem egy egyre szűkebb ruha, amiben nehéz kitűnni a tömegeből. A blogkorszak, majd a web 2.0 és web 3.0 közösségi médiákon alapuló rendszerének legkülönösebb, legextravagánsabb projektjeinél is őszintébb zine-eket vásárolhatunk például a legnagyobb magyarországi zine-seregszemen, az Ukmukkfukk vásáron, és találhatunk izgalmasabb, esztétikailag delejezőbb kiadványokat ott vagy a pécsi Drukker nyomdában, mint a dizájnos könyvtárgyakat méregdrágán áruló galériákban.

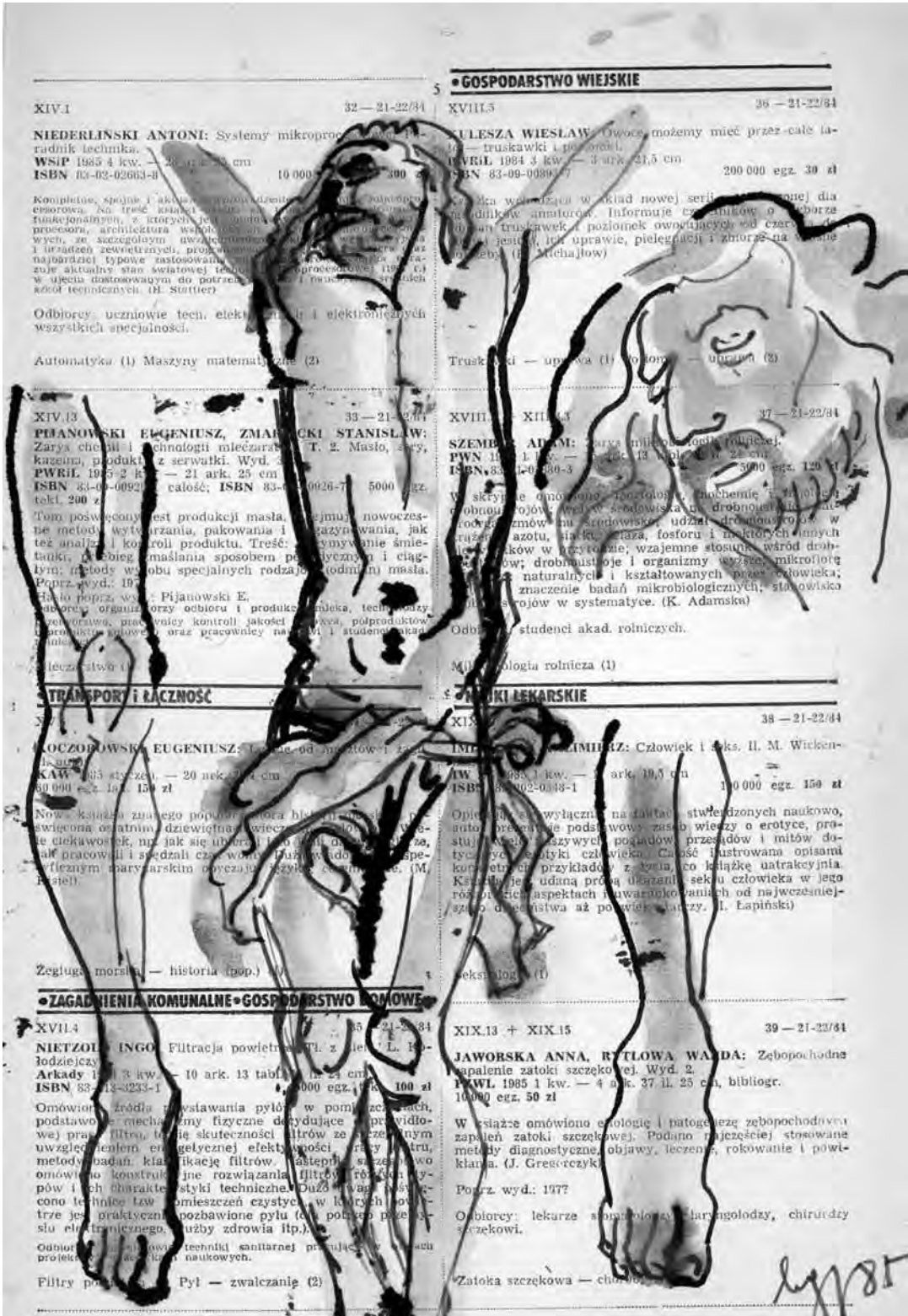
Egy jó zine idő- és értékálló, bizonyos értelemben jól öregszik, hiszen a kézműves gyártás eleve alacsony példányszámot feltételez, az évek múlásával automatikusan a kuriózum kategóriájába esik, tematikájától függően pedig fontos nyilvánosságtörténeti kordokumentum is lehet. Mindezen túl számos példát láthattunk arra, hogy egy vizuális művész, fotós vagy író karrierjének kezdeti szakaszában zine-eket készített közlésvágyának kiélésére. Joan Cornella kiváló példa arra, hogy afféle inkubátorként is értelmezhető a formátum, hiszen néhány éve még csak underground zine-ekben publikálta morbid grafikáit, ma pedig világhírű.

Az említett feladat opcionális volt hallgatóim körében, de nem lepődtem meg, amikor a csoport nyolcvan százaléka saját zine-szerkesztésbe kezdett az év végi vizsgát elkerülendő, és ugyan életükben először találkoztak ezzel a kifejezésformával, munkáik és az utána lezajlott beszélgetések egyértelműen tanúskodnak arról, hogy végül sokkal több eszközük (a legjobb eszköz a szabadság) volt kifejezni gondolataikat a világról, saját életükről és az őket érdeklő témákról, mint az online térben. Lehetőséget kaptak, hogy belekóstoljanak abba, milyen kompromisszumok nélkül alkotni (és nem tartalmat gyártani), és többnyire azok teljesítettek a legjobban, akik saját szenvedélyüket dolgozták fel – így derülhetett ki például az, hogy a szobanövényezés valódi szubkultúrává nőtte ki magát, saját humorral. Készült továbbá igényes kiadvány a szexuális felvilágosítás magyarországi hiányosságairól edukáló szándékkal, gyűjtemény a legviccesebb egycsillagos étteremosztályzatokról a Facebookon, de valaki olyan komplex témákat dolgozott fel, mint a gyakran feszegetett vita a videojátékok erőszakosságáról: valóban a játékok tesznek kegyetlenné minket, vagy az eredendő emberi agresszióink felelős a mindenkori brutalitásért?

A közösségi média és a végtelen mennyiségű tartalom sokszor gúzsba köti a kreatitásunkat. Az előfizetéses streamingszolgáltatók a *binge watching* (egy sorozat „darálása”) fogyasztási normáját kezdték el bevezetni, míg a hírfolyam mindenkori lapos figyelme is a darálás mozzanatával írható le talán legjobban. Mindezzel egyidejűleg pedig a felhasználói tartalomgyártás akár az Instagramon, akár a TikTokon is a dömpingszerűség és a „hasonlót és mértéktelenül” elve mentén jellemezhető. Kényelmetlen felismerések ezek, amelyek mindennapi digitális műveleteinkről árulkodnak, a zine-készítés pedig minden korábbi tanpéldánál jobban ráébreszthette a hallgatókat saját médiahasznála-

tuk egyoldalúságára. A kívülállás, a fősodortól való eltérés – legyen szó a tárgyi síkra való váltásról vagy a napisajtóban nem visszhangzó témák feldolgozásáról – egy izgalmas út bejárását ígéri, a végcél pedig nem feltétlenül az elkészült zine, hanem a fizikai aktivitással összekötött önkifejezés felfedezése és az ezt lehetővé tevő önismereti kiruccanás. Többek közt ezek a belátások is azt az álláspontot erősítik bennem, miszerint már a középiskolai médiaórákra be kellene vinni a zine-kultúrát, hogy a leginkább változó korban lévő diákok is megismerkedjenek a forma (és a formátum) varázsával.

HADIK GYULA, Krisztus-sorozat (Megfeszítés), 1985, nyomtatott papír, vegyes technika, 45x30 cm

•GOSPODARSTWO WIEJSKIE

XIV.1 32 — 21-22/84
NIEDERLINSKI ANTONI: Systemy mikroprocesorowe i radnik technika.
 WSP 1985 4 kw. — 28 ark. 21,5 cm
 ISBN 83-03-02663-8 10 000 egz. 300 zł

Kompletne, spójne i aktualne wprowadzenie do podrobnego omówienia. Na treści książki opiera się cała seria podręczników funkcyjnych, z których jest to pierwszy. Zawiera: procesora, architektura węzłowa, systemy operacyjne, wych, ze szczególnym uwzględnieniem mikroprocesorów i urządzeń zewnętrznych, programowanie, systemy operacyjne, najpopularniejsze typowe zastosowania, programy, programy sterujące aktualny stan światowej techniki mikroprocesorowej (1985) w ujęciu dostosowanym do potrzeb i potrzeb i potrzeb studentów szkół technicznych. (H. Stettler)

Odbiorcy: uczniowie techn. elektrycznych i elektronicznych wszystkich specjalności.

Automatyka (1) Maszyny matematyczne (2)

XIV.13 33 — 21-22/84
PIANOWSKI EUGENIUSZ, ZMARCKI STANISŁAW: Zarys chemii i technologii mleczarstwa. T. 2. Masło, sery, kazeina, produkty z serwacji. Wyd. 3.
 PW 1985 2 kw. — 21 ark. 25 cm
 ISBN 83-09-00923-2 całość; ISBN 83-09-00926-7 5000 egz. 200 zł

Tom poświęcony jest produkcji masła. Wymienia nowoczesne metody wytworzenia, pakowania i magazynowania, jak też analizę i kontrolę produktu. Treść: wymyślenie śmietanki, nabieg masłowania sposobem tradycyjnym i ciągłym; metody wyrobu specjalnych rodzajów (rodziny) masła. Porz. wyd.: 1977

Porz. wyd.: 1977

Masło porz. wyd.: Pianowski E.
 technicy, organizatorzy obrotu i produkcji mleka, technicy zakładowe, pracownicy kontroli jakości mleka, produktów mleczarskich i mleczarni, oraz pracownicy naucz. i studenci akad. Rolniczych.

Mikrobiologia rolnicza (1)

•WIADOMYCI LEKARSKIE

XIX.13 + XIX.15 38 — 21-22/84
IMBROSI ZIMBRIZ: Człowiek i seks. II. M. Wierszowski
 WSP 1985 1 kw. — 4 ark. 10,5 cm
 ISBN 83-09-0149-1 10 000 egz. 150 zł

Opisuje i wyłącza na dalsze, stwierdzonych naukowo, anty-wskazywanie podstawowe zasoby wiedzy o erotyce, prostytucji, chorobyach, porządów przesądów i mitów dotyczących seksualności człowieka. Całość ilustrowana opisami konkretnych przykładów z życia, co kładzie atrakcyjność. Książka jest udaną próbą ukazania seksu człowieka w jego różnorodnych aspektach i uwarunkowaniach od najwcześniejszego dzieciństwa aż po wiek starości. (I. Łapiński)

seksuolog (1)

•ZAGADNIENIA KOMUNALNE •GOSPODARSTWO KOMUNALNE

XVII.4 35 — 21-22/84
NIEZIOŁA INGO: Filtracja powietrza. Tł. z j. niemieckiego. L. Kłodziec
 Arkady 1981 3 kw. — 10 ark. 13 tab. 12 x 21 cm
 ISBN 83-13-3233-1 10 000 egz. 100 zł

Omówiono źródła wystawiania pyłów w pomieszczeniach, podstawowe mechanizmy fizyczne decydujące o prawidłowej pracy filtrów, typie skuteczności filtrów ze szczególnym uwzględnieniem emulsyjnej efektywności pracy filtru, metody badań, klasyfikację filtrów, następną szeregowo omówiono konstrukcyjne rozwiązania filtrów różnych typów i ich charakterystyki techniczne. Dużo uwagi poświęcono technice tzw. omieszczania czystości, w której powietrze jest praktycznie pozbawione pyłu (dotyczy przede wszystkim klimatyzacji i służby zdrowia itp.).

Odbiorcy: inżynierzy techniki sanitarnej pracujący w biurach projektowych i w laboratoriach naukowych.

Filtry powietrza — Pył — zwalczanie (2)

XIX.13 + XIX.15 39 — 21-22/84
JAWORSKA ANNA, RYTLÓWA WANDA: Zębopochodna zapalenia zatoki szczękowej. Wyd. 2.
 PAWL 1985 1 kw. — 4 ark. 37 il. 25 cm, bibliogr.
 10 000 egz. 50 zł

W książce omówiono etiologię i patogenezę zębopochodnego zapalenia zatoki szczękowej. Podano najczęściej stosowane metody diagnostyczne, objawy, leczenie, rokowanie i powikłania. (J. Grec-czyński)

Porz. wyd.: 1977

Odbiorcy: lekarze stomatolodzy, laryngolodzy, chirurdzy szczękowi.

Zatoka szczękowa — choroby

ly 85

ILLÉS ZSÓFIA

kritikaműhely

Jász Attila – Csendes Toll:
Böleánytakaró

Kortárs, 2020

ILLÉS ZSÓFIA (1991) Tata

Jász Attila és írói alteregója, Csendes Toll 2020-as, *Böleánytakaró* című kötetükben arra keresik a választ, hogyan lesz valakiből indián Kelet-Európában. A szöveg egyszerre önéletrajz, korrajz, beavatástörténet, óda a gyerekkorhoz és egy világnézet (az indiánság) kifejtése – mindeközben pedig még a műnemek határát is feszegeti kicsit. Hitvallás az élet tisztelete, a derűlátás és a művészet ereje mellett. Felemelő és nagyon szerethető olvasmány, amely a befogadót is arra ösztönzi: találja meg a saját indiánságát.

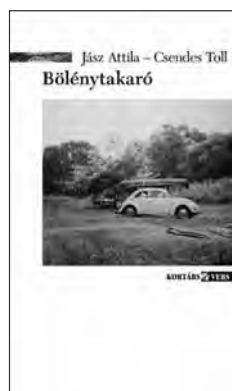
A történet valamikor a szocializmusban, nagyjából a hatvanas–nyolcvanas évek közt játszódik, és egy Komárom megyei indián fiatalember életének első két évtizedét meséli el. Nem véletlenül írok „történetet” – bár a könyv a Kortárs Könyvkiadó Vers sorozatában jelent meg, és első ránézésre valóban szabályos verseskötetnek tűnik, mikor olvasni kezdjük, hamar egyértelművé válik epikus szerkezete. A versek szövegszerűen is összekapcsolódnak egymással: mindig az előző vers utolsó sora (vagy annak variánsa) válik a következő költemény címévé. Az egyes írások természetesen önállóan, egymástól függetlenül is értelmezhetők, szövegfolyamként olvasva azonban egy narratíva, egy felnőtté válás története rajzolódik ki belőlük. A történetvezetés nem teljesen lineáris, sok az előre- és visszautalás, azonban az öt, Cooper *Bőrharisnya* sorozatának darabjairól elnevezett ciklus (*Vadölőkorszak, Utolsó Mohikánok, Nyomolvasás, Egy bőrharis feljegyzései, Prérigyakorlat*) nagyjából korszakhatárokat is jelent, a születéstől a fiatal felnőtt korig mesélve el a lírai én életét. A szabadversek nyelve letisztult, élőbeszédszerű. Feltűnően ritkák a költői képek – a líraiságot leginkább talán a világérzékelésben lehet tetten érni. Nem annyira az események, mint inkább a lírai én érzései, gondolatai a lényegesek. A szöveg végig a belső történésekre koncentrál, az epika ok-okozati kapcsolatai pedig gyakran homályban maradnak, sok az asszociatív ugrás. A verszárlatok a következő szövegben általában teljesen más értelmet, hangsúlyt kapnak,

mint az előzőben. Ezek az éles témaváltások időnként humorforrások is, például a *Valahonnan mégis jönnie kell az indíttatásnak* című vers esetében, ahol az a bizonyos indíttatás az előző szöveg (*Naiv indiánságodon*) zárlatával ellentétben nem a művészi ambícióra, hanem a kiskamasz indián ébredező szexualitására, a gyógyvízben alsó nélkül fürdőző nénik meglesésére vonatkozik.

A műfajt így leginkább talán verses regényként határozhatjuk meg. Olvashattunk már ilyet Jász Attilától: *XANTUSiana* című, 2007-es kötete Xantus János Amerikában töltött éveiről, a *Naptemplom vilányfényben* (2011) pedig Csontvári Kosztká Tivadar életéről és festményeiről mesél. Bár ezek a líra-epika skálán közelebb állnak a lírához, mint a *Böleánytakaró* (amelyben jóval hangsúlyosabb a történet), talán kijelenthetjük, hogy a szerző mindhárom kötetében a műnemek határait feszegeti, rávilágítva, hogy azok egymástól nem élesen elválaszthatók. Éppúgy, ahogy Jász Attila és fiktív társzerzője, a korábban tárcákat jegyző és két prózakötetben (*Csendes Toll élete, Csendes Toll utazik*) főszereplőként feltűnő Csendes Toll alakja is összemosisodik.

Hogy a gyermek- és ifjúkornak mekkora jelentősége van egy ember életében, már Kosztolányi is megírta, méghozzá (szintén) alteregója, Esti Kornél szájába adva: „Mindnyájan csak egy-két évtizedig élünk igazán, életünk első évtizedeiben. Akkor rakódnak lelkünkbe a kincsek, mély rétegekben. Ezeket egy életen át se tudjuk kibányászni” (*Esti Kornél kalandjai: Barkochba*). Ezekről az évekről beszél a *Böleánytakaró* is: egy nehézségekkel teli, mégis boldog gyerekkorról („Mert azért minden gyerekkor

boldog / bármilyenek legyenek is / a körülmények”). Hétköznapiok a kisvárosi lakótelepen, hétvégék a nagyszülőök paradicsomi kertjében, a szülők veszekedései és válása, érvényesülési nehézségek az iskolában, a sportokban, a társak közt, majd az első szerelmek, az ébredező testiség felfedezése. Az első elcsavargás, az első horgászat, az első csók; a hamis farmernadrágok, az anyuka által nyírt gombafrizura, a szövetkezeti üdülők,

a szekrényssal leválasztott gyerekszobák. A szövegvilágban pont olyan arányban keveredik a retro korszak nosztalgijára az univerzális emberi tapasztalatokkal, hogy a fiatalabb generációk tagjai is magukra ismerhetnek benne.

A ráismerés, felismerés mindig öröm, de az igazán jó műalkotáshoz kell valami újszerű, valami meglepetésfaktor is. Itt pedig mindjárt el is éreztünk ahhoz a kérdéshez, hogy mit jelent az indiánság a szövegben, „hogyan lehet – vagy lesz – valakiből indián Közép-Kelet-Európában” (*Amennyiben nem születés kérdése*). Természetesen ide tartozik az indián kultúrának (legalábbis Magyarországon is megismerhető vetületének) szerete: a Karl May- és Cooper-regények, az indiánfilmek, a magyar indiánok, Baktay Ervin, Szürke Bagoly vagy Borvendég Deszkáss Sándor műveinek csodálata. De mindezeket túl a (kultúr)indiánság inkább szemléletmód, filozófia, világnézet.

Az indián egységben él a természettel, tiszteli az életet, nem árt szándékosan. Felnőtt korában is gyermeki rácsodálkozással örül a már ismert, hétköznapi dolgoknak is. „számára a változatlan is / roppant változatos lehet, mert nagyon figyel / az apró eltérésekre, és ez folyamatos / izgalommal tölti el” (*Nem annyira érdekes vagy különleges már*). Megvan a képessége, hogy bárhol otthon érezze magát a világban.

Az indiánság: nyitni az érzékelésen túlira, és feltétlenül hinni a művészet erejében. „Találkozás a szellemmel, / a naggyal és a kicsivel, a kultúrával való találkozás/ megváltoztatja életed” (*Naiv indiánságodon*). Ám éppen ez az álmódosításra való, kívülről bambaságnak, élethetlenségnek tűnő hajlam az, ami a modern kor indiánját örök kisebbségi létre kárhoztatja. Indiánnak lenni különleges, örök ellenállás, rezervátumi lét. Az indián egy kicsit mindig magányos, igaz, a magány egyben szabadságot is jelent: „Ott lovagol egyedül a prérin, és érzi, / mielőtt nagyon elkezdené magát sajnálni, / hogy ez azért nem rossz, ez jó, lobog a haja, / majdnem tökéletesen szabad” (*Csak jóval később*).

Indiánnak lenni: megtalálni a derűt a melankóliában. A nehéz élethelyzetek mind-mind alkalmat adnak az önreflexióra, tanulságok levonására. A lírai én legnagyobb tragédiája, hogy nem képes túllépni a transzgenerációs mintáin: az ő házassága is a szülőktől látott forgatókönyv szerint fut zátonyra. De még ennek a folyamatnak a bemutatásában is ott van a finom humor, önironia és végső soron a derűlátás: „egyelőre annak is örülsz, / hogy legalább már kérdezni tudsz, / egészen pontosan látod saját gyengeségeidet/ de lesz-e elég erőd megküzdeni velük / [...] újabb kérdőjelek persze, kitartásod-

ban biztos lehetsz / semmi másod nincs és nem is volt soha / lesz.”

Az önefogadás és a már-már metafizikai szintre emelt optimizmus az, ami olyan felemelővé teszi a kötet olvasását. Adott egy költő, aki megtalálta a szót arra, ami ő: indián. Csendes Toll hiteles és önazonos, ezért lesz a *Bölenytakaró* is hiteles és önazonos. Ebben akkora erő rejlik, hogy olvasás közben mi, befogadók is indiánná akarunk válni egy kicsit.

A kötetnek gyengébb pontja a kamaszkort bemutatató, *Prérigyakorlat* című utolsó ciklus. Az első vonzalmak, szexuális próbálkozások leírása két-három vers után monotónná válik, leginkább azért, mert a lányok ábrázolása végtelenül egysíkú. Nem is embereket látunk, hanem inkább csak testeket: szőke hajakat, „hatalmas, feszes melleket”, „puha, telt és adakozó ajkakat”, bugyi alatti nedves réseket... Mindegyikük egy „sugárzó testiségű gyönyörű nőstény ösztönállat [...] akinek a testiség felfedezése közben fel lehet olvasni egy-két József Attila- / verset, és meglepő módon abszolút / érdeklődő és partner” (*Mitől válnak még szerethetőbbé*). Persze meglehet, hogy ez is szándékos: így hiteles a hormonoktól feltüzelt kamasz indián szemszöge, nem a macsóság, mint inkább a végtelen naivitás, átgondolatlanág, a sokszor emlegetett „későn érés” így láttatja vele kedveseit. Nem véletlenül ér véget a kötet akkor, mikor a főhős egy majdnem bekövetkezett tragédia kapcsán rádöbben, hogy tetteinek következményei vannak, partnerei pedig nem pusztán élvezeti cikkek, hanem gondolkodó, érző, szenvedésre képes lények. Innen nézve viszont az ártatlanság elvesztése nem szükségszerűen értékvesztés: inkább fontos felismerés.

A történet és a gyerekkor itt lezárul – ugyanakkor mégsem, hiszen az indiánsághoz szervesen hozzátartozik a gyermeki rácsodálkozó képesség, életöröm megőrzése. „Örök gyerekként / a legkisebb dolognak is őszintén tudsz örülni / egy jó történésnek, napsütésnek / pillanatnyi békének, langyos esőnek, átmeneti nyugalomnak / kemény fagynak, hulló leveleknek” (*Roppant büszke vagy magadra*). Lehet, hogy a bölenytakaró már rég eltűntek, de a bölenytakaró velünk marad. Bármikor beleburkolózhatunk, csakúgy, mint Jász Attila és Csendes Toll szelíd derűt sugárzó soraiba.

Nem egyszerű feladat erről a kötetéről kritikát írni. Különösen nehéz egységbe hozni a szakmai megfigyeléseket a személyes tapasztalatokkal. Tanulságnak az tűnik, hogy a szöveghez az utóbbi felel, lelkesedni és az olvasás örömeért olvasni tudó befogadóként juthatunk a legközelebb.

KELEMEN RÉKA

Jász Attila – Csendes Toll: Bölenytakaró

Kortárs, 2020

KELEMEN RÉKA (1984.) Budapest

Jász Attila és Csendes Toll „közös munkája” nem ezzel a kötettel kezdődött. A szerző alteregója akkor jelent meg, amikor Cseh Tamás átadta neki a helyét a szépirodalomban, valójában egy hiányállapotból született. Valakinek és valaminek a hiánya: Cseh Tamásnak és az írói/énekesi hangjának hiánya. Olvasható ez a névválasztás egy tiszteletadás-ként. Már a névben tetten érhető a kötetre is jellemző furcsa logika, ami sokféle értelmezési lehetőséget kínál az olvasójának: egy toll akkor csendes, ha épp nem használják, de ugyanúgy utalhat az írás aktusára, ami egy magányos és csendes folyamat. Nem lehet kizárni egyik jelentést sem, és mindig jelen van az eldönthetatlenség.

Csendes Toll nem csupán felvett név, hanem egy szerzői konstrukció. Ugyan nincs külön fizikai entitása, de maga is író, költő és főszerkesztő. Jász Attila alteregójaként rövid szövegeket publikált, nem leplezve le a másik ént, aki mögötte áll és alkot. A támogatásmegvonás miatt nem maradhatott tovább inkognitóban, egy újabb hiányállapot miatt nyilvánosság elé lépett, hogy kultúrharcot hirdessen, és megszülethessen a kultúrindián fogalma. Az alteregó ezen a ponton nem szűnt meg létezni, nem olvadt egybe Jász Attilával, továbbra is írja szövegeit. Ezekből született az első két prózakötet, a *Csendes Toll élete* és a *Csendes Toll utazik*. Az első két kötetet még polgári nevén, Jász Attilaként és egyedül jelenteti meg. Ehhez képest változás, hogy a lírakötetet már kettős szerzői pozícióban írja, és közösen publikálják. Ezzel el is kezdődik a nyomhagyás és nyomolvasás.

A már említett megfoghatatlan logika vagy struktúra, aminek eredményeképp mindig több értelmezési lehetőség, sokféle olvasat van jelen egyszerre, a *Bölenytakaró* címben is megjelenik. A böle nyek szándékos kipusztítása előtt ez az állat nem pusztán élelmet jelentett az indiánok számára, de szent állatuk is volt egyben: a bőség, az erő és a védelem szimbóluma. Hitük szerint testben és lélekben is összekapcsolódnak az elejtett állattal, ahogy az alteregó és a biológiai szerző is tette az évek során. A kultúrindiánság pedig akkor nyer igazi értelmet, amikor a támogatásmegvonást és a böle nyek leölését egymás mellé állítjuk, mivel mindkettőnek

a kiéheztetés volt a célja, és azzal egy-egy adott kultúra elhallgattatása. Visszatérve a cím értelmezéséhez, az állatból készült takaró egy nélkülözhetetlen tárgy volt mindennapjaikban, nemcsak a fizikai hatások ellen nyújtott védelmet, hanem a közös életterben óvóhelyként funkcionálva biztosította a magánszférát. Ez a kétféle óvó funkció párhuzamba állítható azzal, ahogy értelmezik az állattal való egyesülést: testi és lelki síkon. Végül pedig értelmezhető Baktay Ervinnek tett tiszteletadás-ként, aki Heverő Böle ny néven volt ismert a magyar indián-közösségben. A *Nyomhagyás* ciklusban pedig szövegszerűen is megjelenik az alakja: „ha fel van tűntetve / egyáltalán, hogy a zseniális Baktay Ervin / (Heverő Böle ny) fordítása”.

Ugyan a modern irodalomban nem Csendes Toll az első publikáló indián szerző, mégis hagyományosan egy szóbeli kultúráról van szó, a történeteket, a hétköznapi élethez szükséges tudást nem írásban hagyományozták át. Amit tudunk róluk, azt általában egy másik népcsoport tárja elé, és nem arról van tudásunk, hogy ők hogyan gondolkodnak saját magukról. Leggyakrabban a klasszikus indiánregényekből ismerjük a „vademberek” kultúráját. Erre utalnak a *Böle nytakaró* cikluscímei is, amelyek James F. Cooper *Bőrharisnya* sorozatát idézik, de sosem szó szerint, mindig van egy játékos elferdítés bennük. Ez utal a szóbeli hagyományokra, ahol nem szó szerint mondják el ugyanazt a történetet, mindig figyelnek és reflektálnak a közönségre. A *Bőrharisnya* sorozat öt kötetből áll, ennek megfelelően öt ciklusra oszlik a kötet is, követve a sorozat címeinek megjelenési sorrendjét.

Ha a kötet vége felől vizsgáljuk az alcímet (*Böle nytakaró – avagy hogyan lehetsz indián*), arra jutunk, hogy a főszöveget megelőző járulékos részek szándékosan összezavarják az olvasót. Az alcímet egy nyelvjátékkal a titokzatos M mottója azonnal felül is írja, de ezt nemcsak az alcím, hanem az ön-életrajzi egyezések cáfolataként is olvashatjuk: „Ez a könyv nem az a könyv, vagyis / a történetek és a szereplők nem / valóságosak, semmi közük hozzá / M.” Mire utalhat az a kijelentés, hogy ez a könyv nem az a könyv?! Nem a megszokott indiános történeteket olvassuk majd, vagy nem az a könyv, ami-

nek a segítségével magunk is indiánná válhatunk? Nem, tényleg nem egy kézikönyv. Viszont az értelmezési folyamatnak köszönhetően a kötet végére mégis megtudunk valamit arról, milyen ma indiánnak lenni. Az előttünk kibomló visszaemlékezésnek köszönhetően pedig belső utazásba kezdhetünk.

Első olvasásra teljesen egyszerű vállalásnak tűnik a kötet, azt gondoljuk, hogy értjük, miről szól, meg is szólít, megtaláljuk a kapcsolódási pontokat kortól függetlenül, és élvezzük a szövegeket. Viszont itt és így nem szabad abbahagyni a (nyom)olvasást, az értelmezési lehetőségek keresését! A témán és saját önvizsgálatunkon felül további lehetőségeket is kínál, és mindig azt érezteti, hogy valamit nem láttunk meg, nem vettünk észre...

Azzal, hogy a versfolyam minden darabja grammatikailag egy mondat, azt a látszatot kelti, hogy a lírai elbeszélő egy lélegzetvételre ki tudja mondani az akár több oldalon át tartó szövegrészt. Miközben hangosan olvasva, önkénytelenül elkezdjük központoszni. Ha pedig megpróbáljuk kiolvasni egy levegővételre, hadarni és kapkodni kezdünk a végére. Mintha az írásbeliséget és a szóbeliséget is kijátszaná ezzel a szerkesztési móddal. Egyszerre van jelen az indián kultúra alapvető szóbelisége, a költészet által létrehozott másodlagos szóbeliség, mégis írásban találkozunk a versekkel. Mindezek mellett a kötet prózanyelvet használ, és csak látványra líra, a szöveg tördelésének köszönhetően. Ennek a gesztusnak és a jól érzékelhető narrátori jelenlétnek köszönhetően pedig eltűnnek a műnemek közötti éles határvonalak. Semmi sem egyértelmű.

A narratív jellegű felépítés, a hétköznapi, depoétizált nyelvhasználat megkönnyíti az olvasást. A narrátor, aki E/2-ben mesél egykori gyerek- és fiatalkoráról, a visszaemlékező Csendes Toll: „öregedő indiánként pedig éppen azt találgatod”. Mivel akkor még csak alakulóban volt személyiségének indián aspektusa, sokkal inkább a másik, a Csendes Toll előtti én rajzolódik ki a versekben. Viszont a szövegek egymásra épülésében és a visszaemlékezésekben mégis megláthatjuk az alteregót, ahogy önvizsgálatot tart. A versmondatoknak egzisztenciális tétjük van, ha sikerül megváltoztatni a tanult családi mintát, akkor megszüntetheti a transzgenerációs érzelmi akadályt, ami a boldogsághoz vezet.

A visszaemlékezések során a magányosság, világba taszítottság képei jelennek meg, emberek, akik már nem találják az utat egykori önmagukhoz, miközben boldogtalanságukra a megoldást nem is feltétlenül ez adja, hanem a változásra való készség. A narrátor/lírai én próbálja megfejteni, mikor

és hol szűnt meg a boldogság életük részévé lenni, és hogyan lehetne visszakapni azt. A gyerekkori változások, a felnőtté vagy indiánná válás megértésén van a fő hangsúly. A versbeszéd nem idealizálja sem a gyerek-, sem a kamaszkort. Értékítélet nélkül jelennek meg az események, a visszaemlékező indián a szülei felett sem ítélkezik, elemzi őket, de nem kategorizálja. A paradicsomi, felhőtlen állapot akkor szűnik meg teljesen, amikor a fiatal felnőtt, katona indián rájön, hogy tetteinek következményei vannak, hatással van más emberekre is. Felmerül a kérdés, hogy vajon magunkat üzzük-e ki a paradicsomból.

A kötet ciklusai mint életciklusok is megjelennek a felosztásban, bár időben nem lineáris a visszaemlékezés, mégis érezhető az életkori korszakhatárok. A lineáris idő amúgy sem létezik a természeti népeknél, ők sokkal inkább a ciklikus időt használják. Ez a cirkuláció áll a háttérben annak is, hogy a verseknek nincs címe, a mondat eleje olvasható címként, de egyben szerves része is a szövegnek. A versmondat vége pedig kisebb-nagyobb átírásokkal elindítja a következőt (ahogy a Cooper-címek sem szó szerint jelennek meg), akár egy asszociációs lánc, ahogy egymás után jönnek elő az emlékképek.

A kötet egy teljesen hétköznapi életre reflektál, amiben megjelenik az indiánság, amit hol az elmagányosodott városi léttel és a természet szeretetével, hol pedig a művészi étellel állít párhuzamba. Helyenként a szóhasználattal utal erre: „ipari rezervátum”, „lakótelepi tipi”. Helyenként pedig jobban kibontja azt: „a legbüszkébb persze mindig / a hülyeségre vagy, / [...] / amit jobb híján művészetnek hívnak majd a fehér emberek, a sápadtarcúak”, „[az indiánság felvállalásáról] sokáig úgy hiszed, kamaszkorod körül kezdődik / ez a fajta örület, zenéléssel, filmezéssel, szerepléssel”. A kötet végére kezdjük sejteni, hogy milyen lehet kultúrindiánnak lenni. Nem egy szó szerinti útmutató, ahogy az alcím elsőre sugallja, de az értelmezés folyamán mégis indiánná válhatunk. A versek olvasása közben rátalálhatunk saját személyiségünk indián részére, ami nem feltétlenül kötődik konkrétan a valós indián létformához, de ami miatt mindig outsider maradunk a többségi társadalomhoz képest. Ez maga a kultúrindiánság.

A versfolyam ugyan olvasható egyben, de nem érdemes, mert a homogén lírai elbeszélés könnyen monotonná válhat. Érdemes ciklusonként olvasni, és időt kell neki és magunknak is adni, hogy a mélysége, összefüggéseinek rendszere feltáruljon. „[A]z életünkről ne csak szokásosan lentről felfelé, hanem sokféle irányban, horizontálisan gondolkodjunk!”

SERFŐZŐ RÉKA

Karácsonyi Zsolt:
Függőleges állat

Erdélyi Híradó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2020

Karácsonyi Zsolt *Függőleges állat* című kötetét számos megállapítással illelhetnénk, de azzal semmi képp, hogy könnyű olvasmány lenne. Az Erdélyi Híradó Kiadó és a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány közös kiadásában 2020-ban megjelent verseskötetet lapozgatva az olvasót jó eséllyel az értetlenség okozta frusztráció járhatja át a kozmikus képek, apokaliptikus víziók, szürreális képzettársítások és felfejthetetlen(nek tűnő) gondolati ívek tengerében. Karácsonyi hetedik verseskötete teljes joggal ejti zavarba azt az olvasót, aki az életmű ismerete nélkül nyitja ki a *Függőleges állatot*, sajátos versnyelvében ugyanis elvont nyelvfilozófiai és ismeretelméleti kérdéseket tárgyal, és bár vitán felül áll, hogy a kötet értő befogadóért kiált, kérdéses, hogy az absztrakt gondolatiság, a formai-műfaji kísérletezés, valamint a nyelvi játékok túlmutatnak-e egy pályája közepén járó költő rutinos ujjgyakorlatán.

Karácsonyi kritikusai előszeretettel hivatkoznak széles körű művészet- és kultúrtörténeti ismereteire, amelyek alapjaiban határozzák meg költészetét. Lírájának ez az intellektuális aspektusa azonban, egyes bírálóinak véleményével ellentétben, nem tekinthető öncélúnak, olvasóitól sem feltétlenül követeli meg a részletes tárgyi tudást; a bibliai jelenetek, az ókori népek és kultúrák hagyományainak és mitológiáinak felvonultatása, a filozófiákból, nyelvekből való építkezés ellenére a kötet sikerültebb versei a konkrét ismeretanyag hiányában is élvezhetők maradnak erős érzelmi töltetüknek hála, amelyek a formai és műfaji sokszínűségük ellenére tematikailag többnyire könnyen és jól körülhatárolhatók. Karácsonyi kulturális kódokhoz való ragaszkodása az egyetemes kultúrába ágyazottság felismeréséről szól, arról a tapasztalatról, hogy a világ működésében tetten érhető egyfajta kohéziós erő, a 21. század embere pedig – attól függetlenül, hogy tudomása van-e minderről – ebben az adott, ráhagyományozódott keretrendszerben mozog.

Ezt a mozgást azonban a kényszeredettségek és a merevség jellemzi, a posztmodern töredezettségélménye így – a világmegváltó eszmék hiányában vagy elhitteltelenedésének követ-

kezében – a kötet szervezőerejeként funkcionál: „Bomló hajók közt nem száll / árbócomra világot értő vén vihardár” (*Dér és derű*). A kötet egyik leg-erőteljesebb képe a címadó versben jelenik meg, amelyben egy cselekvői mivoltától megfosztott, kiüresedett és kiszigerelt ösztönlényt ábrázol végletekig kiszolgáltatott helyzetében. A lehatárolt mozgástér *A függőleges állatban* explicit módon is megjelenik: „Rám néz a függőleges állat. / A keretek közötti, a lelkes”, vagy „A függőleges állat / vékony damil-szálon lóg”.

A versek legmeghatározóbb témája ebből a bizonytalanságból adódóan a keresés, amely megmutatkozik a vissza-visszatérő vershelyzetekben is: „Mit keresünk ebben a téli hidegben, / a fényt keressük, jó uram, a fényt” (*A vak lovag és fegyverhordozója*), „Mindez a Város miatt van, elhiszik létezését. / Sátraik árnyékában és nőik ágyékában, / mindenütt csak a Várost keresik” (*Szarmaták*). *A függőleges állat* szereplői térből és időből kiragadott, eredeti kontextusuktól és nagyságuktól megfosztott mitikus alakok az álom és az ébrenlét, a valóság és a képzelet, az emlékezés és a felejtés peremén, akik a tudat működésének határait feszegetik a megtapasztalásra és a teljesség megismerésére tett meddő próbálkozások közepette: „Kialvatlan képsorokban találsz rá. / Társadalmunkra nem jelent veszélyt” (*Szárnyas jelvadász*).

A kötet izgalmas módon játszik el az alkotótevékenység kérdésével, amely az első, *A módszerről* című ciklusban tematizálódik leginkább. Karácsonyi az írás lehetőségeit fejtegeti, arra keresi a választ, lehet-e még verset írni, és ha igen, hogyan: milyen keretek között kénytelen mozogni a költő, milyen mértékben köti a nyelv és annak fogalmai. Bár megnehezíti olvasója dolgát, a *Függőleges állat* beszélője tisztában van a feladat nehézségeivel, épp ezért kulcsokat helyez el a szövegben, amelyek hozzásegítenek a rétegelt jelentéssíkok közötti navigálásban, valamelyest kibontva ezzel a lehetséges olvasatokat. Ez történik a kötet nyitó versében, a *Kijáratban* is: „Ha este kijutsz innen, délben is kijutsz innen, ez nem egy

labirintus, ez csak egy állapot”, amely egyszerre szól a szöveg minden megalkotójához (az íróhoz és az olvasóhoz egyaránt). Ismétlődő motívum a kötet verseiben a „módszer”, amely a Karácsonyi által megteremtett versvilágban szintén potenciális segítséget nyújthat az eligazodásban: „Ha nem felejtet el a módszert, a Kép felszínre tör.” A beszélő kivételes jelentőséggel ruházza fel a fogalmat, amely azonban homályba burkolózó absztrakció marad, ügyesen illusztrálva ezáltal a kötet egészén végigfutó elképzelést, miszerint a megoldást, amely elvezet a kijáráthoz, és megszabadítja az útvesztő rabjait, nem adják könnyen. Nem kevés múlik rajta, épp ezért keményen meg kell érte küzdeni: „Sokkal nagyobb a tét: te vagy” (*A módszeről*).

A *Függőleges állat* verseit ironikus hangvétel jellemzi, Karácsonyi nem árul nagy, átfogó világmagyarázatokat, eljátszik a különböző műfajokkal, vershelyzetekkel és témákkal, ám defetista módon ki is hátrál a drámai helyzetekből, mielőtt valódi tétet nyernének, ezzel reflektálva részben a bizonyosság lehetetlenségére, és sajátos párbeszédet kialakítva a hagyománnyal, amelybe belehelyezkedik. *Levél mindenkinek. Kiáltvány* című versében például a lírai én arról számol be, hogy ki nem állhatja a kiáltványokat, a szarmaták pedig „egy dokufilmes csapatot üldöznek az éjben” (*Szarmaták*). Egyes verseit igen kellemetlen nyelvi játékokkal és humorral fűszerezi meg „Halálos álom vagy, túlmé-

tezett hamburger” (*Levél az álomhoz*), aminek kínosságán még az önironikus felhang sem minden esetben segít: „csak alabárd vagy a Hamletben, kínrím egy ócska kis pamfletben” (*Előhívás*).

A világba vetettség abszurdításának tapasztalata, a folytonos bizonytalanságérzet és a megszállott kutatás aktusa nyelvi szinten is érvényesül, amely bár érzékeltetni igyekszik a kötet által tematizált problémaköröket, gyakran mégis ellehetetleníti annak lehetőségét, hogy ezek a versek mondjanak is valamit a világról. Karácsonyi szürreális-látomásos verseinek szóképei gyakran túlzottan elidegenítően hatnak, az apokaliptikus hangulat erőteljes ábrázolására történő kísérletek kísérletek maradnak, mivel a nyelv és a valóság között nem áll fenn semmilyen kölcsönös megfeleltethetőség. Hasonló állapotok uralkodnak el, mint *Az erdő. Mélyén delfinek* című versben „A képzeletük játszik velük, ők a saját képzeletükkel. / Néha előfordul, hogy éppen azt képzelik maguk elé, / ami tényleg ott van.”

Karácsonyi Zsolt *Függőleges állat* című kötet egyedi nyelvi megformáltsága és izgalmas témafelvetései által játékra hív, egyúttal kísérőnek ajánlkozik a megismerés labirintusába tett kiránduláson. Kétséges azonban, hogy a szélsőséges gondolati elvontság és a kifulladásig tartó önisméltés során az olvasó meddig tudja tartani a megfeszített tempót, és hogy kitalál-e bárki is a kötet végén ebből a különös versvilágból.

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Karácsonyi Zsolt: Függőleges állat

Erdélyi Híradó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2020

VESZPRÉMI SZILVESZTER (1997) Szeged

Borsodi L. László Látóban megjelent, már-már laudációszerű kritikájával ellentétben nem látom sikerültnek Karácsonyi Zsolt *Függőleges állat* című legfrissebb kötetét, sőt, az öncélúság felvetésének lehetőségétől sem zárkozom egyértelműen el. Míg Borsodi L. szinte akadémiai keretekben az elmondhatatlanság nyelvfilozófiai és művelődéstörténeti tétjeiről gondolkodik kritikájában – nem egészen idegenül a kötettől –, addig az én olvasatom központjában az anyagkísérlet fogalma áll. Úgy vélem: a szerző jelen kötetében kísérletezik az írásbeliség és a poézis műfajaival, formáival. A képzőművészet alkotói munkáiban az anyagok és eszközök kipró-

bálása, megtalálása a legtöbb esetben nem válik a nagyközönség számára láthatóvá, ha igen, akkor annak erős esztétikai értékkel kell bírnia. A recenzió legfontosabb kérdése az kell legyen, hogy az effajta mértéktartó gyakorlattól való eltérés jó dónésnek bizonyult-e.

A kötet poétikája vitathatatlanul építkezik a szerző korábbi munkáiból: a szövegek mindennapi tapasztalatok átesztétizálása, kiemelése és mitizáltsága mentén születnek, az életműhöz hasonlóan, a különböző, antik, biblikus, óegyiptomi vagy épp kortárs popkulturális világmagyarázatok egészének kontextusában. Ez a kötet mégsem tekinthető igazán

az eddigi életmű szintézisének. Noha Borsodi L. pontos, amikor észreveszi, az életmű fordulóponthoz érkezett, ám ahogy a kötet anyagkísérlet jellege is mutatja, nem a lezárás a fontos gesztusa, hanem a költői megszólalások átalakulását vezeti elő.

Így a *Függőleges állat* egyfajta gyakorlókönyv, amiben számos kísérletet látunk a haikun és az episztolán át a kiáltvány beat- és slam poetry-szerű műfaján, az időmértékes, szimultán és szabadverses, párbeszédese vagy épp szonettformán keresztül a szabadversekig. Karácsonyi kötetének nem tétjei nagy ívű tematikus újítások, a versek vagy a költészet, az elmúlás és továbbélés jól begyakorolt témái mentén, vagy kapcsolódva a kísérletekhez, a tudat és az öntudat különböző helyzetekben szerveződnek: a gondolati és álomvilág, a képzetek és vágyak komplex rendszere, a jóslás gondolatokat igazoló vagy cáfoló volta, vagy épp az interneten fellelhető információk által határolt szimuláció is verstémává válik.

Ez a műfaji és formai szabadság, kiegészülve a használt mitológiák rendszereivel, egy nehezen átfogható, a kultúrtörténeti és filozófiai utalásainak feloldását megkísérelve nehezen befogadható anyagot eredményez. A könyv ingergazdagsága mellett emlékeztetni kell az olvasót, hogy a kötet legfontosabb kérdése az, hogyan lehet még írni. A versek apropója a kötetben ritkán az ihletettségek, sokkal inkább a más-más technikák kipróbálása, a nagy világmagyarázatokat befogni igyekvő kötet öncélúsága és nehéz befogadhatósága éppen ebből ered. A szövegek jelentős része nem jól sikerült darab, az el nem mondhatóság újra-újrágondolása és a széles filozófiai perspektíva pedig nem takarja ki az esztétikai hiányt, amit a versek megmunkálatlansága hagy.

A nyelv, amelyen a versek megszólalnak, nagyrészt unásig koptatottan artistikus – „víg miniszoknyák közt a fehérlő fény / alabástromjátéka” (*Nem voltam jó természetrajzból*); „a múlt glória, amelyen belül a világ csak fantazma” (*Élni a képben*); „Várhatsz majd odakint másra: lidércre vagy tükörmásra” (*Előhívás*) –, amely helyenként szinte parodisztikusan historikus sorokba csap át: „Csak te maradj itt énelem, de régi, égi türelem, / velem vadássz fénylényeket a tünékeny tények felett” (*Belső háború. Részlet*), amelyet a kötet szójátékokkal telisége talán ellensúlyozni kíván valamennyire, miközben – például Kovács András Ferenc posztmodern verseinek leleményessége nélkül – az inkább érdeklenségbe vagy kellemetlenségérzetbe fullasztja az olvasást: „Miért élsz meztelenül még? Megruházhatsz akárki”; „ez a megvagysiság, hogy megvagysz, köszönöd szépen” (*Akt*); „borsót törsz az orrom alá.

Ezért beszélök zöldeket” (*Pajzánul konkrét vers. Levél Radonnak*); „Csak derviseket, / akik a derbyből, / akik a fogathajtó versenyből, / akik a fogat fogért versenyből / kiszálltak, és – ezért szemüket adták” (*Az idő Babadagban*).

A fűszöveg „értelmezési lehetőségekkel derűsen eljátszó szikár líraiságról” számol be, de – miközben tudjuk, kortárs verseskötetet nem veszünk a fűszövege alapján – ezek az értelmezési játékok valójában a kötet kényelmetlen nyelvi játékaiban és pontatlanul megfogalmazott, elmismásolt egységeiben a legszembetűnőbbek. Például rögtön az első, *Kijárat* című vers esetében – amely a kötetben ügyesen és sokat használt, később ezen kritikában is tárgyalt ismétlések és gondolatritmusok eszközeivel köszönti az olvasót – nem válik érthetővé, hogy a kilépés és másféle térbe kerülés pontosan miben áll, pusztán a helyzet radikális voltáról biztosít a szöveg, arról, hogy minden eddigi tudást újra meg kell szereznie az olvasónak: „tanulj meg újra járni / tanulj beszélni írni”. Az *ártatlanság elvesztése* című vers esetében az *értelmezési lehetőségekkel való játék* már azzal sem magyarázható, hogy az olvasó figyelmét kívánja felhívni, valóban *játékra* hívni. A versből az ártatlanságra vonatkozóan – amely kifejezésnek mitikus, erkölcsi vagy épp filozófiai többértelműségéről könyvtárakat tölthetnénk meg – csupán annyit tudunk meg, hogy elvesztése szükségszerű, de az elvesztés megtörténte csak utólag ismerhető fel. A szövegben kialakított képek (levélhullás, olvasás, álmatlanság) nem rögzítik egyetlen értelméhez a fogalmat, miközben a fogalom körüli széles diskurzus befogásához is kevésnek bizonyulnak. Az állítások jelentéstani hiátusai szinte Tandori *A damaszkuszi út* című két sorát idézik, ám Karácsonyi verséből nem ismerünk meg semmit a felvázolt helyzetek pontos kontextusából, és a cím általánossága sem kíséri az értelmezést. Ugyanez a pontatlanság figyelhető meg a *Dér és derű* című versben, amelynek ismétlődő felütése – „Nem tartanak fenn régi mesterek” – elzárkózik a költészeti hagyomány egészétől, a versben csupán az iskolai szövegyűjtemények verssorai idéződnek meg. A lírai én nem képes ezek nélkül sem önmagát, sem a másféle poézist meghatározni. Egyfajta toporzékolást látunk, amely tagadja a korábbi versek érvényességét – „s megbocsájthatatlan, hogy színes tinták / közt az Egy csak álom és a Valóság majd deresre húzza / túli kocsmákban lézengő hadának / versekbe tördelt optimizmusát” –, de sem a versben, sem a kötetben nem születnek más, érvényes és a korábbi költői gyakorlatokból kilépést jelentő szövegek.

A gondolatritmusok és az ismétlések retorikájával felépülő versek a kötet legsikerültebb darabjai. A szerző jó érzéssel találja meg, hogy mit érdemes

elismételni, és milyen irányokba érdemes továbbépíteni a szöveget, úgy, hogy építse annak belső feszültségét. A könyv ebben a tekintetben egyik legkiválóbb verse a gondolatritmusokra épülő *Gyilkosság az óvodában* című szöveg, amely nem is kíván bejárni nagy filozófiai, mitológiai távolságokat ahhoz, hogy igazán unikális jelentést mutasson. A gyerekkori kegyetlenség, a bábu és a festmény valóságának megjelenítése, a gyermek vigasztalhatatlanságának belső valósága egyszerre olvad össze: „valaki sír, pedig tisztán hallja / ez csak egy bábu ez csak egy bábu / ez csak egy festmény egy festmény egy festmény”, az ismétlések és gondolatritmusok egyszerre a megértés stációján, az állandó, szinte helyszínelő, pontosítási kényszeren és a vigasztalás nyelvi működésén egyaránt végigvezetnek.

Hasonlóan jól működik a forma és a gondolat egysége a *Geometria* című versben, amelynek rövidülő-bővülő sorai valamiféle jelenésszerű látomásosságban az apokalipszis és a betűben rejlő birodalmaknak, az új tudományoknak és az új városok alapításának képtelenségéről és a Gaia istenaszszony világépítéséhez való közeledéséről is vallani tudnak, amelyet a szöveg prófétai hangja kísér.

Izgalmas próbálkozás az időmértékes verselés és soráthajlások használata, például az *Átvalási idő. Levél Efezusból* című versben építik a jelentést azzal, hogy a „tinidal” szorosabban kapcsolódik a vele egy sorban lévő „félszeg eszünk” kifejezéshez és a „tartósítjuk a múltat” tagmondathoz eszközhatározóként: „most még csak a Holdban, / ott tároljuk félszeg eszünket, és tinidallal / tartósítjuk a múltat”. Valamint szintén érdekes lehet az *Előhívás* című vers nyolcszótagos, mondókaszerű rímes lüktetése, mely tizenhat szótagos sorokként – és így módon belső rímekként – működnek, amelyekkel a ritmus begyakorlása után a negyedik versszaktól a sorok tördelése is játszani tud.

Ezen néhány jó találat azonban kevésnek bizonyul ahhoz, hogy elbírják az egész verseskötetet, különösen azért, mert ezen néhány ügyes tartalmi és forma szerkesztéssel dolgozó versek mutatnak rá arra, milyen kiváló anyag lehetett volna a könyv egésze, ha ez a pontosság és arányérzék a kötet egészét jellemezné – a versek kötetben megjelenése elhamarkodott volt, talán a pályázatokkal és határidőkkel terhelt irodalmi működés torzójaként állhat ez a könyv az olvasó előtt. A címadó *Függőleges állat* című vers egy egyszerre élő, *lelkes*, tehát lélekkel bíró állatot és egy damilszálon lógó körmököl és fogakból álló konstrukciót mutat, a kötet teljes szövegtestére leginkább az utóbbi építkezés igaz: nem sikerült azt (*lelkes*) testé alakítani. A formákkal való kísérletek, ha mint metapoétika érdekes volt is, kimunkátlanságából adódóan nem jelentettek olvasmányosságot, és nem is mutattak önmagukat meghaladó kötetsszervező erőt, miközben nem voltak elég radikálisak ahhoz, hogy pusztán a kísérletiséggel feltöltsék az olvasást, ahogy például G István László *Repülő szőnyeg* című, a lábjegyzetekben verstani elméleti tudással is felvértezett kötete vagy Varró Dániel gyerekdalra írt változatai teszik, amely a *Boci, boci tarka* jelentésbeli mélységeibe merészkedik csupán a sokszínű megszólalásmódok kipróbálása kedvéért.

Mindezzel együtt a néhány formában és tartalmában egyaránt jól működő vers megmutatja, hogy a kötet eredményességétől függetlenül érdemes Karácsonyi Zsolt szövegeire és következő kötetére figyelni, a formai alakulásuk új és izgalmas poétikai szakaszt jelenthetnek. Most betekintést kaptunk egy készülő korpusz világába, és kiderült, hogy az irodalom mégsem látványkonyha vagy versenyfutás, várunk kell arra, hogy pontosan mi sül ki odabent, meg kell várni a célba érés idejét, az olvasó pedig szívesen vár.

BONIVÁRT ÁGNES

Zsidó Ferenc:

Trendek és elhajlások

Lector, 2021

„Csak jelezni szeretném, hogy nem mindig lehet érezni a műbírálókat kötetbe kerülésének a *tétjét*” – jelzi lényeglátóan Krupp József egy 2009-es kritikájában (*A szakács bélszínt eszik*). Állítását azzal in-

dokolja, hogy maga a kritika efemer műfaj, eredeti rendeltetése éppen az, hogy gyors és aktuális legyen, míg a kötetbe rendezett kritikák, amelyeket jórészt több évre visszamenőleg válogat össze a

szerző vagy a szerkesztő, aligha felelnek meg a műfajjal szemben támasztott elsődleges elvárásoknak. Annak ellenére, hogy Krupp kissé lemondóan nyilatkozik a kritikakötetekről – pontosabban megkérdőjelezi egyes válogatások valódi tétjét –, hangsúlyozza, hogy egy-egy jól megírt műbírálattal később akár az irodalomtörténet részévé is válhat (akárcsak Babits Mihály kritikája Kosztolányi Dezső *Esti Kornéljáról* vagy Balassa Péter legtöbb kritikája Esterházy Péter és Nádas Péter könyveiről).

Hogy Zsidó Ferenc bírálatai az irodalomtörténet meghatározó részévé válnak-e idővel, korai lenne megítélni, ugyanakkor a kérdés, hogy a második kritikakötetnek, amely a *Trendek és elhajlások* címet kapta, van-e tétje, könnyűszerrel megválaszolható.

Zsidó már a 2016-ban megjelent, *Csak egyenesen!* című kritikaválogatásával az olvasók tudtára hozta legfőbb törekvését, amely elsősorban az erdélyi magyar művek „népszerűsítése”, másodsorban pedig az, hogy mindezt az átlagolvasó (Zsidó Ferenc szavával élve) igényeinek megfelelően tegye. A *Trendek és elhajlások* akár a 2016-os kötet folytatásának is tekinthető, mivel a téma és a célkitűzés változatlan: a szerző ismételten az *erdélyi* szót tekinti elsődleges hívószónak. Tágítja ugyanakkor az időbeli teret (az elmúlt negyven-ötven évre tekint vissza), bővíti a hívószavak listáját is – *egzotikus; behatórolhatatlan* –, valamint tudatos törekvésévé nyilvánítja a kritikusok kockázatvállalását és az ezzel együtt járó személyes kánon kirajzolását is.

A kötetnek tehát mindenképpen van tétje. Ám a műbírálókat olvasva felmerül a kérdés, hogy mi is ez a tét pontosan: tényleges kritikakötet, esetleg tanulmány- vagy esszékötetet tart kezében az olvasó? Zsidó Ferenc kétséget kizáróan kritikakötetnek szánta legújabb könyvét, ám az írások néhol ismeretető jellegűek, máshol inkább recenzióként olvasandók, helyenként pedig a tényleges kritika keretén belül fogalmazznak meg értéktételeket az egyes alkotásokról. De talán még helyesebb azt mondani, hogy a leíró, az ajánló és a bíráló mondatok egyaránt megjelennek szinte minden írásban, megoszlásuk azonban legtöbbször aránytalanul eltolódik a leírás irányába. Üdítő a megcélzott „átlagolvasó”, ám (olykor) zavaró a valódi kritikákra éhező olvasó számára. Persze kérdés, hogy kinek mi a „valódi kritika” ideája, bár ez olyan dilemma, amire sem most, sem pedig máskor nem fogunk kielégítő választ kapni.

Marad tehát a tapogatózás, vagyis hogy mi az, ami Zsidó Ferenc kritikáiban némelyek számára akár kis túlzással ugyan, de bosszantó lehet. A képeletbeli lista első helyére mindenképpen a túlzottan hosszú és részletező leíró, ismertető részek ke-

rülnének: a *Bűnös (?) olvasói élvezet* című írásban Hász Róbert krimijének cselekménye például szinte teljes egészében elolvasható. Különösen fájdalmas ez, mert krimiről van szó, ahol a leglényegesebb a csavaros, váratlan fordulatokban gazdag történet. Zsidó valóban nagyon ért ahhoz, hogy az olvasó érdeklődését felkeltse, éppen ezért kellemtelen érzés, amikor a szöveg végére rájövünk, hogy a vizsgált mű poénjait szinte kivétel nélkül lelőtte. Kevésbé „fájó” Oravecz Imre *Ókontri* vagy Lőrincz György *Bécs fölött a Hargitát* című regényének leírása, mert bár a cselekmény egészét szintén megismerjük, a könyv egyéb, ki nem emelt rétegeit még mindig felfedezhetjük a saját olvasás során, és némiképp kárpótolhatnak a szövegek valóban értelmező részei is.

Ugyancsak problémás lehet bizonyos olvasók számára az, amikor Zsidó a kritika tárgyául szolgáló írásokról áthelyezi a hangsúlyt az írások alkotójának életrajzi vonulataira. Az „átlagolvasó” valószínűleg nem fog egyből Barthes egyik legfontosabb tanulmányára, *A szerző halálára* gondolni, amely éppen amellel érvel, hogy a szerzőnek „meg kell halnia”, a kritikusoknak pedig javasolt lenne a szövegeket nem megmagyarázni az életrajzi adatok alapján, de ha már bosszantó mozzanatokat keresünk, emellett semmiképp sem érdemes szó nélkül elmenni. Maga Zsidó is leírja, hogy „a szerző élete a műelemzés szempontjából többnyire nem releváns”, vagy hogy érdekes lenne utánaolvasni annak, hogy az adott műben mennyi a szerző saját élménye, „bár a művek és a műélvezet szempontjából nincs jelentősége”, mégis több esetben is rációfol saját álláspontjára. Egyebek mellett nem tesz különbséget Dimény H. Árpád és az ő verseinek lírai éneje között, Térey Jánost a *Káli holtak* főhősével, Csáky Alexszel azonosítja, Tar Sándorról pedig azt is megjegyzi, hogy a besúgóság perspektívájából újraolvasva az életművet, az olvasó akár a valóságos szerző biográfiájához kapcsolódó nyomokat is kereshet (találhat?) – de hol érhető tetten a szövegben az, hogy Tar besúgó volt?

Ez utóbbi „bosszantások” ugyanakkor nyilvánvalóan megmagyarázhatók Zsidó eredeti célkitűzésével, a közérthetőséggel és a népszerűsítéssel. Mert az olvasókat mindenféle tanulmány ellenére vonzani fogja a szerzők magánélete (nagyszerűen bizonyítja ezt például Nyáry Krisztián könyveinek töretlen népszerűsége), és azt is be kell látni, hogy a kevésbé reflektorfényben lévő alkotásokról igenis szükséges hosszabb leírást adni a figyelem felkeltése érdekében – a krimi cselekményének leírása viszont továbbra is kerülendő. Tagadhatatlan, hogy az összes írás arról tanúskodik, Zsidónak milyen hihe-

tetlenül széles körű ismeretei vannak, és emellett természetesen nagyszerű meglátásai egy-egy alkotással kapcsolatosan. Éppen ezért lehet kissé csalódott az olvasó, ha a leírás után már csak kevés „hely” marad a kritikai észrevételeknek, mint például a már említett Térey János-regény kapcsán is: a *Káli holtakról* Zsidónak érezhetően megvan a többnyire pozitív véleménye, mégsem prózapoétikájára helyezi a nagyobb hangsúlyt, hanem a cselekményismertetésre. Pedig a *Káli holtaknak* igencsak szüksége lenne az értékeire is rámutató, pozitív esztétikai, műelemző megerősítésre... A verseskötetekről rövidebb hangvételű írások születtek, ezek sokkal tömörebbek, kifejezőbbek, és kevésbé ismertető jellegűek, ám például a Fekete Vince *Vargaváros* című kötetéről írt kritika esetében ez a módszer nem tűnik elégségesnek. Itt nem pozitív megerősítésre lenne szükség, hanem Zsidó „valódi kritikájára”, hogy minél több olvasó felfedezhesse magának ezt a kivételesen értékes és kidolgozott verseskötetet.

Zsidó Ferenc olyan, mint egy irodalmi idegenvezető. Néha ugyan zsákutcába visz, olykor túl lelkesen és kimerítően mesél az egyes „látnivalókról”, de vitathatatlan, hogy számos új irodalmi kaland felé kalauzolja olvasóit. Legfőbb erénye, hogy az általa kirajzolódó kánonban egyaránt szerepelnek fajsúlyosabb és könnyedebb alkotások is. Bálint Tamás

Lávsztorija például tipikusan olyan könyv, amelyre az olvasó nem feltétlenül figyelne fel a rengeteg megjelent kötet között, de Zsidó már azzal felkelti az érdeklődést, hogy bevalogatja az „elolvasandó” könyvek közé Bálint *Anyegin*-átiratát. Zsidó nyitottságáról tanúskodik az is, hogy a képzeletbeli listáján az első erdélyi magyar erotikus regény is szerepel, Tamás Kincső *Fehér kavicsok* című könyve.

A kötet téten felüli tétje – mintegy a ráadás – abban nyilvánul meg, hogy a tanulmánykötetek, regények és verseskötetek után az olvasó elérkezhet a negyedik, kitekintő fejezethez, amelyben Zsidó román alkotók magyarra fordított írásai iránt igyekszik felkelteni az érdeklődést. Ahogyan az előszóban is írta, az utóbbi években a magyar és a román irodalom között egyfajta közeledés figyelhető meg, így tehát igazán üdvözlendő a szerző szándéka és egyáltalán az a szerepvállalása, amely jóval túlmutat jelen kötetének célkitűzésein.

Keresztesi József egy tanulmányában (*Szerintem a kritika*) azt írja, hogy „a kritikuskak, amikor írásba fog, újra és újra, minden egyes alkalommal azt is el kell döntenie, hogy kihez kíván szólni”. Zsidó Ferenc mondhatni majdnem az összes kritikájánál az elhajlást választja: dönt is, meg nem is, arról, hogy kihez szól. S hogy a célja minden esetben szentesíti-e az eszközt, azt már csak az olvasó döntheti el.

CSIKÓS GRÉTA

Cserhádi Éva: Szabadulószoza

Athenaeum, 2021

CSIKÓS GRÉTA (1999) Gödöllő

Az abortusz érzékeny politikai kérdés: a témát illetően nincs konszenzus még az Európai Unió tagállamai között sem. Mit tehet egy nő nem kívánt terhesség esetén? Milyen lehetőségei vannak napjainkban, és kihez fordulhatott a szocializmus idején? Többek között ezeket a kérdéseket boncolgatja Cserhádi Éva új, a különböző szociális problémákra érzékeny krimijében. A *Szabadulószoza* a K.É.Z. sorozat második kötete, az Athenaeum Kiadó gondozásában jelent meg. A magukat csak Kiszuperáltak És Zöldfülűek csapataként emlegető nyomozócsoporthoz nem ez az első megoldásra váró esete: *A sellő titka* című, 2019-ben publikált regény meséli el a csapat alaku-

lását és első ügyeit; további kalandjaikról pedig a november elején megjelent harmadik részben olvashatunk (*Zarándoklat a halálba*, Athenaeum, 2021).

A regény az öt detektívből álló K.É.Z. csoport nyomozását mutatja be egy (?) gyilkossági (?) ügy kapcsán. Nem véletlen ez a bizonytalanság: egészen a könyv végéig nyitva marad a kérdés, hogy Takaros Tamás halála egy, a körülmények sajnálatos összejátzásának köszönhető baleset következménye, vagy valóban gyilkosság történt. És nem is csak egy esetről van szó, hanem rögtön kettőről: ugyanis a rendőrség az áldozat nagyanyja, Gonda Rozália több mint negyven évvel a jelenbeli esemé-

nyek előtti eltűnésének ügyében is nyomoz. Erős felütéssel indul a fordulatokban gazdag regény: egy homályos, sokat sejtető pszichonarráció-szerű prólógus után – amelyben a Nagymama (nagy N-nel) szinte maffiafőnökként jelenik meg – az első pár oldalon szinte az összes felvetett kérdés tematizálódik. Az olvasó nagy elvárásokkal fog neki a történetnek – ezek az elvárások azonban félrevezethetik a szöveg befogadóját. A regényt alcíme (*A K.É.Z. második esete*) miatt egyértelműen a krimi műfajához köti az olvasó. Azonban az élénk tárt elvitathatatlan értékű kutatómunka a szocializmus idején működő abortuszbizottságokról, a Nagykőrösi Konzervgyár történetéről, a különböző emberi sorsokról nem tudott szervesen beépülni a regény – elsősorban a krimi által meghatározott – struktúrájába.

Nem kérdés, hogy a regényben felvetett témák jelentőséggel bírnak napjainkban is. Az abortusz, a szocializmus alatti élet emlékezete és összevetése a mával, a korrupció, a különböző személyes traumák, a szegényérzet a múlt bűnei miatt, a bűnök elévülése, egy csapat összekovácsolódása, illetve az, hogy nőként hogyan lehet egy alapvetően férfias szervben, a rendőrségben érvényesülni: ezek mind tematizálódnak a szűk 350 oldalas könyvben. De ez a sokszínűség veszélyekkel is jár: a szöveg annyi mindenről szeretne beszélni, hogy időnként fókuszát veszti. Hiányérzetet kelt az is, hogy a klasszikus krimiktől eltérően a rejtély nem a szöveg tetőpontján oldódik meg. Takaros Tamás halálának körülményeit szépen lassan adagolja az író, módszeresen gyanúba keverve minden lehetséges elkövetőt. Azonban mire az utolsó darab is a helyére kerül, már érdektelenné válik az eset megoldása. Elmarad a katarzis, nincs tetőpont. Helyette figyelmünk elkalandozik Gonda Rozália és a hetvenes évek Nagykőröse felé.

Talán a két párhuzamosan elbeszélte, de egymással egyáltalán nem összefüggő eset is szétfeszíti a regény kereteit: a nyomozók hosszú ideig nem találnak bizonyítékot arra, hogy a két szál bármilyen módon összekapcsolódna, mégis ragaszkodnak ahhoz az elképzelésükhöz, hogy kell lennie valami összefüggésnek. Amikor ezt végre elhisszük nekik, akkor viszont kiderül, hogy nincs a két ügy között közvetlen kapcsolat, így az olvasó számára a nyomozók hiteltelenné válnak.

Mivel a regény nem csak egy műfaj kódjaival dolgozik, az olvasó nehéz helyzetben van: folyamatosan újra kell pozicionálnia magában a szöveget. A regény politikai krimiként indul: rejtélyes körülmények között meghal a fiatal ellenzék egyik nagy jövő előtt álló politikusa. Aztán történelmi családrégényhez kezd hasonlítani az áldozat, Takaros Tamás nagymamájának, Gonda Rozáliának történe-

te, a Nagykőrösi Konzervgyár történelme és az eredeti dokumentumok felsorakoztatása miatt. A regény paratextusai és bevezetője miatt fokozódó izgalmat és tetőpontot várunk, a szöveget történelmi családrégényként olvasva viszont a generációk közötti párhuzamot keressük folyamatosan. És bár érdekes ez a sajátos kevert műfajosság, mintha a szöveg végül nem találná meg az egyensúlyt.

A krimihagyományba illeszkedve a regény középpontjában az öttagú K.É.Z. nyomozócsoport áll. Tagjai nagyrészt rendőrök vagy a rendőrség volt munkatársai. A csapat érdekessége, hogy szinte teljes mértékben diszfunkcionális, ami sokszor hátráltatja is a nyomozást. Talán éppen a különbségük miatti kiteszteltség okozza ezt a működésképtelenséget: mindannyian egyéni problémáikkal küzdenek. A csoport tagjai a felszínen ellenségesek egymással, a háttérben viszont ennek ellenére mégis összedolgoznak – végül a csoport sokszínűsége az, ami miatt meg tudják oldani a rejtélyt.

A regény egyik kiemelendő törekvése, hogy összetett, lélektanilag árnyalt szereplőket teremtsen. Papíron minden megvan a sikeres karakteralkotáshoz, a szöveg igazi egyéniségeket sorakoztat fel. A nyomozók karakterei olyan érdekesek, hogy külön-külön mindegyik megérdemelne egy saját regényt! Azonban mivel érdekes karakterből egyszerre öt is megjelenik (és akkor még nem volt szó a nyomozás során felbukkanó mellékszereplőkről), a sűrű és fordulatos cselekmény, a rengeteg érintett téma mellett a szereplők egyszerűen nem kapnak elég teret a kibontakozásra. A regény ezt a problémát úgy oldotta meg, hogy az alapvetően nagyon összetettnek ígérkező karaktereket a traumáikra lecsupaszítva, *készen* tálalja. Van a nő, akinek Down-szindrómás a gyereke; a férfi, aki állami gondozásban nőtt fel; a nő, akinek szinesztéziája van; a férfi, aki alkoholista; a fiatal nyomozó, aki nő léteire kopasz. Személyiségük legtöbb eleme ezekből a traumákból eredeztethető, és reakcióikat is ezek magyarázzák. Azt mondom, magyarázzák: hiszen a szereplők lélektanát sok esetben explicit módon, szinte didaktikusan mutatja be a narrátor: „Köteles olvasta saját felbukkanásának aktáját, és meg volt róla győződve, hogy szülei kényszer alatt cselekedtek. Azért lett nyomozó, hogy kiderítse ezt a tragikus titkot. Ha elhagyott vagy nem kívánt gyerekekről volt szó, akkor élesebbé vált az a tompán sajgó fájdalom, ami a gyerekkorát végigkísérte.” Mintha az író nem bízna a saját lélekábrázolói képességében, vagy az olvasóban, hogy magától is rájön ezekre az összefüggésekre. A szereplők, hasonlóan a felvetett társadalmi témákhoz és magukhoz a bűnesetekhez, a szerencsétlenül megválasztott műfaj és terjedelem áldozatai lettek.

„LEGSZEBB PERCEINK...”

KÓSA KLÁRA keramikus és művészbarátai
JUBILEUMI KIÁLLÍTÁS

2022.

02. 16.

04. 30.

VIGADÓ GALÉRIA

PESTI VIGADÓ, AZ MMA SZÉKHÁZA | 1051 BUDAPEST, VIGADÓ TÉR 2.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

VIGADÓ
GALÉRIA